

Al die emoties, waar komen die vandaan?

Natuurgerelateerde sociale praktijken en hun invloed op de omgang met grote hoefdieren in het Nederlandse landschap



Mart l'Ami

Master Thesis

Environmental Sciences, Environmental Policy Group

“Al die emoties! Wat dat betreft is het een leuk onderzoek wat je doet, om daar eens dieper op in te gaan. Kijk, ik kom niet veel verder dan aan te geven dat het allemaal emotie is. Maar om nou eens te kijken waar die emotie vandaan komt?” - Natuurbeheerder

Al die emoties, waar komen die vandaan?

Natuurgerelateerde sociale praktijken en hun invloed op de omgang met grote hoefdieren in het Nederlandse landschap

Master thesis Environmental Sciences, Environmental Policy Group
Geschreven door M.P.C. (Mart) l'Ami

Wageningen, 18 oktober 2014

Onder begeleiding van

C.S.A. van Koppen, Wageningen University

M. Rijks, Staatsbosbeheer

S. Boerma, Staatsbosbeheer

De foto op de omslag is van Jan Boer.



Voorwoord

Deze scriptie is geschreven in het kader van mijn studie 'Environmental Sciences' aan de Wageningen Universiteit. Pas in een laat stadium van mijn studie ontstond het voornemen deze Master af te sluiten met een stuk rond natuurbeleving. Het onderwerp is niet voor de hand liggend binnen een milieugerelateerde opleiding. Toch zie ik veel raakvlakken. Natuurbeleving via het zorgen voor natuur is naar mijn idee nauw verweven met verschillende thema's uit de milieusociologie. Samen met mijn begeleider Kris van Koppen heb ik dit onderwerp handen en voeten gegeven. Iets dat ik als een ware puzzel heb ervaren.

Kris wees me op de mogelijkheid de thesis bij een natuurorganisatie te schrijven. Het contact met Staatsbosbeheer was snel gelegd en onder begeleiding van Suus Boerma en Meta Rijks ben ik me gaan richten op de omgang met grote hoefdieren in het Nederlands landschap. Want zou het niet interessant zijn om te onderzoeken hoe we de omgang met deze dieren in Nederland eigenlijk als wenselijk beschouwen en op welke wijze deze opvattingen verband houden met de dagelijkse dingen die we doen? Hoe staan we in het dagelijks leven eigenlijk in verband met natuur en waar komt natuurliefhebbij vandaan? Aan de hand van biografische gesprekken met mensen ben ik deze thema's gaan uitpluizen.

Ondertussen heb ik vele uren, dagen, weken en maanden gewerkt aan dit onderzoek. En hoewel ik van het urenlang uittypen van interviews soms rusteloos werd, waren de dagen waarin ik de materie evalueerde een regelrechte verrijking voor mijzelf als persoon. Ik kon me dagen lang vastbijten in de uitspraken van mensen en bleef me keer op keer verwonderen over de nadrukkelijk aanwezige liefde voor natuur bij mijn respondenten.

Naar mezelf kijkend, is mijn liefde voor natuur waarschijnlijk ontstaan tijdens de vele wandelingen die ik vroeger heb gemaakt. Mijn vader is natuurgids en ik ging op jonge leeftijd mee wanneer hij zijn tochten voorwandelde. Daarnaast waren mijn zusjes en ik gek op het verzamelen van schelpen. We konden uren met gebogen rug over de stranden van Terschelling lopen opzoek naar bijzondere soorten, vormen en kleuren. Het zijn warme herinneringen waaraan ik met veel plezier terug denk. Hier ontstond misschien wel de basis voor wat ik nu beschouw als mijn liefde voor natuur.

Ik hoop dat ik niet alleen zelf veel heb geleerd van dit onderzoek, maar dat deze scriptie inhoudelijk ook een bijdrage kan leveren aan de ambitie van Staatsbosbeheer om aansluiting te vinden bij de maatschappij van vandaag. Mijn scriptie laat zien dat er veel aanknopingspunten zijn naar burgers toe en biedt naar mijn idee perspectief voor betrekken van mensen bij natuurbeheer.

Tenslotte wil ik graag iedereen bedanken die een positieve bijdrage heeft geleverd aan mijn scriptie. Ik begon dit traject met de insteek zoveel mogelijk op eigen kracht te doen, maar heb uiteindelijk dankbaar gebruik gemaakt van de hulp die velen boden. Dank gaat uit naar mijn moeder Ditty, mijn vader Kees, mijn vriendin Marissa en mijn vrienden Thomas en Maxim. Zij stonden altijd voor me klaar wanneer ik mijn stortvloed aan gedachten wilde delen. Natuurlijk bedank ik alle respondenten voor hun tijd en inzet gedurende de wandelingen in de Meinweg en de Veluwe. Ik heb het als zeer prettige gesprekken ervaren en werd gesterkt in de gedachte dat mensen veel te vertellen hebben. In het bijzonder bedank ik mijn begeleider Kris van Koppen, omdat hij me tijdens onze plezierige gesprekken van inzichten heeft voorzien die ik als zeer waardevol heb ervaren. Niet alleen voor mijn onderzoek, maar ook voor mijn persoonlijke kijk op materie. Regelmatig bedacht ik me na een overleg dat ik een bijzondere begeleider had. De begeleiding was er altijd op gericht om mij zelf na te laten denken en zelf te ontdekken. In het bijzonder bedank ik ook Meta Rijks en Suus Boerma, mijn begeleiders vanuit Staatsbosbeheer. Zij hebben me met open armen ontvangen en opgenomen binnen de organisatie zoals ik dat van te voren niet aan had zien komen. Waar mogelijk hebben zij me betrokken bij een zeer divers scala aan activiteiten binnen Staatsbosbeheer, hier denk ik met veel warmte aan terug.

Samenvatting

Controverses rondom de omgang met dieren zijn terug te vinden in discussies over natuurbeheer in Nederland. Bij natuurbeheerorganisaties bestaat de behoefte om effectiever aansluiting te vinden bij de emoties van burgers in deze discussies. Deze behoefte, welke ook terug te vinden is bij bos- en natuurbeheerder Staatsbosbeheer, vormde de aanzet van dit onderzoek.

In dit onderzoek worden emoties onderzocht vanuit de veronderstelling dat ze verbonden zijn met dagelijkse bezigheden. Het gaat hierbij om de manier waarop mensen in het dagelijks leven in contact staan met dieren en natuur. Deze dagelijkse bezigheden, in de (milieu-)sociologie omschreven als sociale praktijken, oefenen via emotie en kennis invloed uit op opvattingen in breder verband met betrekking tot natuurbescherming en omgang met dieren. Het doel van deze studie is het vergroten van inzicht in de invloed van sociale praktijken op de opvattingen over de omgang met dieren in het natuurbeheer, zodat de dynamiek van complexe maatschappelijke conflicten rondom deze dieren beter begrepen kan worden.

Om praktische redenen zijn tijdens dit onderzoek twee aansprekende, iconische diersoorten (het wilde zwijn en het edelhert) en twee natuurgebieden (de Meinweg en de Veluwe) centraal gesteld. Deze dieren worden binnen natuurbeheer beiden gecategoriseerd onder de noemer 'grote hoefdieren'. De natuurgebieden hebben bij uitstek een rijke cultuurhistorie als het gaat om omgang met grote hoefdieren.

Via semigestructureerde interviews met 16 respondenten is de samenhang tussen sociale praktijken en opvattingen over de omgang met grote hoefdieren in beeld gebracht. De focus lag hierbij op recreatieve natuur-gerelateerde sociale praktijken (wandelen, omgang met huisdieren en tuinieren), sociale praktijken gerelateerd aan natuurbeheer (natuurbeheer en faunabeheer) en sociale praktijken gerelateerd aan het gidsen in de natuur. De onderzoekspopulatie (5 beheerders, 4 natuurgidsen en 7 recreanten) is bepaald aan de hand van deze verdeling. Kernthema's die werden behandeld hadden met name betrekking op de ontrafeling van de sociale praktijken. De praktijken zijn ontleend aan de hand van *meanings* (zingevingaspecten van een praktijk), *competences* (de handelingen, eigenschappen en jeugdervaringen die vooraf gaan aan het betrokken raken bij de praktijk) en *materials* (het decor zelf; de natuur; de omgeving; het landschap met als kenmerkend onderdeel: dieren).

In dit onderzoek zijn 6 sociale praktijken geïdentificeerd als meest voorkomende vorm van dagelijkse aanraking met natuur. Bij alle sociale praktijken werd in de eerste instantie gesproken over *meanings* in termen van 'het genieten van natuur'. Hieronder vielen naast concrete zintuiglijke waarnemingen, ook diepere gevoelens van dankbaarheid, rijkdom, ontzag en verwondering. Voor dieren (*materials*) leek hierin een bijzondere rol weggelegd. Dat dieren eigen keuzes maken, zelf bepalen welk gedrag ze laten zien en het gegeven dat de mate van interactie niet van te voren vast staat, lijkt dieren een zeer voorname rol binnen natuurbeleving te geven. *Competences* die respondenten in staat stellen te genieten van de natuur bestaan op de eerste plaats uit het opdoen van concrete zintuiglijke ervaringen aanrakingen; door deel te nemen aan natuurgerelateerde sociale praktijken. Hierbij lijken *meaningful others* (betekenisvolle personen) in de leefwereld een versterkende werking te hebben.

In de context van de onderzochte sociale praktijken, vertonen opvattingen met betrekking tot grote hoefdieren met name neiging tot zorg en het willen beschermen van dieren. Dit kwam sterk naar voren binnen alle sociale praktijken. Deze studie laat zien dat er een continuüm is tussen het beleven van natuur tijdens dagelijkse sociale praktijken en de opvattingen over natuur in natuurgebieden (waaronder grote hoefdieren). Het onderzoek laat zien dat een verzorgende en verantwoordelijke houding voor natuur eerder een uitkomst is van deelname aan natuurgerelateerde sociale praktijken, dan dat een (in beginsel aanwezige) verzorgende en verantwoordelijke houding leidt tot deelname aan natuurbeschermingspraktijken.

Respondenten lijken in de eerste plaats die natuur te willen beschermen die voor hen waarde heeft (waarmee zij binding voelen, waarvoor zij sympathie voelen en waarmee zij verwantschap ervaren). Minder aansprekende soorten worden hierin niet als onbelangrijk gezien. Ook deze soorten verdienen bescherming, maar vanuit het idee dat deze bijdragen aan het welzijn van aansprekende soorten. Dit inzicht wijst naar een emotioneel betrokken en individuele kijk op de omgang van deze grote hoefdieren in het wild.

In dit onderzoek is tenslotte onderzocht hoe respondenten invulling geven aan het begrip streekhistorie. Respondenten leken streektradities met name te ervaren als een *created/invented history*. De invulling van het begrip lijkt nauw verbonden met de dagelijkse leefwereld en de sociale praktijken, maar niet altijd verband te houden met de historische aard (geografische ontwikkeling, leeftijd, mores, streektradities) van een gebied. Dit onderzoek suggereert dat effectiever aansluiting kan worden gevonden bij burgers wanneer de leefwereld wordt benaderd vanuit sociale praktijken in plaats van streekhistorische tradities.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Inleiding	7
1.1 Achtergrond.....	7
1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen.....	8
1.3 Leeswijzer	8
2. Conceptueel raamwerk	10
2.1 Vertrekpunt.....	10
2.2 Brede historische context	11
2.3 Omgang met dieren en emoties	12
2.4 Sociale praktijken.....	13
2.5 Streekgebondenheid en cultuurhistorie	15
3. Methodologie	16
3.1 Onderzoekspopulatie	16
3.2 Gekozen diersoorten en gebieden.....	16
3.3 Dataverzameling	17
3.4 Analyse plan.....	18
4. Resultaten	19
4.1 Wandelen.....	19
4.1.1 Meanings.....	19
4.1.2 Competences	20
4.1.3 Materials	22
4.1.4 Rol van dieren binnen de praktijk	23
4.1.5 Invloed op standpunt	25
4.2 Tuinieren.....	28
4.2.1 Meanings.....	28
4.2.2 Competences	30
4.2.3 Materials	31
4.2.4 Rol van dieren binnen de praktijk	31
4.2.5 Invloed op het standpunt.....	31
4.3 Omgang met huisdieren.....	34
4.3.1 Meanings.....	34
4.3.2 Competences	35
4.3.3 Materials en de rol van dieren binnen de praktijk.....	36
4.3.4 Invloed op het standpunt.....	37
4.4 Gidsen in de natuur	39
4.4.1 Meanings.....	39
4.4.2 Competences	40
4.4.3 Materials	42
4.4.4 Rol van dieren binnen de praktijk	43
4.4.5 Invloed op het standpunt.....	43
4.5 Natuurbeheer	45
4.5.1 Meanings.....	45
4.5.2 Competences	46
4.5.3 Materials	47
4.5.4 Rol van dieren in de praktijk	48

4.5.5	Invloed op het standpunt.....	49
4.6	Faunabeheer.....	52
4.6.1	Meanings.....	52
4.6.2	Competences	54
4.6.3	Materials en de rol van dieren in de praktijk.....	55
4.6.4	Invloed op het standpunt.....	56
5.	Twee dwarsdoorsneden en een vergelijkende analyse.....	58
5.1	Dwarsdoorsnede: cultuurhistorie	58
5.2	Dwarsdoorsnede: dieren	61
5.3	Een vergelijkende analyse	65
6.	Discussie.....	67
6.1	Theoretische reflectie.....	67
6.2	Onderzoeksproces	67
7.	Conclusie en aanbevelingen	68
7.1	Conclusie	68
7.2	Aanbevelingen voor Staatsbosbeheer.....	70
7.3	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	70
8.	Literatuurlijst.....	71

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

Dieren hebben een vooraanstaande rol in de samenleving. In het dagelijks leven staan mens en dier in verschillende opzichten met elkaar in verbinding. In fysiek opzicht doordat onze leefgebieden elkaar overlappen en onze leefwijzen direct met elkaar verbonden zijn. We ontmoeten dieren op verschillende wijze binnen de huiselijke sfeer, de arbeidsomgeving en de creatieve sfeer. Hierbij kan worden gedacht aan de wijze waarop dieren verschijnen in de supermarkt, de wijze waarop boeren zorg dragen voor hun dieren, de omgang met huisdieren en ontmoetingen met wilde dieren tijdens een wandeling. Er zijn talloze voorbeelden van dergelijke connecties tussen mens en dier. Naast deze meer fysieke interactie komen we dieren van oudsher op symbolische wijze tegen in verhalen, beeltenissen en kunst. Bij symboliek kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de verhalen waarmee kinderen opgroeien zoals Rupsje Nooitgenoeg, Bambi en Nemo. Ook kan worden gedacht aan de vele reclames waarin dieren worden getoond. Met behulp van het tonen van dieren wordt getracht bepaalde producteigenschappen zoals betrouwbaarheid en zuiverheid te onderstrepen (Spears, 1996). Daarnaast profileren organisaties zich middels dieren. Zo heeft de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) bijvoorbeeld een slang in haar logo verwerkt. Een esculaap, welke enerzijds symbool staat voor genezing omdat dit dier zijn huid kan afwerpen en als het ware "herboren" kan worden en anderzijds symbool staat voor sterfte omdat de beet van een slang dodelijk kan zijn. Het gebruik van dit dier als symbool voor gezondheid kent een lange traditie. Al in de Romeinse tijd werd het dier aan cultus met geneesheren en vrouwen gekoppeld. Dit zijn enkele voorbeelden van de wijze waarop dieren zich in fysiek en symbolisch opzicht voordoelen in het dagelijks leven. Mensen kunnen echter heel verschillende paden bewandelen als het gaat om dergelijke aanrakingen. Niet iedereen hoort dezelfde verhalen, ziet dezelfde films, komt dezelfde dieren tegen in zijn of haar leefomgeving of recreëert op dezelfde wijze. Kortom, mensen staan op verschillende manieren in verbinding met dieren. Met als resultaat het ontstaan van uiteenlopende opvattingen over de betekenis van en de wijze van omgang met dieren in onze samenleving.

Deze uiteenlopende opvattingen over omgang met dieren zijn terug te vinden in discussies over natuurbeheer in Nederland. Controverses rondom de mate van ingrijpen en de wijze waarop populaties worden beheerd zijn aan de orde van de dag. De één vindt dat het reguleren van een populatie moet gebeuren middels het selectief afschieten van dieren, de ander is hier fel op tegen en vindt dat de natuur hier zelfregulerend in optreedt. De één vindt dat in voedselarme jaren bijvoeren gewenst is, waar anderen dit juist onnatuurlijk vinden. Het zijn deze opvattingen die binnen dit onderzoek tegen het licht worden gehouden. In het verleden maakte de natuurbeheerder een keuze over de wijze van omgang met dieren en daarmee was, bij wijze van spreken, de kous af. Vandaag de dag zijn we als samenleving mondiger. We denken mee door het kritisch bevragen van de status quo van natuurbeheer. In andere woorden, de legitimiteit van natuurbeheerders om als deskundig terreinbeheerder in natuurgebieden op te treden, is niet langer vanzelfsprekend. En juist omdat natuurbeheerders veelal het belang inzien van maatschappelijke betrokkenheid en wildbeleving hoog in de vaandel hebben staan, is inzicht in de dynamiek van complexe maatschappelijke conflicten rondom dieren gewenst. De behoefte bij natuurbeheerorganisaties aan dit inzicht vertaalt zich in de praktijk op verschillende wijze. Bij Natuurmonumenten zie je dit onder andere terug in de 'Grote Natuur Enquête' waarmee getracht wordt het spanningsveld tussen natuurbeleving en natuurbescherming inzichtelijk te maken. Bij bos- en natuurbeheerder Staatsbosbeheer, verantwoordelijk voor ruim 260.000 hectare Nederlandse natuur, uit dit zich onder andere via interne werkdocumenten als 'Thuis in de streek' en de faunavisie. Het document 'Thuis in de streek' beschrijft de zoektocht naar een positionering van de organisatie die past bij de maatschappij van vandaag. De 'faunavisie' richt zich met name op de positieve betekenis van fauna voor onze terreinen en vooral de bezoekers. Hoe de omgang met dieren er echter precies uit moet komen te zien, om aansluiting te vinden bij burgers, is echter onderwerp van een complex maatschappelijk debat geworden waarbij actoren zich zeer betrokken kunnen voelen. Binnen Staatsbosbeheer is behoefte aan kennis en inzicht want in de praktijk lijkt er op dit vlak een kloof te zijn ontstaan tussen de opvattingen van burgers en natuurbeheerders. Deze kloof staat betrokkenheid en gezamenlijk streven naar natuurbescherming in de weg. Deze behoefte vormt de basis van de studie die voor u ligt.

In dit probleem spelen emoties een rol. In deze studie worden emoties onderzocht vanuit de veronderstelling dat ze verbonden zijn met de dagelijkse dingen die we doen. Het gaat hierbij om de manier waarop mensen in het dagelijks leven in contact staan met dieren en natuur. Deze dagelijkse bezigheden, in de (milieu-)sociologie omschreven als sociale praktijken, oefenen via emotie en kennis invloed uit op opvattingen in breder verband met betrekking tot natuurbescherming en omgang met dieren. Deze veronderstelling zal worden toegelicht in het conceptuele raamwerk. In deze studie zijn deze dagelijkse natuur-gerelateerde sociale praktijken onder de loep genomen. De praktijken zijn ontrafeld aan de hand van de sociale concepten *meanings* (zingevingsaspecten van een praktijk), *competences* (de handelingen en eigenschappen die mensen moeten beheersen om de praktijk te bedrijven) en *materials* (het decor zelf; de natuur; de omgeving; het landschap met als kenmerkend onderdeel: dieren). Er is onderzocht welke rol dieren hebben binnen deze praktijken en

hoe de omgang met dieren en natuur zich binnen deze praktijken kenmerkt. Ook is onderzocht hoe die dagelijkse omgang met dieren en natuur doorwerkt in de opvattingen van beheerders en recreanten met betrekking tot omgang met dieren in de gebieden van Staatsbosbeheer. Het inzicht in de precieze werking van deze processen in de praktijk ontbreekt. Dit onderzoek kan dan ook een belangrijke aanvulling zijn op de veelal natuurwetenschappelijke bril die wordt opgezet bij onderzoek naar de uitbreiding van het leefgebied en bescherming van diersoorten.

Om praktische redenen zijn tijdens dit onderzoek twee diersoorten en twee natuurgebieden centraal gesteld. Er is gekozen voor het wilde zwijn (*Sus scrofa*) en het edelhert (*Cervus elaphus*), welke binnen het natuurbeheer beiden worden gecategoriseerd onder de noemer 'grote hoefdieren'. Er is gekozen voor twee aansprekende, iconische soorten waarbij een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking een zekere mate van emotionele en esthetische aantrekkingskracht ervaart. In andere woorden, diersoorten waarmee mensen in staat zijn verwantschap te voelen. De twee gebieden die centraal stonden tijdens deze studie zijn de Meinweg (Limburg) en de Veluwe (Gelderland). In beide gebieden leven zwijnenpopulaties en in de Veluwe komt ook het edelhert voor. De gebieden hebben bij uitstek een rijke cultuurhistorie als het gaat om omgang met grote hoefdieren (culturele tradities, verhalen en kunst).

De hierboven geschetste achtergrond resulteerde in een doelstelling met bijbehorende onderzoeksvragen welke als leidraad heeft gefungeerd gedurende dit onderzoek. Beide worden in de volgende paragraaf toegelicht.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

Het doel van deze studie is het vergroten van inzicht in de invloed van sociale praktijken op de opvattingen over de omgang met grote hoefdieren, zodat de dynamiek van complexe maatschappelijke conflicten rondom deze dieren beter begrepen kan worden. Groter bewustzijn in deze dynamiek zou natuurbeheerders kunnen helpen bij de omgang met betrokken actoren en kunnen leiden tot toenemend wederzijds begrip.

De hoofdvraag die hierbij centraal staat is als volgt:

- Hoe kan de samenhang tussen sociale praktijken en de opvattingen van beheerders en recreanten omtrent de omgang met grote hoefdieren beter begrepen en verklaard worden?

Deze hoofdvraag is onderverdeeld in de volgende onderzoeksvragen:

- Welke natuur-gerelateerde sociale praktijken staan centraal in de leefwereld van actoren als het gaat om dagelijkse omgang van met natuur?
- Wat kenmerkt deze sociale praktijken in termen van *meanings*, *competences* en *materials*?
- Hoe verhouden bovenstaande kenmerken zich tot de opvattingen met betrekking tot de omgang met grote hoefdieren in natuurgebieden?
- Welke betekenis krijgt het begrip cultuurhistorie (traditionele wijze van omgang met dieren en natuur) in de leefwereld van de respondenten?
- Welke overeenkomsten en verschillen zijn er te onderscheiden tussen opvattingen met betrekking tot het wilde zwijn en het edelhert?

1.3 Leeswijzer

Dit rapport bestaat grofweg uit drie delen. Het eerste deel is gericht op de constructie van een conceptueel raamwerk. De, in dit onderzoek centraal staande, sociale concepten worden hierin beschreven. Er wordt een kader gevormd waarmee de empirische gegevens in het tweede deel begrepen kunnen worden. In het eerste deel wordt daarnaast de onderzoeksmethode beschreven.

In het tweede deel worden de resultaten besproken en geanalyseerd. Het stuk beschrijft de inzichten die zijn opgedaan tijdens het veldwerk. Het grootste gedeelte van de onderzoeksvragen wordt hierin verwerkt. De resultaten zijn opgedeeld in de verschillende sociale praktijken die naar voren zijn gekomen tijdens het veldwerk. Van deze sociale praktijken wordt vervolgens 1) de betekenis die mensen toekennen aan de praktijk, ofwel de aspecten die waarde geven aan de praktijk; 2) het handelingsrepertoire; 3) de rol van de natuurlijke omgeving binnen de praktijk 4) de rol van dieren binnen de praktijk en 5) de invloed op het standpunt besproken.

In het derde deel wordt de balans opgemaakt. Dit deel begint met een dwarsdoorsnede van het onderzoek. Dit hoofdstuk bevat een analyse van de bevindingen met betrekking tot de cultuurhistorie. Daarnaast worden in dit stuk de opvattingen met betrekking tot de gekozen diersoorten met elkaar vergeleken. Vervolgens worden de resultaten in de discussie in een breder perspectief geplaatst en worden enkele onverwachte wendingen

beschreven die hebben plaatsgevonden gedurende het onderzoeksproces. Tenslotte volgen de conclusie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek en natuurbeheerorganisatie Staatsbosbeheer.

2. Conceptueel raamwerk

Dit hoofdstuk bevat het conceptuele raamwerk van dit onderzoek. Het doel van dit raamwerk is het creëren van een begrijpelijk, logisch en consistent kader, waarmee de plek van sociale praktijken binnen de constructie van opvattingen omtrent de omgang met grote hoefdieren geanalyseerd kan worden. Daarnaast vormt het een conceptuele basis waaraan de, door middel van empirisch onderzoek, gevonden 'werkelijkheid' getoetst en overdacht kan worden. Alvorens de sociale concepten van deze studie worden verkend, wordt eerst een aantal uitgangspunten opgesteld die verklaren waarom juist deze sociale concepten centraal staan.

2.1 Vertrekpunt

In deze studie worden deze emoties en opvattingen onderzocht vanuit de veronderstelling dat deze verbonden zijn met sociale praktijken in de dagelijkse leefwereld. Onder opvattingen worden het kader aan ideeën en beelden verstaan, welke een persoon er op nahoudt ten opzichte van de omgang met grote hoefdieren. Sociale praktijken beïnvloeden zowel de kennis die wij opnemen en bezitten, alsook de emotie die wij voelen bij de omgang met deze grote hoefdieren. Het belang van inzicht in die sociale praktijken wordt treffend verwoord in het volgende citaat:

“Wetenschappelijke inzichten zijn uiteraard ook van groot belang bij het bepalen van de fysische, chemische en biologische randvoorwaarden voor een optimale bescherming van natuur. Maar wát we optimaal vinden, welke natuur we wensen te beschermen, is in de moderne samenleving op de eerste plaats een kwestie van inclusief-esthetische en ethische waardering van de natuur. Deze waardering vindt haar sociale basis in de leefwereldpraktijken van genieten van en zorgen voor de natuur” (Van Koppen, 2002).

Dit citaat kan gezien worden als het vertrekpunt van het onderzoek dat voor u ligt. In dit onderzoek staat de omgang met grote hoefdieren binnen de Nederlandse samenleving centraal. Het citaat onderstreept het belang van dagelijkse natuur-gerelateerde sociale praktijken in verhouding tot onze opvattingen en motiveringswijze als het gaat om de omgang met grote hoefdieren. Voor velen speelt de omgang met dieren zich voornamelijk af in de huiselijke sferen middels het verzorgen van huisdieren en het bijwerken van de tuin. Voor sommigen neemt wildbeleving in de praktijk een centrale rol in binnen de sociale praktijken als natuurbeheer. Sociale praktijken zijn context gebonden; dat wil zeggen ze worden beïnvloed door de plaatsgebonden cultuurhistorie van een gebied (tradities, gewoontes). Deze cultuurhistorie is op haar beurt een samenkomst van historische maatschappelijke veranderingen (waaronder idealisering van bepaalde vormen van natuur). Een aantal van die veranderingen worden in de volgende paragraaf toegelicht.

2.2 Brede historische context

Hoe de mens natuur beleeft heeft een centrale rol in dit onderzoek. Deze beleving bepaalt in grote lijnen de waardering voor natuur en daarmee de mate van betrokkenheid en verantwoordelijkheid die iemand voelt bij natuur. Natuur ervaren we in de eerste plaats door middel van directe zintuiglijke waarnemingen. Dit proces van betekenisverlening is schematisch weergegeven in de onderstaande figuur.

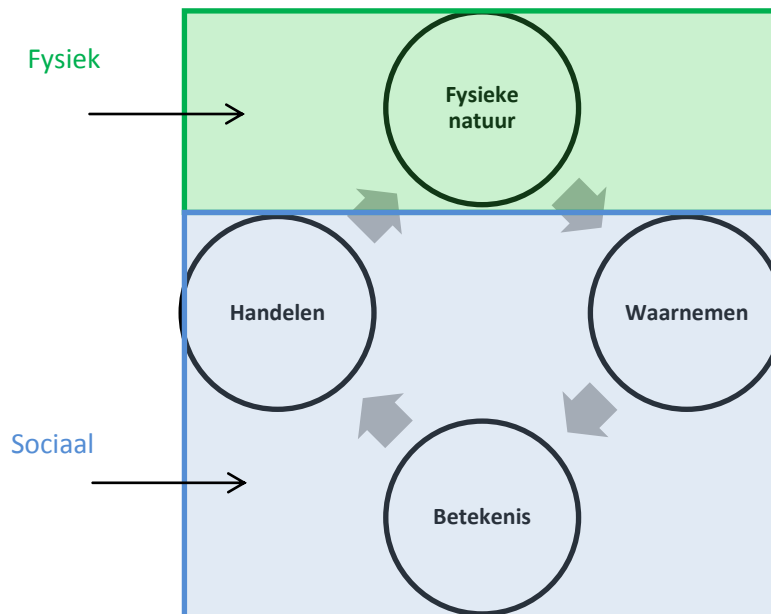


Fig. 1 Schematische weergave van de betekenisverlening aan natuur (gebaseerd op Buijs, 2009)

De interpretatie van die waarnemingen wordt gestuurd door kennis van de buitenwereld (Rubin, 1915). De constructie van die kennis vindt iedere dag plaats middels het direct in contact staan met fysieke omgevingsfactoren en natuurlijke krachten (fysieke natuur). De onderste bol in de figuur wordt gevoed door meer dan alleen directe waarnemingen. Ook sociale interactie over de inhoud en de werking van de fysieke natuur dragen bij aan de betekenisgeving. Voortbordurend op elkaars verhalen, gedachten en ervaringen ontstaan referentiekaders over wat natuur is. Om hedendaagse referentiekaders over natuur, of natuurbeelden, te begrijpen is het daarom zinvol om te kijken naar het verleden. Onderzoekers wijzen op de historische oorsprong die voorafgaat aan hedendaagse natuuropvattingen (Van Koppen, 2002; Buijs, 2009). Zij stellen dat hedendaagse natuurbeleving voortkomt uit denkbeelden die zijn ontstaan gedurende ingrijpende veranderingen binnen de Westerse maatschappij.

Een van die ingrijpende veranderingen vindt plaats aan het eind van de 18e eeuw (Van Koppen, 2002). Deze periode kenmerkt zich door de opkomst van verstedelijking en industrialisatie. Als reactie op deze processen ontstaat een nieuwe culturele stroming, de Romantiek. Deze stroming stelt individuele verbeelding en het verhevigde gevoel centraal, hetgeen romantische sympathisanten verloren zagen gaan door de alsmaar toenemende rationalisering binnen de maatschappij. De stroming plaatst emotie en het intuïtieve tegenover het idee dat de rede de belangrijkste bron van kennis is. Het persoonlijke gevoel zag men meer en meer als leidraad voor moreel handelen. Bovendien ondervond men het verlangen zich af te zetten tegen de ordelijkheid van het toenmalige dagelijkse leven en konden romantische sympathisanten zich niet vinden in de denkwijze van de doorsnee burger. Dit begon zich in de praktijk voornamelijk te uiten in artistieke sferen in de vorm van dichtkunst en schilderkunst. Veel kunstenaars vonden in ongeordendheid, spontaniteit en oorspronkelijkheid belangrijke thema's voor het uiten van hun opvattingen. Deze thema's vonden zij terug in de natuur, welke voor velen dan ook een bron van inspiratie vormde. Van Koppen (2002) herkent geïdealiseerde vormen van natuur die zich expliciet nestelen in deze Romantische periode. Hij brengt deze onder in de zogeheten 'arcadische waardering'.

De arcadische traditie

Deze waardering voor natuur is op basis van de volgende kenmerken van oudsher terug te vinden in de menselijke geschiedenis;

- Sympathie voor dieren (bijv. gevoelsmatige verbondenheid met grotere zoogdieren, het veroordelen van dierenmishandeling);
- Genieten van natuurschoon (bijv. esthetische waardering van een orchidee);
- Natuurstudie (bijv. kennis opdoen over de eigenschappen van planten);
- Religieus ontzag voor flora en fauna (bijv. het geïntrigeerd raken door de oorsprong van de kosmos)

Door verstedelijking en industrialisatie werd het verlangen naar deze kenmerken intenser. Dit leidde tot idealisering van vormen van natuur. Zo werd, aanvankelijk onder de hogere sociale klassen, het gecultiveerde landschap buiten de stad geïdealiseerd. Men vond hierin een ontsnappingsroute waarmee de alledaagse drukte van de stad tijdelijk kon worden vermeden. Kunstenaars raakten daarnaast beïnvloed door een tweede vorm van natuur die past binnen de arcadische traditie, de zogeheten wildernis. Hierin vonden zij een ultieme vorm van ongereptheid en sensibele. Buijs (2009) herkent in deze omarming van wildernis in de Romantiek een sterk contrast met de eerder, meer angstige perceptie van wilde natuur. Voor de Romantiek werd wildernis veelal gezien als negatieve verwijzing in tegenstelling tot het goede van de mens.

Van Koppen (2002) identificeert drie kenmerken welke de idealisering van deze twee vormen van natuur karakteriseren. Ten eerste is dat het beeld dat natuur als extern wordt gezien aan de menselijke maatschappij (*externaliteit*). Sociaal handelen in de vorm van arbeid op het platteland wordt gedurende de Romantiek door de hogere urbane klasse inbegrepen in de natuurlijkheid van het landschap. De agrariër, werkzaam op het gecultiveerde platteland, wordt door hen als het ware ingesloten als natuurlijk proces. Voor het natuurtype wildernis is dit terug te zien in het feit dat inheemse volken door de hogere urbane klassen worden gezien als 'element van de natuur'.

Het tweede kenmerk, het symbolische karakter van de arcadische waardering (*iconisering*), brengt Van Koppen in verband met het hiervoor beschreven externe beeld van natuur. Deze verheerlijking van zowel wildernis als het gecultiveerde landschap ging gepaard met associaties van zuiverheid, schoonheid en tijdloze kwaliteit. Positieve waarden die tot op de dag van vandaag voor veel bedrijven en organisaties een belangrijk goed zijn. Natuurbeelden zijn daarmee een belangrijk middel gebleven in de communicatie. Het symbolisch karakter van deze vormen van natuur wordt daarmee in stand gehouden. Volgens Van Koppen zijn het juist deze "...geïdealiseerde beelden van natuur die een prominente plaats binnen het verlangenweefsel van de moderne burgers vinden." (Van Koppen, 2002)

Het derde kenmerk vertaalt zich in het gegeven dat de arcadische traditie niet zozeer moet worden gezien als alternatieve culturele beweging, maar eerder als culturele toevoeging aan de veranderende samenleving (*complementariteit*). De elite mocht zichzelf dan wel voorhouden dat zij streefden naar wildernisnatuur in haar puurste verschijning, pas toen de feitelijke domesticatie van natuur zo had plaats gevonden dat het veilig was om die wilde natuur ook echt te betreden werden de bossen en de meren het onderwerp van adoratie. Het waarden van wilde natuur ging dus hand in hand met het verminderen van de wildheid van die natuur. Onder invloed van het geheel aan samenhangende maatschappelijke veranderingen vanaf de industriële revolutie die vallen onder de noemer 'modernisering' vinden dus verrijkende veranderingen plaats binnen de arcadische traditie. Het gaat hierbij om het continue proces van verbinding tussen esthetische waardering, moreel oordeel en persoonlijke gevoelens, anders gezegd "de symboliek van natuur gaat voor de moderne burgers dieper dan een allegorie of metafoor: in de ideaaltypen van natuur weerspiegelen zich persoonlijke emoties." (Van Koppen, 2002)

In de volgende paragraaf wordt dieper ingegaan op deze persoonlijke emoties en de rol van dieren daarin. Voor dit onderzoek is het van belang om te begrijpen hoe het kan dat we ons van oorsprong gevoelsmatig verbonden voelen met bepaalde dieren. Deze verbondenheid zal worden behandeld aan de hand van het artikel 'Taking sympathy seriously: A defense of our moral psychology toward animals' geschreven door Fisher (1992).

2.3 Omgang met dieren en emoties

Fisher (1992) betoogt in zijn artikel dat het begaan zijn met het welzijn van dieren grotendeels het gevolg is van het feit dat men sympathie kan voelen voor dieren. In dit onderzoek definiëren we sympathie als het vermogen dat ons in staat stelt 'de positie van de ander' in te nemen en te delen. Sympathie is meevoelen, maar hoeft niet perse op medelijden te duiden (Dubbink, 1992). Voorstanders voor dierenwelzijn onderbouwen hun standpunten veelal met argumenten die geen beroep doen op de gevoelsaspecten van sympathie, omdat deze door critici weleens worden afgedaan als ontoereikend en niet wetenschappelijk. Fisher gaat met deze critici de discussie aan.

Sympathie voor dieren heeft als basisprincipe dat een meerderheid van de mensen handelingen en gedragingen met betrekking tot het ongegrond pijn doen of doden van dieren als niet correct en onwenselijk ziet. Dit klinkt als vanzelfsprekend, maar verdient opheldering. Want waarom hebben we moeite met het ontnemen van het

leven van een dier, maar hebben we over het algemeen geen moeite met het plukken van bijvoorbeeld een klavertje vier? Fisher (1992) begrijpt dit fenomeen aan de hand van het feit dat we een zekere mate van verwantschap kunnen voelen met dieren, zoals we die ook met andere mensen kunnen voelen. Het zijn deze gevoelens die ervoor zorgen dat we ons gedrag ten opzichte van andere vormen van leven wel of niet gerechtvaardigd vinden. Verwantschap met dieren komt deels voort uit het vermogen menselijke karakteristieken te herkennen in het gedrag van dieren. We zijn in staat onszelf te verplaatsen in de omstandigheden waarin dieren verkeren. Hier kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het herkennen van angst wanneer een dier wordt opgejaagd door een predator, maar ook het herkennen van ouderlijke bezorgdheid wanneer een olifant een beschermende positie inneemt wanneer haar jong wordt bedreigd. Door het opmerken van deze kenmerken voelen we ons emotioneel betrokken en voelen we mede met die dieren iets aan. Gebrek aan zicht op deze kenmerken zou een belangrijke verklaring kunnen zijn voor het feit dat veel mensen zich af kunnen sluiten voor dierenleed bij de aanschaf van vlees, en daarmee de acceptatie van het bestaan van de bio-industrie verklaren. De vele miljoenen runderen en pluimveedieren die in korte tijd worden grootgebracht en geslacht, leiden een onzichtbaar bestaan. Het proces vindt achter gesloten deuren plaats en daarmee zijn de omstandigheden waaronder de dieren leven aan de ogen van de meeste mensen onttrokken. Mensen zien ze pas wanneer ze verwerkt zijn tot lapjes vlees, leren kleding en hondenbrokken. De kenmerken van een dier dat heeft geleefd en herkenbare gedragskenmerken heeft gehad, zijn geheel uit ons zicht verwijderd. Dit maakt het moeilijk onszelf te verplaatsen in die dieren.

Echter, wanneer we bijvoorbeeld naar een natuurdocumentaire kijken of dieren in het wild observeren en inzicht krijgen in de leefwijze van dieren raken we min of meer emotioneel betrokken en zijn we meer in staat ons in te leven in de ander. Dat mensen dit als plezierig ervaren zie je terug in de populariteit van initiatieven als volg-de-vos, volg-de-oehoe (projecten waarbij je via een webcam de betreffende dieren kunt volgen) en de film De Nieuwe Wildernis. Dat wij onszelf kunnen inleven in een soort die anders is dan de mens verklaart Fisher (1992) aan de hand van twee functies van ons inlevingsvermogen. De eerste functie heeft betrekking op het gegeven dat we ons ervan bewust zijn dat dieren samen met ons deel uitmaken van een groter biologisch geheel. Zowel mensen als dieren hebben sociale behoeften, maken deel uit van een familie, hebben voeding nodig etc. Daardoor kunnen we ons voorstellen hoe het is om bijvoorbeeld verminderde toegang te hebben tot die aspecten. Echter, om onszelf correct te verplaatsen en sympathie te voelen voor een dier zullen we onszelf niet alleen moeten afvragen hoe wij ons zouden voelen in de context waarin het dier zich bevindt. Een dier kan heel andere emoties tonen dan wij zouden doen in een bepaalde context. Denk aan een slingeraap die telkens weer het risico neemt om op grote hoogte van tak tot tak te slingeren. Het is voor dit dier vanzelfsprekend om dit soort handelingen uit te voeren zonder enige vorm van angst, waar wij deze waarschijnlijk wel zouden ervaren. Daarmee komen we bij de tweede functie van ons inlevingsvermogen, het herkennen van directe emoties van dieren. Zo zijn we in staat emoties te herkennen als het verdriet bij paarden, de angst die koeien vertonen voorafgaand aan de slacht maar ook het plezier dat welpen halen uit het spelen met hun soortgenoten gedurende hun ontwikkeling. Gevoelsuitdrukkingen van zoogdieren, waaronder het wilde zwijn en het edelhert, kunnen dus tot op zekere hoogte universeel herkend worden.

Huisdieren

Dit verhaal geldt bij uitstek voor de omgang met huisdieren. De mate van verwantschap die we met dieren voelen verschilt per soort. Naast het ervaren van verwantschap op basis van gemeenschappelijke kenmerken of juist het verlangen naar bijzondere kenmerken, kan ook de dagelijkse omgang met leiden tot een verhoogd gevoel van sympathie. Dat is terug te zien in de bijzondere band die huisdierenbezitters hebben met hun dier. Huisdieren zoals honden en katten zijn bij uitstek dieren die voldoen aan de hierboven beschreven kenmerken van dieren die ons in staat stellen sympathie te voelen en verwantschap te ervaren. Deze dieren komen bij veel mensen terug in de dagelijkse leefwereld via sociale praktijken die betrekking hebben op het genieten van natuur en het zorgen van dieren. Deze praktijken staan binnen dit onderzoek centraal met als theoretische onderbouwing de *'social practices-benadering.'*

2.4 Sociale praktijken

Het begrip sociale praktijken, tot nu omschreven als 'dagelijkse bezigheden', verdient verdieping. Het concept vormt het hart van de studie, maar kent binnen de sociologie verschillende interpretaties. Voor dit onderzoek is gekozen voor de invalshoek van Elizabeth Shove, omdat die geschikt leek voor het bestuderen van de specifieke kenmerken van natuurgerelateerde sociale praktijken. Het reikt buiten de insteek van dit onderzoek (pragmatische insteek) om hier een theoretische onderbouwing te geven van deze keuze. Deze paragraaf is er met name op gericht om het concept sociale praktijken te beschrijven zoals het binnen deze studie invulling heeft gekregen. Voordat nader wordt ingegaan op Shove's benadering, wordt het concept in brede zin verkend aan de hand van Strengers (2010).

Strengers (2010) ontleent haar beschrijving voor sociale praktijken aan Schatzki (1997, 2002) en definieert deze als volgt:

"...it can be loosely described as an interwoven activity in a social domain, or, 'a "bundle" of activities, that is to say, an organized nexus of actions'. Practices are social phenomena, in the sense that, firstly, 'participating in them entails immersion in an extensive tissue of coexistence that embraces varying sets of people', and, secondly, their organisation is part of the 'nexuses of doings and sayings that compose them'..."

Het belang van inzicht in deze sociale praktijken komt in het onderstaande citaat uit Giddens structuratietheorie (1984) naar voren. Giddens stelt sociale praktijken centraal als object van studie binnen de sociale wetenschappen:

"the basic domain of study of the social sciences, according to the theory of structuration, is neither the experience of the individual actor, nor the existence of any form of social totality, but social practices ordered across space and time."

In beide citaten komt een belangrijk gegeven naar voren, namelijk dat de routinisering van een praktijk niet als gescheiden proces moet worden gezien ten opzichte van de samenstelling van praktijk. Deze aspecten gaan hand in hand. Sociale praktijken bestaan volgens Giddens uit een recursief proces. Ze komen niet direct tot stand door sociale actoren, maar worden door hen juist gereproduceerd en geherformuleerd door middel van de betekenissen die actoren toekennen aan de praktijken. Anders gezegd, sociale praktijken worden gevormd en omgevormd door reproductie in het dagelijks leven. In principe komt er dus ook nooit een echt einde aan dit proces. Wel is er altijd een momentopname mogelijk van de stand van zaken.

Elizabeth Shove (2003, 2012) verdiept zich met name in het ontstaan, de ontwikkeling en de verdwijning van sociale praktijken. Als het ware hoe sociale praktijken zich voortplanten door de maatschappij. Ze behandelt sociale praktijken als losstaande entiteiten die voortbewegen (splitsen, vernieuwen) door de maatschappij. Voor de analyse van deze voortbeweging heeft ze sociale praktijken opgedeeld in 'meanings', 'competences' en 'materials'. Deze categorisering vormt in onze studie ook de basis van de ontleding van natuurgerelateerde sociale praktijken. Er is binnen deze studie echter een belangrijk verschil met Shove's benadering van sociale praktijken. Waar Shove de voortbeweging van sociale praktijken door de maatschappij onderzoekt, wordt in deze studie onderzocht hoe en waarom iemand zelf betrokken raakt bij een sociale praktijk. Met andere woorden, op welke wijze en waarom laten we natuurgerelateerde praktijken deel uitmaken van onze dagelijkse leefwereld? Door deze distinctie krijgen de drie categorieën op sommige vlakken een enigszins andere invulling. Deze zal hieronder worden toegelicht.

De eerste component, *meanings*, zegt iets over de betekenis die mensen toekennen aan de praktijk. Het toekennen van symbolische betekenissen binnen sociale praktijken is door verschillende sociologen onderstreept (Schatzki, 1996; Shove en Pantzar, 2005; Warde, 2005). Zo spreekt Schatzki over '*practical intelligibility*': datgene wat voor een individu zinvol is om te doen. Wanneer individuen activiteiten uitvoeren (bijv. wandelen) worden zij daarin geleid door een '*practical intelligibility*'. De manier waarop deze sturing plaatsvindt hoeft niet gebaseerd te zijn op een rationele of normatief correcte manier:

"...practical intelligibility is not the same phenomenon as normativity. What makes sense to someone to do is not the same as what is, or seems to the actor to be, appropriate, right, or correct." (Schatzki, 1996)

Deze sturing vindt aldus Schatzki eerder plaats op het niveau van regels, teleologie, en affectiviteit. Deze laatste twee heeft hij samengevoegd onder de noemer 'teleoaffectieve structuur', waarmee hij het samenhangende doel binnen de verschillende '*doings and sayings*' van een sociale praktijk bedoelt. In deze teleoaffectieve structuur vinden we de redenen voor iemands inzet en betrokkenheid, die ervoor zorgt dat sociale praktijken als zinvol worden ervaren.

De tweede component beschrijft het handelingsrepertoire, de *competences* van de praktijk: de handelingen en eigenschappen die mensen moeten beheersen om de praktijk te bedrijven zoals hij aan de hand van *meanings* wordt beschreven. Voor alledaagse handelingen lijkt het op het eerste gezicht misschien overbodig om competenties te beschrijven. Het is voor dit onderzoek niet relevant om diep in te gaan op de fysieke handelingen die men moet beheersen om de praktijken zo te doen. De competenties die onderdeel zijn van een sociale praktijk hebben met name betrekking op hoe je als individuele persoon navigeert en op welke wijze je als individu deel bent gaan nemen aan praktijken en welke competenties je daarvoor hebt geleerd. In deze studie worden, middels een biografische benadering, competenties beschreven aan de hand van jeugdervaringen en handelingen die vooraf gaan aan het betrokken raken bij praktijken. Dat dit leren niet

alleen in de jeugd plaatsvindt, maar een proces is dat plaats kan vinden zolang iemand aan de sociale praktijk deelneemt, benadrukken Shove en Pantzer (2005) in hun analyse over Nordic walking. Het volgende citaat illustreert dit gegeven:

"As these observations suggest, 'doing walking' is also a process through which images and ideologies are reproduced." (Shove en Pantzer, 2005)

Onder *competences* wordt binnen dit onderzoek enerzijds de manier verstaan waarop mensen de vaardigheid verwerven om te genieten van het landschap en van dieren. Anderzijds hoort hier ook de vraag bij waar hun interesse precies vandaan komt. Het kunnen beleven en genieten van de natuur wordt binnen dit onderzoek gezien als competentie an sich. Deze *competences* hoeven niet alleen uit fysieke handelingen te bestaan, hiertoe behoort ook de opname van kennis over natuur (ecologie).

De derde component, *materials*, bestaat uit de essentiële fysieke componenten van de praktijk. Wanneer Shove *materials* behandelt, heeft ze het met name over:

"Materials, encompassing objects, infrastructures, tools, hardware and the body itself, consequently figure as the first of the three elements on which we focus." (Shove, 2012)

Waar Shove en Pantzer (2005) het binnen hun artikel hebben over de geschiedenis van de sticks binnen de sociale praktijk Nordic walking, worden de wandelschoen en de wandelsok binnen dit onderzoek niet als *materials* onderzocht. Natuurlijk spelen ook deze een rol binnen natuurgerelateerde sociale praktijken, maar vanuit de in dit onderzoek gehanteerde invalshoek wordt gekeken naar dat andere specifieke element dat onmisbaar is binnen deze praktijken, namelijk het decor zelf; de natuur; de omgeving; het landschap met als kenmerkend onderdeel: dieren. Dieren zijn binnen dit onderzoek opgenomen onder '*materials*'. Wat maakt een natuurlijk landschap, en in het bijzonder het landschap van de Meinweg en de Veluwe, tot een gewild decor voor een wandeling en het opdoen van natuurervaringen? En hoe ziet de rol van dieren er binnen deze praktijk precies uit? De antwoorden op deze vragen zijn veelvormig. Binnen de verschillende praktijken heeft de natuur verschillende rollen. Hoe de natuur terugkomt en verschijnt in de praktijken hangt nauw samen met de betekenis (*meaning*) die er door mensen aan wordt toegekend. *Materials* en *meanings* zijn binnen deze studie nauw verweven. Dit neemt niet weg dat *materials* (dieren, natuur) eigen dingen doen: een edelhert laat zich zien of niet. Op deze manier zijn de *materials* ook zo veel mogelijk omschreven: grotendeels onafhankelijk van de waarnemer. Die verwevenheid met *meanings* zit hem met name in het gegeven dat dieren voor veel mensen geen mechaniekjes of dingetjes van vlees zijn: mensen geven betekenis aan dieren. Dieren worden in de leefwereld van velen niet opgenomen als object, maar als subject. Met name die verwevenheid tussen *materials* en *meanings* staat centraal binnen deze studie. Dus het belang dat Strengers hecht aan materiële aspecten binnen een sociale praktijk, het gegeven dat *materials* van invloed zijn op de vormgeving van een:

"...practices undertaken in the household require multiple forms of artefacts and technologies. Rather than being passive bystanders in a practice, objects often shape the practice itself." (Strengers, 2010)

...is bij uitstek van toepassing op het gegeven dat dieren, met de eigenschappen zoals beschreven in de paragraaf 'omgang met dieren en emoties', deel uitmaken van natuurgerelateerde sociale praktijken.

2.5 Streekgebondenheid en cultuurhistorie

Strengers (2010) beschrijft hoe in de analyse van sociale praktijken veelal wordt gezocht naar overtuigingen, houdingen, meningen en waarden die de redenering van actoren rechtvaardigen. Volgens haar verduisteren deze inzichten echter de historische, sociale, culturele en materiële betekenissen die schuilgaan achter de praktijken. Volgens haar zijn het juist deze aspecten die gestalte geven aan de dingen die we doen en verklaren waarom we zeggen hoe we dingen doen. Voortbordurend op Strengers aanbeveling, is het nuttig om die historische, culturele en sociale context te koppelen aan de esthetische waardering van natuur, zoals die binnen natuurgerelateerde sociale praktijken gestalte krijgt.

In de beschrijvingen van natuurschoon vindt Van Koppen (2002) naast de visuele kwaliteit namelijk ook uitdrukkelijk de 'leesbaarheid' en de mate waarin natuurgebieden 'kenmerkend voor Nederland' worden geacht. Met dit vertrekpunt in het achterhoofd komen dan de volgende vragen op: Welke voorstellingen bestaan van het gebied en van zijn ontwikkeling in verleden en toekomst? Aan welke vormen van kennis wordt in dat verband waarde gehecht (bijv. jeugdervaringen)? Antwoorden op deze vragen kunnen, naast het begrijpen van sociale praktijken, inzicht geven in de mate waarin deze vorm van esthetische waardering meeweegt in de opvattingen van betrokken actoren. Cultuurhistorie krijgt op deze manier een belangrijke rol binnen deze studie en kan een aanvulling zijn op het werkdocument 'Thuis in de streek' van Staatsbosbeheer. Met 'Thuis in de streek' wil de organisatie zich op een manier te positioneren die past bij de maatschappij van vandaag.

3. Methodologie

In dit hoofdstuk wordt de methodologie behandeld die is gebruikt voor het verkrijgen van empirische data. Om inzicht te verkrijgen in de sociale dynamiek is gekozen voor een kwalitatieve aanpak.

3.1 Onderzoekspopulatie

In deze studie zijn *meanings*, *competences* en *materials* van sociale praktijken onderzocht. Hiervoor is de onderzoeker in gesprek gegaan met mensen die in het dagelijks leven via sociale praktijken in verbinding staan met natuur. De focus lag hierbij op recreatieve natuur-gerelateerde sociale praktijken en sociale praktijken gerelateerd aan natuurbeheer. De onderzoekspopulatie is bepaald aan de hand van deze verdeling. Om deze reden is onderscheid gemaakt tussen drie categorieën actoren, welke ieder via verschillende sociale praktijken in verbinding staan met dieren en natuur.

De eerste categorie bestaat uit mensen die in de leefwereld op recreatieve wijze in contact staan met het wilde zwijn en het edelhert. De sociale praktijken die bij hen deel uitmaken van de leefwereld bestaan voornamelijk uit natuurrecreatie in de vorm van wandelen, omgang met huisdieren en tuinieren. De respondenten die via deze wijze in aanraking komen met natuur worden recreanten genoemd.

De tweede categorie bestaat uit mensen die in de leefwereld te maken hebben met het beheer van het wilde zwijn en het edelhert. De sociale praktijken die bij hen deel uitmaken van de leefwereld bestaan, naast natuurrecreatie, uit het beheren van natuurgebieden en de verschillende ecologische schakels die daar binnen vallen. Hieronder vallen de beheerders van Staatsbosbeheer. Het gaat hierbij om natuurbeheer in brede zin: van het concrete snoeien van bomen tot het opstellen van faunabeheersplannen, exploitatie van gebieden, soorteninventarisaties en faunabeheer middels afschot. Afschot wordt binnen natuurbeheerders vaak onderverdeeld in 'plezierjacht' en 'faunabeheer'. Wanneer het binnen dit onderzoek over afschot gaat, gaat het met name over faunabeheer. Dit wil echter niet zeggen dat plezier bij voorbaat losstaat van faunabeheer.

De derde categorie bestaat uit mensen die in de leefwereld in contact staan met wilde zwijn en het edelhert middels het gidsen in de natuur. De sociale praktijken die bij hen deel uitmaken van de leefwereld bestaat, naast natuurrecreatie, uit het geven van excursies in de natuurgebieden van Staatsbosbeheer. Hieronder vallen vrijwillige natuurgidsen van Staatsbosbeheer.

In overleg met Staatsbosbeheer is een onderzoeksgroep van beheerders opgesteld die in aanmerking kwamen voor het onderzoek. Via de beheerders is contact gelegd met vrijwilligers. De recreanten zijn willekeurig gekozen en aangesproken tijdens veldbezoeken aan de natuurgebieden. Er is geen onderscheid gemaakt op basis van geslacht, leeftijd en opleiding. Alleen op basis van sociale praktijken. Dit omdat het individu niet als onderwerp centraal stond, maar de sociale praktijken welke zij uit laten maken van hun dagelijks bestaan. Het uiteindelijke aantal respondenten bedroeg 16 actoren¹. De precieze verdeling van de respondenten is te vinden in de onderstaande tabel:

Tabel 1. Verdeling van de respondenten

Gebied	Recreanten	Beheerders ²	Vrijwilligers
Meinweg	4	2	2
Veluwe	3	3	2

3.2 Gekozen diersoorten en gebieden

Om praktische redenen zijn twee diersoorten centraal gesteld tijdens dit onderzoek. Er is gekozen voor twee aansprekende, iconische soorten. Soorten waarbij een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking een zekere mate van emotionele en esthetische aantrekkingskracht ervaart. In andere woorden, diersoorten waarmee mensen in staat zijn verwantschap te voelen. De twee hoefdieren voldeden idealiter aan de volgende criteria:

- de soorten komen in het Nederlandse landschap voor;
- de soorten spreken bij een groot publiek tot de verbeelding;
- mensen zijn in staat verwantschap te voelen met de soorten.

Daarnaast is gekozen voor twee natuurgebieden. De gebieden voldeden idealiter aan de volgende criteria:

¹ Het onderzoek bestond uit 14 gesprekken met in totaal 16 respondenten. Twee gesprekken vonden plaats met twee respondenten tegelijkertijd: een recreërend echtpaar en twee collegabeheerders van Staatsbosbeheer.

² Bij twee van de vijf beheerders maakte de sociale praktijk faunabeheer deel uit van de leefwereld (vorm van jacht waarbij jachthouders verantwoordelijk zijn voor een verantwoorde uitvoering van beheer en schadebestrijding met betrekking tot wilde dieren).

- de gebieden zijn beide het huidige leefgebied van de twee aansprekende, iconische soorten;
- de gebieden verschillen van elkaar in cultuurhistorie met betrekking tot omgang met dieren in het algemeen (symbolisch, streekverbonden met de omgeving door middel van bijvoorbeeld traditionele jacht, natuurlijk voorkomen etc.);
- beide gebieden zijn in beheer van Staatsbosbeheer.

Deze criteria zijn besproken in overleg met Staatsbosbeheer en aan de hand hiervan is de volgende tabel opgesteld. Deze tabel geeft aan welke gebieden, in beheer bij Staatsbosbeheer, in aanmerking komen voor dit onderzoek.

Tabel 2. Nederlandse natuurgebieden en het voorkomen van grote hoefdierpopulaties (Rijks, 2014)

	Wild zwijn	Edelhert	Damhert	Ree
Veluwe	Ja	Ja	Ja	Ja
Meinweg	Ja	Nee (herintroductie afgeblazen)	Nee	Ja
Utrechtse Heuvelrug	Niet meer (wel geweest, niet toegestaan)	Nog niet (wel gewenst/toegestaan)	Ja (op één plek, gemaximeerd op 20-30 dieren)	Ja
Horsterwold	Nee	Nog niet (wel toegestaan)	Ja	Ja
Gelderse Poort	Nee	Nog niet (wel gewenst)	Nee	Ja
Weerterbos	Nee	Ja (in raster)	?	Ja

Op basis van de eerder gestelde criteria en de bovenstaande tabel is gekozen voor het wilde zwijn (*Sus scrofa*) en het edelhert (*Cervus elaphus*), welke in de natuurwetenschap beiden worden gecategoriseerd onder de noemer 'grote hoefdieren'. De twee gebieden die centraal stonden tijdens deze studie zijn de Meinweg (Limburg) en de Veluwe (Gelderland). Daarmee is niet aan alle voorwaarden voldaan, want het edelhert komt alleen voor in de Veluwe. Echter is gekozen voor deze gebieden omdat ze beide een rijk verleden hebben met betrekking tot jachttradities. Daarnaast huisvesten de Meinweg en de Veluwe officieel gezien als enige een populatie wilde zwijnen. In de rest van ons land wordt in principe een nulstandbeleid gevoerd. Daarnaast is wel geprobeerd om het edelhert terug te brengen in de Meinweg, maar is dit uiteindelijk afgeblazen. Naar verwachting speelt het voor de actoren in het gebied daarom wel of kan er in ieder geval een voorstelling bij gemaakt worden. De Veluwe leent zich daarnaast uitstekend voor dit onderzoek. Het grootste natuurgebied van Nederland bevat een rijke historie omtrent de jacht en huisvest zowel het wilde zwijn als het Edelhert.

Door twee verschillende gebieden met elkaar te vergelijken kon de samenhang tussen cultuurhistorische aspecten en het publieke standpunt ten opzichte van de omgang met grote hoefdieren worden onderzocht. Door daarnaast twee verschillend geapprecieerde diersoorten in de gesprekken te betrekken, kon inzicht worden gegenereerd in de totstandkoming van emotionele betrokkenheid bij- en waardering voor een dier. Op deze manier kon ook inzicht worden gegenereerd in verschillen en overeenkomsten met betrekking tot opvattingen over het wilde zwijn en het edelhert.

3.3 Dataverzameling

In dit onderzoek is gekozen voor semigestructureerde interviews. Ondanks de vooraf opgestelde lijst met thema's, hadden de interviews open karakter. Hierdoor kregen de respondenten de mogelijkheid om in te gaan op gedachten en opvattingen welke zij relevant achten bij de thema's.

Kernthema's die werden behandeld hadden enerzijds betrekking op de *meanings*, *competences* en *materials* van de praktijken, en anderzijds op de standpunten die men had over de omgang met natuur (de omgang met het wilde zwijn en het edelhert). Een belangrijk aspect binnen de interviews was de biografische insteek. Natuurervaringen in de jeugd en de ontwikkeling van sociale praktijken stonden centraal tijdens de gesprekken. De volgorde van deze thema's stond niet vast; het waren dynamische gesprekken. De geïnterviewde persoon bepaalde zelf hoe het verhaal zich ontwikkelde, het was echter aan de onderzoeker om ervoor te zorgen dat alle thema's ook echt ter sprake kwamen. De thema's waren in sommige gevallen abstract, waardoor het voor respondenten moeilijk was om de thema's eigen te maken en er op een persoonlijk niveau over te praten. Hier werd op ingespeeld door de thema's op een concreet niveau aan te snijden tijdens het gesprek: directe eigen waarnemingen en belevingen stonden centraal.

Wanneer er toestemming voor gegeven werd, zijn de gesprekken opgenomen. Om een informele sfeer te creëren en het gevoel weg te nemen dat het gesprek wordt opgenomen heb ik echter toch altijd aantekeningen gemaakt. Idealiter vonden de gesprekken plaats middels een wandeling in het betreffende natuurgebied zodat

de respondent dicht bij het onderwerp van het gesprek stond. In enkele gevallen vond het gesprek bij de respondenten thuis plaats. De meeste interviews met de beheerders vonden plaats bij de buitencentra en/of kantoren van Staatsbosbeheer in de natuurgebieden.

Conferenties en bijeenkomsten

Naast interviews met respondenten is kennis opgedaan tijdens verschillende bijeenkomsten met onder andere faunadeskundigen, ecologen, het team mens & maatschappij, en ook boswachters en jagers (wildtellingen). Ook is kennis opgedaan tijdens verschillende afstudeerpresentaties en symposia welke betrekking hadden op de thematiek uit deze studie. Deze ervaringen zijn niet direct verwerkt in het empirisch hoofdstuk, maar speelden wel een rol in de interpretatie daarvan.

3.4 Analyse plan

In de kwalitatieve analyse zijn de opgenomen gesprekken uitgewerkt en naar hen voor wederhoor opgestuurd naar hen die aangaven daar behoefte aan te hebben. Vervolgens zijn de interviews middels codering uiteengehaald en gestructureerd. De clustering van de resultaten in het volgende hoofdstuk is ook gedaan middels de indeling van sociale praktijken. Het coderen is op relatief open, maar consequente wijze uitgevoerd. Het coderen is voornamelijk gebruikt om de onderzoeksgegevens te schiften, samen te vatten en met elkaar in verband te brengen. Het stelde de onderzoeker in staat om te reflecteren op de betekenis van de gegevens, over de ontleding van sociale praktijken (*meanings, competences, materials*) en op de mogelijke relaties daartussen. Het coderen is echter niet gebruikt om precies te achterhalen met welke frequentie antwoorden naar voren zijn gekomen. De onderzoeker fungeerde hierin als instrument en heeft getracht die zaken te benoemen welke kenmerkend leken en welke respondenten als karakteristiek leken te ervaren. De validiteit en betrouwbaarheid is gewaarborgd doordat *critical friends* (en ook supervisie) er een onafhankelijke blik op na hielden gedurende de interpretatie van de resultaten. In dit rapport zijn de citaten genummerd middels drie cijfers. Het eerste cijfer staat voor het gebied waarin het interview heeft plaats gevonden (1= Veluwe, 2= Meinweg). Het tweede cijfer staat voor het 'type respondent' (1= Beheerder, 2= Vrijwilliger, 3= Recreant). Het derde cijfer geeft elke respondent een unieke code, waardoor respondenten anoniem blijven maar het wel duidelijk is wie wat gezegd heeft.

4. Resultaten

Dit hoofdstuk bevat de empirische resultaten van het onderzoek. De beantwoording van de eerste drie deelvragen staat hierbij centraal. De resultaten zijn opgedeeld in de verschillende sociale praktijken die naar voren zijn gekomen tijdens het veldwerk. In dit onderzoek zijn 6 sociale praktijken geïdentificeerd als meest voorkomende vorm van dagelijkse aanraking met natuur. Voor recreanten betrof dit met name de sociale praktijken natuurrecreatie (wandelen/fietsen), omgang met huisdieren en tuinieren. Natuurbeheerders en natuurgidsen kwamen daarnaast via natuurbeheer, het gidsen in de natuur en faunabeheer in aanraking met natuur. Van deze sociale praktijken wordt vervolgens 1) de betekenis die mensen toekennen aan de praktijk, ofwel de aspecten die waarde geven aan de praktijk; 2) het handelingsrepertoire; 3) de rol van de natuurlijke omgeving binnen de praktijk 4) de rol van dieren binnen de praktijk en 5) de invloed op het standpunt besproken.

4.1 Wandelen

In deze paragraaf bespreek ik de persoonlijke ervaringen van respondenten die de sociale praktijk wandelen deel uit laten maken van hun dagelijkse leefwereld. Hier is met iedere respondent over gesproken, omdat iedere respondent aangaf dit met regelmaat te doen.

4.1.1 Meanings

In deze subparagraaf staan de betekenissen centraal die door respondenten worden toegekend aan de sociale praktijk. Het zijn de voor hen kenmerkende ervaringen die waarde geven aan een wandeling in de natuur. Met andere woorden, het gaat hier om het zingevingaspect; de betekenis, het doel, het nut van sociale praktijken.

In het algemeen zouden, afhankelijk van de context, verschillende (sub-)doelen kunnen worden onderscheiden. Een wandeling kan fungeren als manier om van A naar B te komen. Het bereiken van de bestemming is hierbij het doel, waarbij de wandeling een vorm van transport is. Een wandeling kan ook fungeren als manier om de bloeddruk te verlagen, gewicht te verliezen of de spieren te versterken. Een gezonde conditie van het eigen lichaam is hierbij het doel, waarbij de wandeling een vorm van bewegen is. Zo zijn er tal van aspecten die voor mensen meewegen als het gaat om de zingeving van een wandeling. Binnen dit onderzoek kwam wandelen in de gesprekken voornamelijk naar voren als vorm van natuurrecreatie. De eerder genoemde doelen zouden namelijk, op voorwaarde dat de milieuomstandigheden toereikend zijn, prima behaald kunnen worden in een volstrekt kale (of betonnen) omgeving. Toch doen mensen dit graag in een natuurlijke omgeving. Mensen bezoeken de natuur in de vorm van het maken van een ommetje, het uitlaten van de hond, een bergwandeling, een trektocht enzovoorts. Bij deze activiteiten lijkt het 'in de natuur zijn' een belangrijk aspect. De natuurlijke omgeving als decor en de beleving van natuurlijke elementen³ voegen kennelijk iets toe. In de interviews werd dit in de eerste instantie door respondenten vaak omschreven als 'het genieten van de natuur'. Wanneer hen gevraagd werd daar dieper op in te gaan en na te gaan wat er dan precies zo fijn is aan een wandeling met de natuur als decor, kwamen enerzijds zintuiglijk waarneembare aspecten als geur, kleur en geluid naar voren en werden anderzijds het herkennen van natuurlijke processen zoals seizoenswisseling genoemd. Vrijwel altijd gaat het om een combinatie van deze aspecten.

"Van het mooie plaatje. Ik kan ongelooflijk genieten van het moois dat je ziet, de rust, dat het nu zo mooi groen is door het warme weer. Van alles, het hoeft helemaal niet groot te zijn." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Stilte, geluid, geur en kleur. Het zijn echt de zintuigen, alle zintuigen die aangesproken worden eigenlijk." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"Als het heeft geregend, dan ruik je dat echt gewoon." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Maar ik geniet van de natuur omdat ik dan even nergens aan hoeft te denken en gewoon kan genieten van wat je ziet." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

"De kleurenpracht. De kleuren, vooral in het voorjaar is dat schitterend. Als je zo'n groene waas aan de bomen ziet komen, dat is schitterend. Al die verschillende soorten groene waas; donker, licht. Dat is fantastisch. Juist de verschillen tussen de seizoenen vinden we mooi. Vooral als we dan zo fietsen is dat prachtig, door de bossen; heerlijk! [...] Het voorjaar vooral, dat vinden wij eigenlijk het mooiste, want dan bloeit alles weer opnieuw hè." - Recreant, Meinweg [2.3.4]

³ De aanwezigheid van dieren speelt hierbij een bijzondere rol, welke later in dit hoofdstuk zal worden toegelicht.

"Iedere dag hier is anders. Als ik nu vanaf hier naar daarachter loop en ik draai me om en loop die kant op, dan is het anders. Dat is bijna niet uit te leggen. Ik kan daar zo van genieten! Dat is echt, als ik morgen hier kom dan is alles anders. Het wordt nu groener, volgende week kun je hier niet meer doorheen kijken. Die verschillen vind ik prachtig, hoe dat zich ontwikkelt. En elke dag dat ik hier kom, dan zie ik weer andere dingen. Ik vind het gewoon prachtig." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

Dit zijn voorbeelden van heel concrete zintuiglijke waarnemingen die mensen tijdens natuurbezoek als prettig en positief ervaren. Sommige ondervraagden koppelen deze ervaringen aan het herkennen van natuurlijke processen. De natuurlijke dynamiek op basis van geboorte en ontwikkeling (de groei van bomen in een bos en het ontstaan van nieuw leven), cycli van de natuur (de veranderingen die telkens weer optreden bij de wisselingen van de seizoenen) en ongereptheid (de afwezigheid van de mens) worden herkend en gewaardeerd. Men lijkt het mooi te vinden om de natuur als het ware aan het werk te zien.

Uit de interviews blijkt ook dat de respondenten deze concrete waarnemingen koppelen aan gevoelens als dankbaarheid, rijkdom, ontzag en verwondering. Hoewel dit niet altijd letterlijk werd uitgesproken, ademen de antwoorden van respondenten een dergelijk gevoel uit.

"Ik fiets bijvoorbeeld graag, ook dat geeft een vrijheidsgevoel. Dat heb ik ook bij wilde dieren, die zijn ook vrij; het buiten zijn geeft een vrij gevoel. Dus dat heb ik wel sterk." - Vrijwilliger, Meinweg [1.2.2]

"Ik ben altijd wel verbonden geweest met de natuur. Ik heb het altijd al mooi gevonden. [...] Weet je wat het is? Ik zeg het ook eigenlijk altijd zo; De aarde is de natuur, en wij mogen er gebruik van maken. Alleen zijn er heel veel mensen die er verkeerd mee omgaan. Dat is wel jammer." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Het gevoel van vrijheid, ruimte. Ik weet het niet precies." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Dat is heel eenvoudig. Ik zeg dikwijls; je mag God dankbaar zijn dat je hier mag lopen." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

"Ik heb het gevoel dat het niet alleen fysiek is, maar ik weet niet echt hoe ik het anders moet zeggen. [...] een rijkdom aan vormen en kleuren. [...] Volgens mij heeft het ook iets te maken met een geestelijke waardering." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

"Op een gegeven moment beseft je dan dat alles samenhangt en van elkaar afhankelijk is. Als je je daar dan in gaat verdiepen, en je kent een paar van die systeempjes bijv. uit de insectenwereld. Dan kun je alleen maar ontzagwekkend achteroverslaan!" - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Het is niet zo dat deze gevoelens altijd even duidelijk op de voorgrond aanwezig zijn tijdens het maken van een wandeling. In het licht van de gevoerde gesprekken moeten ze eerder worden opgevat als een op de achtergrond kabbelende factor die, hoewel niet altijd concreet aanwezig, wel degelijk invloed heeft op het zingevingsaspect van een wandeling. Het zijn gevoelens die mensen af en toe lijken te ervaren en het is goed denkbaar dat deze gevoelens op de voorgrond treden wanneer over het genieten van de natuur wordt nagedacht en gepraat.

Zowel deze diepere gevoelens als de eerder beschreven concrete zintuiglijke waarnemingen leiden tot het ervaren van rust, aangenaamheid en schoonheid. Deze laatste drie voerden tijdens de gesprekken de boventoon. De respondenten brachten dat het sterkst in verband met een prettige omgeving bestaande uit natuurlijke geuren, kleuren en geluiden. Het zijn deze persoonlijke natuurervaringen die er voor de respondenten toe doen, en die voor hen waarde lijken te geven aan een wandeling in de natuur. Dat de aanwezigheid van dieren binnen dit verhaal nog andere emoties sterk naar voren brengt, wordt later in het hoofdstuk toegelicht.

4.1.2 Competences

Competences die er in het licht van de gestelde onderzoeksvragen toe doen zijn diegene die ons in staat stellen om van de natuur te genieten en om van een wandeling een positieve ervaring te maken. Het gaat hierbij om een handelingsrepertoire van *competences* enerzijds gericht op zintuiglijke waarneming an sich en anderzijds om het vermogen om die zintuiglijke waarnemingen te plaatsen in een kader van eerder opgedane (positieve) natuurervaringen. Mensen geven betekenis aan hun sociale omgeving en op basis van die betekenisgeving handelen zij. We zouden 'handelen' in deze zin kunnen vervangen in het voor deze paragraaf centraal staande principe 'vermogen om van de natuur te genieten'. Mensen hanteren in het dagelijks leven allerlei constructies (referentiekaders) die hen in staat stellen om gebeurtenissen en ervaringen te plaatsen en te begrijpen. Zo werkt het ook bij natuurbeleving. Het vermogen om te genieten van de natuur tijdens een wandeling of een

fietstocht is in die zin het gevolg van een continue leerproces. Een leerproces, dat net als vele anderen, gestalte krijgt in de vroege jeugd. Tijdens de gesprekken is dit thema meermaals besproken en is met respondenten gesproken over persoonlijke vroege aanrakingen met de natuur.

"We hadden thuis niet echt de ruimte om dieren te houden, maar we gingen wel altijd naar buiten toe. Langs de paardjes fietsen, langs de eendjes en het bos in. Mijn familie woonde in Den Haag, in Scheveningen. Ik had veel neven en nichten, en in het weekend spraken we op de zondag in het bos. Als het een beetje weer was. Heel de familie ging dan met elkaar het bos in, altijd met neven en nichten, bossen, hutten bouwen en spelen." – Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Er was zo'n wandelgroep en die ging elke dag wandelen vanaf de camping. Ik ging altijd met mijn vader mee; ik vond het heerlijk. 's Ochtends vroeg weg en dan 's avonds om 5 uur weer terug. Ik vond dat echt leuk. Gewoon je hoofd leeg maken en genieten van het uitzicht." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

"Mijn oma, die liep vroeger heel veel. En ik ging daar vroeger heel veel mee wandelen. Die woonde in Eindhoven, in Woensel aan de Dommel. Daarachter bij haar daar had je een park zitten. Dat was toch wel in een soort klein natuurgebied, niet zo groot als dit, maar dat kon je nog wel een beetje zien als een natuurgebied." – Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Vroeger gingen wij ook heel vaak wel fietsen met het gezin. Zodra ik kon fietsen. Eerst bij mijn ouders achterop, maar zodra ik zelf kon fietsen moest ik zelf fietsen." - Recreant, Veluwe [1.3.1]

"Ik was een domineeszoon. Mijn vader ging altijd zijn preken voorbereiden door grote wandelingen in de natuur te maken en ik liep als klein jochie dan natuurlijk mee. Dan krijg je op een gegeven moment een band met de natuur [...]" - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

Wat opvalt is dat in vrijwel elk van deze citaten over natuurbezoek wordt gesproken als sociale activiteit; met elkaar de natuur in gaan. De respondenten beschrijven hoe zij met hun ouders wandelden en plezier beleefden aan natuurbezoek. Dat het sociale aspect een voorname rol inneemt binnen de herinneringen van de respondenten als het gaat om hun natuur-gerelateerde jeugdervaringen, zegt iets over het belang dat de respondenten hechten aan de deelname van deze personen aan hun natuurgerelateerde praktijken. Met andere woorden, deze citaten onderstrepen de speciale rol die is weggelegd voor zogenaamde '*meaningful others*'; betekenisvolle personen in het leven van een individu. De citaten laten zien dat de respondenten op jonge leeftijd in aanraking zijn gekomen met de natuur en hoe zij hierbij enthousiast zijn gemaakt door een naaste.

Het tweede aspect dat terugkomt in de interviews is het gegeven dat vrijwel alle respondenten onderstrepen dat ze vroeger veel speelden in de natuur. Kinderen brengen hierbij tijd door in de natuur en beleven de natuur in termen van aanraken, zien, ruiken en voelen: het 'buiten zijn' waarbij '*sensory perception*', zintuiglijke waarneming, van natuur terugkomt via het spelen in de natuurbeleving. Het 'erop uit gaan' en met elkaar 'ontdekken van de natuur' kwam als volgt naar voren:

"Waar we vroeger woonden, begin jaren 50; je liep achter het huis uit de natuur in, het bos in. Ik ben ermee groot geworden. Dat heeft natuurlijk niet iedereen. Op de lagere school was de natuur voor ons alles. We leefden in de natuur. We deden er alles. Voor ons was dat heel normaal." - Recreant, Veluwe [2.3.2]

"Als kind wandelde ik ook veel. Of nee ik liep veel, toen zou ik het geen wandelen noemen. Maar wat ik bijvoorbeeld wel vaak deed was langs de spoorlijn, [...] want daar staan dan prachtige kruiden en daar zaten bijvoorbeeld kuifleeuweriken." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

"Ik denk dat het te maken heeft met een stukje opvoeding. Ik heb zelf al in Limburg gewoond. Ik ben echt opgegroeid met hutten bouwen en de bossen. Toen ik in Eindhoven woonde eigenlijk ook; altijd buiten, buiten, buiten. Dat vond ik leuk! Ik heb heel wat hutten gebouwd, van boomhutten tot ondergrondse hutten." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Als ik dan nog vroeger terug kijk, dat je een beetje buiten gaat lopen en tot je positieven komt, zeg maar van je 3e tot je 7e-8e, heb ik ook wel heel veel buiten gespeeld. We mochten bij ons thuis allerlei gaten graven en de tuin op zijn kop zetten. Later ook de wijk in; de wijk achter ons is een tijd opgebroken geweest en dan kon je mooi in al die zandhopen indiaantje en cowboytje spelen. Dat hoorde inderdaad al wel heel erg bij mijn jeugd hoor, heel veel buitenspeel. Maar ja, dat had iedereen wel. Tegenwoordig worden kinderen veel meer bewaakt." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

“Ik weet wel dat wanneer je vroeger, als je vroeger over de Veluwe liep, daar heb ik ook nog wel foto’s van; dat je zwijntjes kon aaien. Dat deed iedereen. En nu wordt dat toch niet meer geadviseerd, daar wordt wel meer voor gewaarschuwd.” - Recreant, Veluwe [1.3.3]

De antwoorden van de respondenten wekken de indruk dat het houden en genieten van de natuur op dit niveau is begonnen. De respondenten lieten in de gesprekken merken dat hun ouders dit ook als deel van de opvoeding beschouwden. En het lijkt voor de respondenten nu, naast plezier en een fijne tijd, ook een belangrijk factor om kinderen om die reden mee te nemen in de natuur. Althans, zo lijken de volwassen respondenten er op terug te kijken wanneer ze uitleggen hoe en waarom zij door hun ouders werden meegenomen in de natuur. In het volgende citaat is te zien dat een respondent dit opvoedingselement mee laat wegen in belangrijke keuze in haar leven:

“We wonen nu dan zelf op de Veluwe, daar hebben we ook wel bewust voor gekozen destijds. Mijn man kon hier een baan krijgen, maar had die ook elders kunnen vinden. Maar toch bewust voor Apeldoorn gekozen. Juist vanwege die natuur en de bossen. We hebben de kinderen daar op jonge leeftijd eigenlijk ook altijd al mee naartoe genomen: het bos in, naar buiten, respect voor de natuur.” - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Hiermee laten respondenten zien dat ze zich bewust zijn van het belang van zintuiglijke waarneming als essentieel onderdeel van leerprocessen. Het gegeven dat leren partieel plaatsvindt via woord en overdracht van informatie, maar voor een belangrijk deel juist gebeurt via praktijken zelf lijken de respondenten mee te hebben gekregen in de opvoeding. In één van de citaten van een beheerder kan daarnaast een bezorgde ondertoon worden herkend (“Tegenwoordig worden kinderen veel meer bewaakt.”). Hier zal verder op in worden gegaan in het hoofdstuk ‘Twee dwarsdoorsneden en een vergelijkende analyse’.

Als belangrijkste resultaat geldt dat *competences* die men zich eigen moet maken om te leren genieten van de natuur, voor deze respondenten op de eerste plaats bestaan uit directe aanrakingen. Hierbij lijken rolmodellen in de leefwereld een versterkende werking te hebben. Het kunnen beleven en genieten van de natuur kan dus worden gezien als competentie an sich. De respondenten binnen dit onderzoek lijken die competentie zichzelf in grote mate eigen te hebben gemaakt door herhaaldelijk deel te nemen aan de sociale praktijk wandelen in de natuur.

4.1.3 Materials

Er zijn een aantal algemene kenmerken die natuurlijke landschappen voor de respondenten tot een interessante omgeving lijken te maken. Middels citaten zal worden beschreven waarom de natuurlijke omgeving zich zo goed lijkt te lenen voor het vinden van de eerder beschreven zingevingsaspecten. Te beginnen met het dynamische karakter van de natuur:

“Iedere dag hier is anders. Als ik nu vanaf hier naar daarachter loop en ik draai me om en loop die kant op, dan is het anders. Dat is bijna niet uit te leggen.” - Recreant, Meinweg [2.3.2]

Het uiterlijk van een landschap wisselt continue. Door abiotische invloeden, de aanwezigheid van dieren en menselijke ingrepen veranderen de samenstelling van een natuurgebied als het gaat om planten en dieren. Waar bovenstaande respondent deze dynamiek herkent wanneer hij hetzelfde stukje natuur vanuit een ander oogpunt bekijkt, doen andere respondenten dat bijvoorbeeld aan de hand van de veranderingen die optreden bij de wisseling van de seizoenen.

Het landschap kan in die zin ook fungeren als decor voor een ontdekkingsstocht (hoe zou het gebied er dit keer uit zien?). Dit sluit aan bij het tweede aspect dat tijdens de gesprekken zeer sterk naar voren tijdens de gesprekken, namelijk het onvoorspelbare karakter van de natuur. Het lijkt, naast het ervaren van prettige kleuren, geuren en geluiden, één van de aspecten te zijn dat ervoor zorgt dat het herhaaldelijk bezoeken van de natuur interessant blijft. Het sluit ook goed aan bij gevoelens van rijkdom, ontzag en verwondering. Deze onvoorspelbaarheid komt voor de respondenten het voornaamst terug in de wetenschap dat er dieren in het gebied aanwezig zijn. Deze lijken voor de respondenten een heel sterke factor binnen deze sociale praktijk. Dieren leiden een eigen leven en bepalen zelf wanneer en of ze zich laten zien. Dit onvoorspelbare karakter van de natuur kwam zeer sterk naar voren in de gesprekken, voornamelijk wanneer het ging over de aanwezigheid van (grote hoef-) dieren in de gebieden.

Bij de paragraaf over *meanings* kwamen daarnaast de aspecten ‘ruimte’ en ‘rust’ naar voren. De natuur is omgeving die hierin kan faciliteren. Voor de één zijn dit grote aangesloten eenheden natuur, voor de ander is het vooral belangrijk dat de afwezigheid van mensen wordt onderstreept en dat het een contrast vormt met dagelijks bestaan. Het idee dat je even alleen bent, het één zijn met de natuur en geborgenheid zijn elementen kwam als volgt naar voren:

"Kijk wat bijzonder is, is dat je grote eenheden natuur hebt hier in Nederland. [...] Dat betekent iets heel zeldzaams. [...] Het bijzondere hier is dat je veel natuur hebt, je kunt er veel wandelen en fietsen en van de natuur genieten. In die zin is het uniek voor Nederland." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

"Maar je hebt wel plekken waar je gewoon lekker rustig kunt fietsen, waar je niemand tegenkomt." - Recreant, Veluwe [1.3.1]

"Om de rust. Ik kom hier echt goed te rust. En het is een stukje ongerepte, wat wij niet verneukt hebben. Om het zo maar even heel grof te zeggen." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"[...] dan ben je gewoon één met de natuur. Als je hier gaat fietsen kom je natuurlijk iedereen tegen, maar als je daar gaat fietsen, dan fiets je vaak helemaal alleen. En dan ben je dus één met de natuur. Dan hoor je de vogels, dat is geweldig!" - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

De Meinweg en Veluwe zijn plekken die zich kenmerken door hun uitgestrektheid, en daarmee soms de afwezigheid van mensen. Het is een omgeving waarin je je even 'afgezonderd' kunt voelen. De respondenten geven aan dat de natuurlijke omgeving uitnodigt tot het ervaren van rust en verbondenheid.

4.1.4 Rol van dieren binnen de praktijk

Deze paragraaf moet worden gezien als verlengde van de *materials* binnen deze praktijk. De focus ligt binnen deze paragraaf op de bewoners van de natuurgebieden, de dieren en over de betekenis die respondenten toekennen aan de aanwezigheid van (grote hoef-) dieren. We zullen ons binnen deze paragraaf voornamelijk toespitsen op het wilde zwijn en het edelhert, maar ruimte houden voor ervaringen met betrekking tot andere soorten. Via een aantal citaten wordt eerst een beeld geschetst van de rol die dieren hebben binnen de natuurbeleving van respondenten gedurende een wandeling. De onderstaande citaten kwamen in veel gevallen niet tot stand door het stellen van een directe vraag, maar veelal spontaan doordat de respondenten in hun element leken te zijn.

In de beschrijvingen komen een aantal thema's naar voren. Op de eerste plaats spreken de respondenten een verlangen uit naar ontmoetingen met dieren, waarbij de grotere hoefdieren een uitgesproken voorbeeld voor hen zijn. Tijdens de gesprekken en ook in deze citaten komt naar voren dat de aanwezigheid van deze dieren een zekere spontaniteit met zich mee brengt. Het 'spontane karakter' lijkt het gegeven te zijn dat de dieren zelf bepalen of en wanneer ze zich laten zien. Alle respondenten geven aan dat dit spontane karakter niet verloren gaat wanneer er meerdere ontmoetingen hebben plaats gevonden. Hieronder een flard van een gesprek met een beheerder van de Veluwe waarin hij dat gevoel omschrijft:

"Het blijft bijzonder. Je kunt wel in een tunnelvisie zitten, maar het oog in oog staan met een stuk wild - en dat zeg ik niet vanuit mijzelf, dat bevestigen andere collega's ook - zo'n ontmoeting blijft bijzonder. Je ziet ze toch verschillende keren per week, nou ja niet iedere week, en je zou denken dat het dan gewoontjes zou worden. Dat spontane karakter blijft." - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

Dit spontane karakter van dieren voegt voor de respondenten een extra dimensie toe aan de wandeling (je zou zomaar iets tegen kunnen komen) en lijkt een positief spanningselement toe te voegen aan deze sociale praktijk. Al is niet altijd een doel op zich zelf, de zoektocht naar dieren is wel degelijk een element dat in de vorm van een soort alertheid aanwezig is.

"De geur en de stilte, de vogels en af en toe een vreemd geluid uit de hei waarbij je zoiets hebt van; Hé! Zie ik nu eindelijk eens een keer wat? [...]" - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"We gingen ook wel op zoek naar wild. 's Avonds gingen we dan expres het bos in rijden om te kijken of we iets zagen. Dat deden we op de fiets of met de auto." [Onderzoeker: Kwamen jullie wel eens wat tegen?] "Ja, regelmatig. Vooral reeën, maar ook edelherten en zwijnen. Toen waren er bij de huisjes - nu heb je de wildroosters en de omheining - dat was toen niet zo. Tenminste, in mijn beleving niet. Want je had 's avonds ook altijd wel zwijnen rondom de huisjes. [...] Onze ouders haalden ons daarvoor uit bed. [...] We hebben hier geregeld herten en zwijnen gezien. Het blijft prachtig. En de burlende herten die je hoort in de herfst en de nazomer. [...] Je kijkt dan wel extra. Het ligt er een beetje aan, zo midden op de dag verwacht je geen wild te zien. Maar we gaan ook wel 's morgens vroeg in het Kroondomein wandelen en dan hoop je toch wel dat je iets ziet. En dat zie je ook vaak wel." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Ik vind het prachtig wanneer ik de roofvogels hoor krijsen in de lucht en ze zie circuleren. Ik let er altijd wel erg op ja. Ik vind het altijd leuk als ik wat zie." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Ik weet het nu ook als ik bijvoorbeeld ergens naar toe ga hier 's morgens, dan weet ik heel zeker dat ik wilde zwijnen zie. Absoluut! Als ik bijvoorbeeld een paar reeën zie, nu bijvoorbeeld met een kalfje; dan kan de dag voor mij niet meer stuk, dat vind ik heerlijk! En in de winter, en dat is echt niet overdreven, daarachter, je weet waar ze zitten hè die zwijnen; als het dan gevroren heeft, dan zoek je wat langer 's morgens vroeg of tegen de avond. Nu hoeft je dat niet te proberen, want nu zie je niks. Maar in de winter niet, dan zie je ze ook overdag want ze zijn op zoek naar voedsel hè, dat vinden ze dan niet zo gauw. En dan zijn ze daar in de buurt, net over de grens, en dan zie je er wel 15-20 dikwijls. Dan hoor je ze weggaan op de bevroren grond hè, prachtig is dat! Echt! [...] Ik vind het prachtig als er sneeuw ligt in de winter hè, dan ga ik kijken wat er gelopen heeft; of dat dit wilde zwijnen, reeën of vossen zijn. Bijvoorbeeld de vos en een hond, het verschil daarin zien de meeste mensen niet omdat hun poten op elkaar lijken, maar toch is er een groot verschil." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

Dat natuurbezoek via een wandeling of een fietstocht indirect een zoektocht kan zijn naar wilde dieren wordt door de respondenten in de vorige citaten naar voren gebracht. Enerzijds kan dit doordat iemand op de aanwezigheid van dieren let. Wanneer hij of zij dan iets hoort ritselen of iets ziet bewegen dan trekt dit zijn of haar aandacht. Anderzijds kan de zoektocht echt het doel zijn van de sociale praktijk en wordt er bewust gekozen voor kansrijke tijdstippen. Bij het laatste citaat schetst een respondent de combinatie van dieren en het landschap en de zintuiglijke waarnemingen zoals hij die op dat moment heeft ervaren. Wandelen is voor deze recreant enigszins verweven met sociale praktijken rondom natuuronderzoek. Al gaat het hierbij om een milde variant, het draait hierbij toch enigszins om het inpassen van de soort in een overzicht. Een overzicht van opgebouwde ervaring met betrekking tot wilde dieren.

De volgende citaten onderstrepen de esthetische waardering en het genieten van. Dit thema komt in vrijwel alle citaten terug.

"Nou het blijft mooi omdat het wild is hè, kijk het is geen dierentuin. Het is van een heel ander level denk ik. Het is gewoon mooi om te zien. Het hoeven niet eens altijd edelherten of zwijnen te zijn. Ik vind het ook prachtig om een paar reeën tegen te komen op de open vlakte. En dat blijft." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

"[...] daar zit ook soort zwijnengebied waar wilde zwijnen los lopen en mensen er vanaf een omheining naar kunnen kijken. Dat heb ik als kind vaak gezien. Maar dat is anders als wanneer je een wild zwijn tegenkomt tijdens een wandeling." - Beheerder Meinweg [2.1.1]

"Dan vind ik het edelhert wel heel erg mooi. Krachtig, ja krachtig he. Mooi dat gewei en de kleur; dat je ze zo tegen de bosrand ziet staan. Imponerende beesten." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"[...] En waar je soms herten tegenkomt, daar geniet ik heel erg van. [...] die zijn we lang geleden eens tegengekomen. De kinderen waren nog klein en we gingen een stuk fietsen. De kinderen wilden eigenlijk niet fietsen, maar ik zei "Kom op, we gaan fietsen!" Het was 's avonds en toen kwamen we een hert tegen! Schitterend!" - Recreant, Veluwe [1.3.1]

In de eerste twee citaten onderstrepen de beheerders het vrije karakter van de dieren. Ook recreanten hebben dit in de gesprekken naar voren gebracht. Beide beheerders omschrijven daarnaast net als de recreanten de esthetische waardering voor de dieren. Hierin zitten vaak romantische elementen verwerkt die terug komen in de vorm van de karakteristieke landschapskenmerken die genoemd worden ter illustratie van de achtergrond waartegen zij de dieren zien. In het laatste citaat omschrijft een recreant daarnaast hoe ze die ontmoeting met haar kinderen heeft beleefd. Voor haar was het één van de weinige ontmoetingen die ze met wilde dieren heeft gehad, zo bleek later uit het interview.

Een ander aspect van waarde dat respondenten toekennen aan ontmoetingen met dieren is het herkennen van natuurlijk gedrag. De respondenten hebben het binnen de gesprekken niet altijd direct gehad over 'het herkennen van natuurlijk gedrag' en eventueel bijbehorende waardering. Toch lijkt dit aspect wel degelijk bij te dragen aan de beleving van de dieren. Indirect valt in de volgende citaten een vrij directe ervaring van verwantschap te herkennen:

"We zijn hier vroeger al geweest [...] Toen hebben we nog wel eens een keer zo'n ding gezien, zo'n wezel. Dat hij zijn jongen naar een ander hol aan het brengen was. We stonden daar stil op de parkeerplaats en toen zagen we ineens een wezel en die had een jong in zijn bek. Toen zijn wij daar op ons gemak blijven staan, en dan kwam die weer terug en dan pakte hij het volgende." - Recreant, Meinweg [2.3.3]

"Die zware buffels of zoiets die we eerder tegenkwamen daar ben ik ook gewoon langs gelopen. Dat waren ook flinke joekels. Die lag heel relaxed op zijn kont, dus ik liep er gewoon naartoe. Maar hij keek me af en toe wel zo aan van: wat ben jij van plan?" - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Ik vind het zo mooi, ja echt waar. Ik heb wat met die beesten; natuur blijft gewoon mooi. Het zijn wilde dieren die hun kostje vinden in de natuur, ze redden zichzelf. Ja, dat is toch wel heel bijzonder. Die ontmoetingskans, dat onverwachtse. Je weet natuurlijk wel bepaalde dingen en waar de kansen groter zijn dat je zult aantreffen, maar zo'n ontmoeting dat blijft me altijd boeien. Dat vind ik toch wel heel mooi. [...] Dat is net als ieder voorjaar, dat frisse groen... dat heb ik al zo vaak meegemaakt maar dat blijft mooi. Iedere keer geniet ik er weer van, dat vind ik prachtig dat vind ik mooi en dat is bij een ontmoeting met wild ook." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

Hier lijkt enerzijds een stukje projectie in te zitten, maar anderzijds vertonen dieren wel degelijk gedragseigenschappen en handelingen die lijken op de onze. Dit lijken de respondenten op een heel directe manier te ervaren wanneer zij wilde dieren tijdens een wandeling ontmoeten. Het eerste citaat komt uit een gesprek met een ouder echtpaar dat aan het fietsen was in de Meinweg. Met veel enthousiasme leken zij terug te denken aan de ontmoeting met een wezel. Het herkennen van de rolverdeling tussen ouders en kinderen en het zorgzame aspect dat de wezel vertoonde maakte dit voor tot een heel sterke herinnering. Ze gaven aan dat dit al een tijd geleden heeft plaatsgevonden. In het tweede citaat zie je dit opnieuw alleen geeft de recreant hierin ook een gevoel aan wat hij trachtte waar te nemen bij het dier waarmee hij een ontmoeting had. In het derde citaat komt tenslotte een aantal aspecten samen zoals die in deze paragraaf zijn verkend. Deze vrijwilliger geeft aan 'iets met deze beesten te hebben', een gevoel van verbondenheid met de natuur. Tenslotte benoemt hij een aantal esthetische aspecten die voor hem bijdragen aan de beleving van deze dieren.

In de in deze paragraaf besproken citaten komt naar voren dat grote zoogdieren zoals het wilde zwijn en het edelhert voor de respondenten een belangrijke rol hebben binnen de sociale praktijken rondom natuurbezoek. De dieren zijn onderdeel van de praktijk, ook wanneer er geen directe ontmoeting plaatsvindt tijdens een wandeling. Indirect zijn er gevoelens van verlangen, alertheid en nieuwsgierigheid aanwezig die ervoor zorgen dat mensen met wild bezig zijn. Door het spontane en enigszins eigenwijze karakter van dieren wordt een ontmoeting door de respondenten als bijzonder ervaren. Het draagt voor hen veel bij aan de beleving tijdens een wandeling.

4.1.5 Invloed op standpunt

Hoe de *meanings*, *competences* en *materials* van de sociale praktijk samenhangen met de opvattingen en het ideaalbeeld ten opzichte van de omgang met grote hoefdieren verdient verdere toelichting. Het gaat hierbij voornamelijk over de wijze waarop we in Nederland omgaan met het wilde zwijn en het edelhert, maar soms werd hier door respondenten vanaf geweken. In veel gevallen zijn deze opvattingen meegenomen, omdat ze in inzicht geven in de manier van denken over de omgang met de natuur. Deze opvattingen worden niet uitsluitend bepaald door de natuurgerelateerde sociale praktijken wandelen, maar wandelen lijkt wel bij te dragen aan bredere opvattingen over de omgang met dieren en natuur. Het zijn de bredere opvattingen en gevoelens die met deze praktijk samenhangen die zullen worden beschreven. Zoals in de vorige paragraaf is beschreven, speelt de aanwezigheid van grotere hoefdieren een belangrijke rol binnen het wandelen in de Meinweg en in de Veluwe. De 'relatie' die de respondenten met die dieren hebben bestond veelal uit concrete ontmoetingen die ervaren werden als 'mooi', 'bijzonder' en 'spontaan'. Een aantal inzichten met betrekking tot het thema van deze paragraaf werden door meerdere respondenten gedeeld. Eén daarvan zou kunnen worden omschreven als een vorm van verhevenheid, een vorm van nietigheid waarbij wij ons als bezoekers dankbaar moeten opstellen. Hier lijkt soms ook een religieuze insteek bij te horen (met betrekking tot zin-vragen en de oorsprong van de mens). Een respectvolle wijze van omgang met dieren en natuur kwam terug in vrijwel alle gesprekken. Dit besef was bij allen duidelijk aanwezig. Hieronder een drietal voorbeelden:

"Niet om het één of ander, maar wij komen in hun leefgebied, zij komen niet in ons leefgebied. [...] Ja, wij stammen van dieren af. Daar ben ik een hele makkelijke in. [...] Nee, wij zijn echt een onderdeel van het geheel, zeker wel." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Aan de andere kant moet je mensen juist bewust maken door ze in mooie natuurgebieden te laten recreëren. Want dan worden mensen zich ook bewust van hun omgeving. Als mensen genieten, zijn ze er misschien ook zuinig op." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Als ik zie wat er allemaal kapot gemaakt is, dan denk ik bij dit gebied: hier, het bestaat nog. En als ik dan in het groot kijk, en ik kijk naar National Geographic, dat regenwoud en hoe dat kapot gemaakt wordt. Daar kan ik van beginnen te huilen, dat vind ik echt erg. Dat doet pijn als je ziet dat die leefomgeving van die dieren [...] Wij moeten dankbaar zijn dat we daar mogen komen. En ik vind dat dat ook moet blijven, ook dit hier." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

De laatste twee citaten onderstrepen daarnaast ook de visie die deze twee respondenten erop nahouden met betrekking tot het belang van natuurbescherming. Recreanten beschreven dat vaak in termen van het 'in goede banen leiden' van de natuur in natuurgebieden:

"Ik ben heel blij dat mensen zich inzetten om natuur te beschermen; om het te behouden. Ik denk dat wanneer we daar geen rekening mee houden, als je al ziet hoe snel een stuk grond waar niets aan wordt gedaan overwoekerd raakt... Als dat allemaal een beetje in goede banen wordt geleid en beschermd wordt tegen allerlei invloeden van buiten af zoals het milieu, toerisme (wat een negatieve invloed kan hebben) en vervuiling." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"We zijn tegenwoordig zover dat je de natuur niet meer volledig op zijn beloop kunt laten gaan. Anders zou die grote weg verderop volgroeid zijn, dat kan natuurlijk niet. Maar dit gebied, waar we nu zijn, dat moeten ze echt gewoon zo laten zoals het is. Kijk en dat deze uitkijktoren waar we nu zijn gebouwd wordt, dat kan ik wel weer heel erg waarderen. Omdat dit ook gebouwd wordt met het oog op natuurliefhebbers, dat ze ook eens rond kunnen kijken in de omgeving." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

In andere citaten komt hetzelfde gevoel naar voren, maar dan specifiek gericht op boomsoorten:

"Daar stonden zulke eiken, en daar zeiden ze van; die horen hier niet thuis. Belachelijk, die zijn zo dik, die staan hier al 50 of 100 jaar misschien en die gaan ze dan kappen. Nou dan ben je niet goed bij je hoofd, en iedereen zegt dat. Iedereen die daar komt, het is nu 2 jaar geleden, maar die zeggen; heb je dat gezien? Allemaal omgekapt! Dat vonden de mensen echt erg. En dan zegt Staatsbosbeheer en de gemeente "ja, maar die horen hier niet thuis". Belachelijk! Dat vind ik tenminste. Het is goed dat de natuur onderhouden wordt, maar dat niet." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

In het citaat over de Amerikaanse eik beschrijft de recreant zijn ongenoegen over het feit dat oude grote bomen worden weggehaald omdat dit niet zou passen in het beeld dat Staatsbosbeheer voor ogen heeft met het gebied. Maar hij geeft wel aan dat de natuur onderhouden moet worden. In zijn optiek is het hierbij niet gepast om op basis van cultuurhistorische argumenten 'zomaar' een paar bomen weg te halen.

Ook als het gaat om de omgang met dieren zijn de recreanten in de meeste gevallen eensgezind. Men lijkt het er over eens te zijn en te begrijpen dat er iets van afschot moet plaats vinden om de omgang met dieren voor zowel dieren als mensen dragelijk te maken. Zeker als het gaat om het lijden van dieren zijn vrijwel alle respondenten het erover eens dat ingrijpen noodzakelijk is. Zij geven in de meeste gevallen echter wel blij van emotionele betrokkenheid en ervaren het als 'sneu' of 'zielig'. Het woord 'sneu' omschrijft het gevoel dat de antwoorden van de respondenten ademende met betrekking tot afschot. Waar het woord 'zielig' duidelijk meelevend is, lijkt 'sneu' ook een component te bevatten van het erkennen van de noodzaak. Hieronder een aantal citaten ter illustratie:

"Ik vind het wel lastig, aan de ene kant wat je ziet is altijd heel sneu. Als je je er bewust van bent en je ziet gebeuren, dat een dier lijdt dan is dat natuurlijk heel sneu. Aan de ene kant is het de natuur dat dieren elkaar opeten of door de weersomstandigheden, of voedingstekorten te lijden hebben. Maar als er bewezen is dat er teveel dieren in een gebied zitten, wat niet geschikt is, dan vind ik wel dat daar iets aan moet gebeuren. [...] Als een dier verstrikt zit dan moet ze wel geholpen worden! Dat vind ik wel heel sneu, ja. Als je het ziet; ja kijk als je dingen niet ziet dan kun je er niet direct wat aan doen. Je kunt het wel proberen te voorkomen door maatregelen te treffen wanneer je weet dat dieren daardoor in nood kunnen raken. En natuurlijk paden aanleggen voor wild, en roostertjes maken voor de paddentrek. Dat zijn allemaal maatregelen die worden genomen om te voorkomen dat dieren omkomen of leiden. Dat vind ik prima. D'r gebeuren natuurlijk dingen die je niet weet, maar als een dier verstrikt zit... dan vind ik wel dat je het moet helpen." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Kijk, ik vind het doden van beesten heel zielig. Maar ja, op een gegeven moment moet je wel, want anders krijg je overbevolking. Maar ik vind het al zielig wanneer er één beestje wordt dood gereden. Ik vind het toch zielig, maar het moet wel. Ik kan het wel begrijpen dat ze met jacht bezig zijn, maar ik vind het toch zielig." - Recreant, Veluwe [1.3.1]

Die emotionele betrokkenheid kan zich ook doormiddel van andere gevoelens uiten. Mensen kunnen zich heel betrokken voelen:

"Die kleine groene hokjes, dat zijn jagershokken. Dat had ik al verwacht ja. Ik zou het liefst volgende week een zaag meenemen en ze allemaal omzagen en hup weg ermee! Brandhout van maken. Kijk als je op safari gaat en je wordt dan aangevallen, dan kan ik me voorstellen dat je je wilt verdedigen. Je

wilt leven, dat wil iedereen. [...] Kijk, dat je schiet voor je eigen veiligheid, daar kan ik bij inkomen, maar voor je plezier? Ach kom op! [...] Mensen die gaan jagen, die gaan met voorbedachten rade het bos in, met de intentie om een dier af te schieten. Dat vind ik pure dierenmishandeling en moord." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Dat is precies hetzelfde met die polder daar, de Oostvaardersplassen. Luister, ik zeg eerlijk; ten eerste zijn het er veel te veel. En daar waar het kan, daar hoef ik een dier niet zien creperen, dan kun je het afschieten. En zeker als het ziek is. Daar ben ik absoluut tegen, tegen het lijden van het dier. Ze moeten niet zeggen; dat is natuur, want dat is gemaakte natuur." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

In de laatste twee citaten komt de gevoelsmatige verbondenheid naar voren die mensen bij grotere dieren kunnen ervaren. De enigszins heftige reactie op het bewust laten sterven of bewust afschieten is een uiting van afkeer tegen dierenmishandeling. Deze gevoeligheid voor wreedheid ten opzichte van dieren lijkt in lijn te zijn en logischerwijs voort te komen uit de manier waarop bovenstaande recreanten de dieren beleven tijdens een wandeling: 'mooi', 'spontaan', 'imposant', 'intrigerend'. Afschot past hier in de eerste instantie niet bij. Tegelijkertijd hebben de recreanten in interviews aangegeven dat zij afschot begrijpen wanneer een dier lijdt. Het voorkomen van lijden is voor hen iets dat in lijn is met het voorkomen van dierenmishandeling. De manier waarop grote hoefdieren zich tijdens een wandeling aan ons laten zien, de relatie en gevoelens die we op dat moment met hen hebben; kortom de wijze waarop en de plek die ze op dat moment in onze leefwereld innemen, suggereert een emotioneel betrokken en individuele kijk op de omgang van deze grote hoefdieren in het wild.

4.2 Tuinieren

Anders dan bij de sociale praktijk wandelen, is het tuinieren niet in alle gesprekken even uitvoerig naar voren gekomen. Met name omdat de gesprekken zich voornamelijk toespitsten op de natuur in de Meinweg en de Veluwe. Het onderwerp is dan ook in de meeste gesprekken wel aangedragen. In sommige gesprekken kwam het kort ter sprake, in andere gesprekken werd hier veel over verteld. Tuinieren als omgang met de natuur heeft een eigen karakter als het gaat om natuurbeleving en op basis van de verkregen informatie kan een beeld worden geschetst van deze sociale praktijk.

4.2.1 Meanings

Waar het voor de één een hobby is om dagelijks met de tuin bezig te zijn, ziet de andere het eerder als huishoudelijke klus die van tijd tot tijd moet worden gedaan. Aan de hand van citaten wordt een beeld geschetst van tuinieren zoals de respondenten dit leken te ervaren. De verschillende zingevingsaspecten die varieerden van het ervaren van een sociale activiteit tot het plezier ervaren in het wroeten in de grond komen hierin naar voren. Centraal binnen deze paragraaf staat het beantwoorden van de vraag waarom mensen aangaven zich hiermee bezig te houden. Dit werd niet altijd letterlijk uitgesproken, maar een dergelijk gevoel kon vaak wel uit de context van het gesprek worden opgemaakt. met een recreant uit de Meinweg welke er een moestuin op nahield:

"Ik heb sowieso nog een tuintje he. Een moestuin, dat vind ik prachtig! Alleen al het sociale door het dorp, ik heb die tuin net buiten het dorp. En dan komen die langs en die langs. We hebben met drie man een stuk grond. We gaan er soms wel eens naartoe en dan doen we niks, alleen maar kwebbelen. Ik hou er wel van. Ik vind het prachtig, een moestuin. Voor het geld hoef je het niet te doen, maar wel voor het leuke er aan. Dat doe ik wel. En een normale tuin natuurlijk ook. Ik loop daar een uurtje of 4-5 in de week rond." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

In dit citaat wordt het sociale aspect naar voren gebracht als kenmerk van een leuke bezigheid. De sociale omgang met de medetuinders op de moestuin tijdens het bijhouden en bezoeken van zijn tuin ervaart deze respondent als prettig. Het materiële aspect, het kweken van planten met het oog op financiële verdiensten weegt voor hem niet mee. Het is voor hem een recreatieve bezigheid.

In het volgende citaat houdt iemand er een andere kijk op na. Het gaat in dit geval niet om een moestuin, maar om een tuin bij huis. Voor hem maakt het tuinieren zelf een minder groot onderdeel uit van de leefwereld, maar lijkt hij de tuin wel een mooi decor te vinden.

"Kijk, voor mij is tuinieren.. ik ben geen tuinierder. Ik moet mijn tuintje een beetje bijhouden omdat ik anders zo uit de toon val in de buurt. Ik ben veel liever aan het wandelen en aan het fietsen en lekker in de natuur aan het zijn, dan dat ik met tuinieren bezig ben. Maar ik moet wel zeggen; het bezig zijn met tuinieren, dan zit je wel heel dicht bij de natuur. Het heeft een goede werking op je. Ja best wel hoor. Ik doe het wat minder graag, maar het is best wel goed hoor dat mensen tuinieren." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

In dit citaat valt op dat de geïnterviewde benadrukt dat tuinieren een goede werking heeft op de gesteldheid. Hij lijkt hier enerzijds te doelen op ontspanning, en anderzijds op soort algemene gezonde werking van aanraking met de natuur. Daarnaast lijkt er ook een element van bewustwording en educatie te zitten in het idee van een 'goede werking'. Vanuit zijn vrijwilligersfunctie als gids voor Staatsbosbeheer is dit aspect in dit interview meerdere malen teruggekomen. Het tweede dat opvalt aan dit citaat is het feit dat de respondent vindt dat een bijgehouden tuintje sociaal wenselijk en gangbaar is binnen zijn omgeving.

In het volgende citaat neemt diezelfde respondent afstand van de opvattingen van buurtbewoners die er naar zijn idee andere voorkeuren op na houden met betrekking tot natuurliefhebberij. Tuinieren heeft in de leefwereld dan ook een bredere betekenis dan alleen omgang met de natuur. Diezelfde respondent gaat daarnaast in op de bijzondere plek die wilde dieren voor hem hebben in de leefwereld. Het verwelkomen van de dieren in zijn directe leefomgeving is voor hem een groot goed:

"Ook waar ik woon, we hebben de twee jaren hiervoor koude winters gehad. De herten liepen dan rondom huis en daar ben ik dan hartstikke trots op. Dan ben je 's nachts even benieuwd of dat ze er nog lopen; dan doe je de gordijnen open en dan staan ze vlak bij je, of ze eten de klimop van het huis. Ik vind dat prachtig. Daar ben ik trots op dat ze hier dan lopen, dat vind ik schitterend. Maar onze burens vinden dat helemaal niks, dat hun krokusjes in het voorjaar opgevreten werden door de herten en die spreken er grote schande van. Maar goed, daar ben je allemaal verschillend in en zij zijn heel erg netjes en hebben alles keurig netjes voor elkaar. Ja, maar goed, van mij mogen ze." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

Het volgende citaat komt van een echtpaar dat indirect aangaf zeer nadrukkelijk met tuinieren bezig te zijn in de vrije tijd. Zij beschreven onder andere de plek die dieren hebben in dit verhaal. Dit komt ook terug in het tweede citaat, waarin de respondent ook vanuit zichzelf inging op een zorgzame houding ten opzichte van dieren:

"Ja, we hebben een tuin bij het huis, dus die moet bijgehouden worden. Ik heb vroeger nog een groentetuin gehad, maar dat werd me teveel werk. Als je 14 dagen niet komt, dan tref je wildernis aan. [...] Als ik achter klaar ben, kan ik voor weer beginnen. [...] Kijk ik had wat met de watervallen in onze tuin, daar zat heel veel wier op. [...] Kijk wij hebben enorm veel vogels op die waterval, en hetgeen waarmee we dat wier weg gaan halen mag niet schadelijk zijn voor de vogels. Want dat is gewoon heel leuk. Zeker met dit weer, dan zit je in de serre en dan zie je ze om de haverklap landen. [...] Die komen allemaal op de waterval af. Iedereen komt er drinken. En ze poedelen hè." - Recreant, Meinweg [2.3.3]

"Ik lok een paar vogeltjes de tuin in. Af en toe scharrelt er een egeltje de tuin in, dat vind ik wel leuk. Ik heb expres wel veel groen in de tuin voor de diertjes en ik heb een bladhoop achterin die ik altijd laat liggen. Daar zitten dan 's winters de egeltjes in. Ik probeer geen rotzooi, geen gifstoffen in de tuin te gooien. Daar let ik wel op." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Het zorgen voor de natuur komt sterk naar voren in beide citaten. Beide respondenten lijken een behoefte tot zorg met betrekking tot natuur te ervaren, ook omdat deze de kans op de aanwezigheid van dieren vergroot. Het zorgzame karakter vertaalt zich dan in het ontwerpen en inrichten van een diervriendelijke tuin. Op die manier beleven de mensen dieren van heel dichtbij in een veilige huiselijke omgeving. Men beleeft de natuur daar in termen van zien, voelen en ruiken. Dat die vormgeving niet uitsluitend als doel heeft om veel dieren in de tuin te hebben kan worden afgeleid uit een aantal zinnen. Zo is het volgens de eerste recreant niet de bedoeling dat er 'wildernis' wordt aangetroffen in de tuin. Aspecten als 'mooi', 'orde' en 'leefbaarheid' wegen ook mee. In het tweede citaat kun je dit bijvoorbeeld enigszins afleiden aan de positie die de bladhoop in de tuin krijgt. Dit diervriendelijke tuinieren waarbij zorg voor dieren bijdraagt aan de beleving van dieren komt ook terug in een gesprek met een beheerder van de Meinweg:

"Als ik kijk wat ik op mijn kleine groentebedjes doe, dan denk ik ook wel eens van; daar kan nog net een streepje bij, daar kan nog net een randje spinazie bij. Maar ik denk er wel over na, want ik heb bijvoorbeeld vorig jaar boerenkool en broccoli gehad. Daar zaten heel veel koolwitjes in. Die hebben daar volop rupsen afgezet. Ik heb niets gedaan om ze te bestrijden, niets met netten wat ik in het verleden nog wel eens deed, of met groene zeep waardoor het niet meer aantrekkelijk voor ze is. Dat heb ik allemaal niet gedaan en het grappige is: ik vond dat een deel van deze tuin natuur moest zijn. Dat kan niet anders. Je kunt in de wereld geen stukken hebben zonder natuur. Nou, laat deze hoek dan, deze kolenhoek, laat dat dan hier de natuur zijn. En de natuur was voor de vogels ook leuk. Dus dit werd natuurlijk helemaal opgevreten. Maar het leuke was, toen het kouder begon te worden, we hebben weliswaar geen winter gehad, maar er is wel een koude periode geweest; toen begon die boerenkool weer te groeien. Dus we hebben eigenlijk best wel veel boerenkool gegeten, alleen dan in februari van dit jaar. [...] Ik probeer wel altijd randjes te doen. Dit werkt natuurlijk in de biologische landbouw en plan subsidie planning natuur en landbouw ook zo. Al die plannen zijn er geweest zodat boeren subsidie konden krijgen voor het laten staan van randen. Dat doe ik op minischaal in onze tuin ook wel. Altijd zorgen dat er een rommelhoekje is. In de winter laat ik ook altijd alles liggen. Dus het heeft wel degelijk wat met natuur te maken." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

Het op kleine schaal in harmonie leven met de natuurlijke omgeving lijkt uitgangspunt van het vorige citaat. In het gesprek met deze beheerder is meerdere malen naar voren gekomen dat ze zich zorgen maakt over problematiek rondom verlies van biodiversiteit. Ze lijkt met haar tuin indirect te willen laten zien dat het wel degelijk mogelijk is om in harmonie te leven met de natuur. Daarnaast geeft ze aan tijdens het werken in de tuin heel concrete zintuiglijke ervaringen opdoet:

"En wat ook echt wat met natuur te maken heeft, met tuinieren is letterlijk het in de grond wroeten. Omdat je dan ziet wat er allemaal zit, ik denk dan; hoera, we hebben veel regenwormen dit jaar. Dan doe ik een keer rundermest, dat is goed voor de voedingstoffen, of paardenmest, dat is goed voor de structuur. Als je dan ziet dat het regenwormen aantrekt, dan ben je echt met natuur bezig." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

Ondanks de verschillende opvattingen over tuinen zijn een aantal overeenkomstige zingevingaspecten te herleiden. Zo hebben de respondenten een zekere drang tot het zorgen voor natuur in de vorm van een composthoop als schuilplaats en voedselvoorziening voor egels, het niet gebruiken van bestrijdingsmiddelen met het oog op het voorkomen van vergiftiging en het aanleggen van een waterpoel voor de vogels. Daarnaast

is het voor de respondenten enerzijds gewoon een leuke bezigheid om op die manier met de tuin bezig te zijn, anderzijds lijken er ook aspecten van vormgeving en inrichting terug te komen in hetgeen tuinieren leuk maakt. Het voorkomen dat de tuin 'een wildernis' wordt, het op een gecultiveerde manier bezig zijn met de natuur dicht bij huis lijkt voor de respondenten een belangrijk element binnen de sociale praktijk tuinieren. Het zingevingsaspect vinden we daarmee vooral terug in de drang tot zorgen voor de natuur alsook het vormgeven ervan.

4.2.2 Competences

De natuurbeleving met betrekking tot het zorgen en vormgeven van de natuur komt ergens vandaan en is niet bij iedereen in dezelfde mate aanwezig. Soms is wel aanwezig, maar vertaalt het zich niet direct in de sociale praktijk tuinieren. Zo heb je in toenemende mate zogenaamde 'versteende tuinen', waar weinig ruimte is voor groen. Binnen dit onderzoek is met recreanten, natuurbeheerders en vrijwilligers van Staatsbosbeheer gesproken. Dit waren respondenten die er over het algemeen een groen georiënteerde instelling, inclusief zorg en vormgeving, op na hielden als het ging om tuinieren. Binnen deze paragraaf worden de competenties beschreven die mensen moeten bezitten om tuinieren op die manieren te ervaren.

Praktisch gezien is voor tuinieren enige kennis van planten en begroeiing nodig. Als mensen het ook voor dieren een fijne plek willen maken, moeten zij iets van ecologische kennis bezitten om te weten hoe bijvoorbeeld de voedselketen werkt. Hier gaat echter nog een stap aan vooraf. Waar het bij tuinieren in de eerste instantie om gaat is voornamelijk enthousiasme en besef dat gebaseerd is op concrete natuurervaringen. Natuurervaringen die mensen meenemen van vroeger, van het 'buiten in de natuur zijn' en die mensen hebt opgedaan tijdens het 'genieten van de natuur'. Het verlangen om die ervaringen ook dicht bij huis te ervaren. Mensen hebben de behoefte naar zorg en voelen een verantwoordelijkheid ten opzichte van de natuur. In de tuin hebben ze de mogelijkheid om die behoeftes te vervullen, om iets te doen voor de natuur en om op kleine schaal verantwoordelijkheid te dragen voor de soorten die er leven. De competenties die er voor tuinieren toe doen zijn diegene die hen in staat stellen zorg en verantwoordelijkheid ten opzichte van de natuur te voelen. Hier zou dan ook de koppeling gemaakt moeten worden naar concrete zintuiglijke ervaringen in de jeugd en natuurervaringen buiten de tuin. Hieronder een citaat ter illustratie:

"Maar mijn moeder is wel gek op tuinieren trouwens, maar dan een siertuin. Op jonge leeftijd was mijn moeder daar niet mee bezig, bijna tandenknarsend. Zij had vijf kinderen, en ze vond dat die kinderen het recht hadden om zich uit te leven en wij vergroeven de hele tuin. En dat was ook leuk, één van de leuke dingen. Dat je hutten mocht bouwen onder de grond, dat je de hele tuin mocht vergraven." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

Dit is een voorbeeld van een concrete zintuiglijke ervaring die zich afspeelt in de tuin. Het gaat in dit voorbeeld voornamelijk over graven en hutten bouwen, maar het is goed denkbaar dat tijdens dit graven wel eens een worm of een insect werd bekeken. Gezien niet alle respondenten dit soort ervaringen hebben onderstreept kan dit gegeven breder worden getrokken. Het enthousiasme en besef dat tuinieren een fijne bezigheid kan zijn, waarbij zorg en vormgeving centraal staan, lijkt voor een groot deel voort te komen uit concrete natuurervaringen waarbij mensen leren zorg en verantwoordelijkheid te dragen voor de natuur. In die zin gaan hier in grote lijnen dezelfde competenties aan vooraf als voor de sociale praktijk wandelen.

Ook ecologische kennis speelt in dit verhaal een rol, zeker wanneer de tuin naast sierlijke bloemen ook de diercomponent moet bevatten. Ecologische kennis en natuurbeleving gaan in dit verhaal hand in hand: het één lijkt het ander te versterken. Want het gegeven dat een respondent het leuk vindt om een egel in de tuin te zien en hier zorg voor wil dragen (door de tuin diervriendelijk in te richten) gaat gepaard met een competentie gericht op ecologische kennis. Men moet wel weten hoe men de tuin zo inricht dat het ook een plek is waarin egels zich prettig voelen. Maar men moet vooral het enthousiasme leren koppelen aan zaken als zorg en verantwoordelijkheid voor de natuur. Voor de respondenten begon dit vaak al in een vroeg stadium. Hieronder een voorbeeld gericht op ecologische kennis:

"Ik ben lid geweest van zo'n kindernatuurvereniging. Daar gingen we kikkervisjes vangen, dingetjes onder de microscoop leggen en lekker met je kaplaarzen door de blubber sjouwen." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Het verlengde van de activiteiten die in dit citaat naar voren komen zou bijvoorbeeld kunnen liggen in het ophangen van een vetbolletje en een waterval aanleggen als drinkplaats voor vogels. Deze ecologische basiskennis heeft een brede functie die verder gaat dan tuinieren. Het is echter wel onderdeel van het handelingsrepertoire dat bijdraagt aan bijvoorbeeld het verlangen naar een diervriendelijke tuin. Het thema 'ecologische kennis' zal verderop in dit rapport verder worden uitgediept en toegelicht.

4.2.3 Materials

De tuin is een plek waar concrete natuurervaringen kunnen worden opgedaan als het bekijken van een vogel en het ruiken van lavendel. De tuin is ook de plek waar de was wordt ophangen en de bruine bak wordt weggezet. Mensen willen er in de zomer nog wel eens barbecueën, houden er soms kippen en konijnen en een hoekje met wat groenten. Mensen ontwerpen de tuin, richten hem in en houden hem bij. Soms plaatsen zij een vlinderstruik, zodat er in de zomer bijen en vlinders rondvliegen. Men wil een terrasje als zithoek, zodat er een boek gelezen kan worden of een glas wijn kunnen drinken. Voor de kinderen een grasveld, met eventueel een trampoline of een schommel. De tuin is een plek waarin verschillende sociale praktijken samen komen. Binnen veel van deze praktijken fungeert de tuin als decor voor (soms indirecte) natuurbeleving. Met indirect wordt bedoeld dat de focus bijvoorbeeld kan liggen op het lezen van een boek, maar dat het 'buiten zijn' iets toevoegt. Men beleeft natuur dan in termen van zon, wind en bijvoorbeeld zoemende geluiden.

Binnen dit onderzoek ligt de focus echter op die concrete ervaringen; het met de tuin bezig zijn in termen van bijwerken, onderhouden, inrichten, dieren observeren. In die zin is de tuin een huiselijke plek, een veilige omgeving waarover je zelf de regie hebt en waar je redelijkerwijs zelf in de hand hebt welke natuur je daar zult aantreffen. Hoe gemaakt deze omgeving ook is, mensen lijken graag de koppeling te maken naar de buitenwereld. Het eerder besproken citaat, waarin een recreant een waterval aanlegt als plek waarin vogels kunnen pootje baden en kunnen drinken, is daar een goed voorbeeld van. Voor een deel doet hij dit waarschijnlijk op basis van esthetische argumenten, maar een deel van de verklaring zit waarschijnlijk ook in de koppeling met het buitenleven: het creëren van een zo natuurlijk mogelijk uitzienende omgeving, waarin planten zichzelf ordenen en waarin toevalligerwijs een waterval ontstaat waar dieren gebruik van kunnen maken. De respondent beseft waarschijnlijk wel dat dit niet zo is, maar het is goed denkbaar dat hij daar niet telkens mee geconfronteerd wil worden. In praktische termen had een afwasteiltje met water waarschijnlijk ook volstaan als het gaat om een drinkplaats voor vogels. Tuinen lijken zich bij uitstek te lenen als plek waarin ruimte is voor interactie tussen spontane natuurlijke elementen en geordende natuur.

4.2.4 Rol van dieren binnen de praktijk

De rol van dieren binnen tuinen vertoont raakvlakken met de rol van dieren tijdens een wandeling. Ook in de tuin worden dieren beleefd door waarneming, observatie en ervaringen in termen van 'mooi' en 'verschillende soorten':

"Zeker met dit weer, dan zit je in de serre en dan zie je ze om de haverklap landen. En ook veel verschillende soorten hoor. [...] Pimpelmezen, koolmezen, winterkoninkjes, de boomklever, een echte specht. We hebben echt veel in de tuin. Ook eksters en weet ik wat, ook Vlaamse gaaien; iedereen komt er drinken. We hebben nu net koolmezen gehad, en daarvan zijn net de jongen uitgevlogen. Dat zie je haast nooit." – Recreant, Meinweg [2.3.4]

"Ik had bijvoorbeeld een plant, en die zat helemaal vol met luizen. En daar heb ik met moeite één lieveheersbeestje op kunnen vinden, en dat blaadje was helemaal schoon. Maar sowieso, er zijn minder vlinders en minder bijen. Het gezoem van de bijen dat missen we wel. In de tuin, op de bloemen en de rozen daar stikte het van de bijen. [...] Dat is wel jammer hoor." – Recreant, Meinweg [2.3.3]

Toch gaat beleving in deze sociale praktijk verder dan observatie. In diervriendelijke tuinen wordt een gunstige en zo natuurlijk mogelijk uitzienende leefomgeving gecreëerd. Het harmonieuze karakter van tuinieren (dieren een plek geven binnen de eigen woonomgeving), brengt een relatie met zich mee op basis van zorg en verantwoordelijkheid. De beleving van dieren en natuur krijgt een nieuwe dimensie als het gaat om ervaren betrokkenheid. Wanneer bijvoorbeeld een vogel een nestje bouwt in de tuin of wanneer kinderen het proces rondom kikkerdril volgen kan de beleving en betrokkenheid toenemen. In het bovenstaande citaat hebben de respondenten deze koolmezenfamilie een tijd gevolgd en het zou goed kunnen dat zij nieuwsgierig zijn geweest naar het moment dat de koolmezen uitvlogen. In die zin lijkt het op de beleving van de eerder beschreven wezels (pagina 24), alleen zou hier een element van verzorgen in kunnen hebben gezeten met betrekking tot het ophangen van bijvoorbeeld een nestkastje. In dit onderzoek lijken dieren een belangrijke en versterkende rol kunnen te hebben in de natuurbeleving binnen de sociale praktijk tuinieren.

4.2.5 Invloed op het standpunt

De relatie tussen dagelijkse praktijken en natuurbeleving vormt het uitgangspunt van deze studie. met andere woorden, doordat binnen de praktijk tuinieren elementen als 'zorg' en 'verantwoordelijkheid' in relatie tot natuur en dier worden ervaren – en daarmee eigen worden gemaakt en ontwikkeld – lijken mensen in staat deze gevoelens elders in de leefwereld toe te passen als het gaat om de omgang met dieren. In deze paragraaf wordt bekeken hoe elementen als 'zorg', 'verantwoordelijkheid' en 'vormgeven' terugkomen in het bredere perspectief van natuurbeleving. De volgende citaten illustreren het eerste thema 'vormgeven':

"Als er ergens veel te veel van is, en het wordt belastend; dan kan ik me voorstellen dat ze afschot doen ja. Het kan niet zo zijn dat je op een gegeven moment struikelt over de zwijnen. Nee, dat vind ik heel normaal. Ook met die ganzen, daar schijnen er ook veel te veel van [te zijn?]. Dus als het de mensen dan op het gegeven moment in de weg zit, als het echt een plaag wordt; dan kan ik me best voorstellen dat je er wat afschiet ja. Bijvoorbeeld die kraaien bij ons, dat is ook een plaag hoor. Ja dat zijn die roeken, dan zijn wij de vogels aan het voeren en dan draai je je om en dan hebben de roeken het op. Dat schiet niet op he. [...] Ik ben een beetje nuchter in die dingen, maar ik zou het zelf ook niet doen. [...] Die zwijnen hier, die moet je gewoon hun gang laten gaan, dit is hun leefgebied. Kijk als ze daar leven willen, dan moet ik toch aannemen dat ze daar ook hun voedsel kunnen vinden. Kijk als er dan extreme winters zijn en je moet ze bijvoeren, dan kan ik dat snappen." – Recreant, Meinweg [2.3.3/2.3.4]

"Nou je hebt bijvoorbeeld de Amerikaanse kers, daar word je ook hartstikke gek van. Daar word je simpel van, die komt het ene jaar uit en drie jaar later is het een boom van 4 meter. Ik heb er zelf één in het plantsoen staan, dat heb ik niet gauw genoeg in de gaten gehad. Het ligt er aan wat voor boom het is. Als iets gaat overwoekeren, dan moet je het uitdunnen. Dat vind ik wel. Zo ver moet je toch wel gaan." – Recreant, Meinweg [2.3.3]

"De mensen hadden bezwaar tegen de hekken. Iedereen, de recreanten en de toeristen. Die vroegen zich af waarom overal hekken moesten staan. Op een gegeven moment hadden de mensen het idee dat ze overal vrij moesten kunnen lopen. Dat ze overal konden gaan en staan waar ze wilden, dus wilden ze niet dat er hekken stonden. Heel veel hekken zijn nu weggehaald. In sommige gebieden kan het gewoon niet vanwege de snelweg, want dat zou helemaal een ravage zijn. Soms moeten ze die hekken wel gewoon laten staan. Maar in heel veel gebieden zijn de hekken weggehaald en hebben ze de bospaden mooi gemaakt. Ook fietspaden hebben ze aangelegd, ook speciaal voor mountainbiken. Nou, nu kunnen de mensen dan recreëren en daar bevordert je natuurlijk ook het toerisme, de horeca en de middenstand profiteren ervan dat er zoveel toeristen naar de Veluwe komen." – Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

"Ik vind wel dat ze gebieden steeds meer aanpassen aan de oorsprong. Dat vind ik wel goed. Dat het weer op een authentieke manier wordt ingericht. Er zijn destijds veel inheemse soorten en planten neergezet, en dat wordt weer een beetje teruggebracht naar hoe het was; dat is denk ik wel goed, en mooi." – Recreant Veluwe [1.3.3]

"Kijk dit vind ik echte natuur hier, dit. Dit is natuur. Maar gewoon op ons formaat. Al is het op zondag wel anders, dan struikel je hier over de mensen. Kijk nu zie ik het echt als natuur." – Recreant, Meinweg [2.3.3]

Deze citaten bevatten allen een element van 'vormgeven'. Voor de bovenstaande recreanten lijkt het een vanzelfsprekende zaak dat enige orde aanwezig is in de natuur in de buitenwereld, net zoals zij ook enige orde in de tuin willen. Zij redeneren in veel citaten op heel praktische wijze. Maar tegelijkertijd zie je ook dat, hoe praktisch dat ook mag zijn, de hand van de mens liever niet terug wordt gezien in het landschap of in onze omgang met dieren. In ieder geval zo min mogelijk, want in de eerste instantie voeren we niet bij ("Kijk, als ze daar leven willen, dan moet ik toch aannemen dat ze daar ook hun voedsel kunnen vinden") en waarderen we het aspect dat de natuur zichzelf onderhoudt. Op het moment dat het uit de hand loopt en dieren gevaar lopen dragen we verantwoordelijkheid en staan we in voor zorg ("in extreme winters bijvoeren is begrijpelijk"). Een andere vorm van rechtvaardiging in het erkennen van menselijke ingrepen is terug te vinden in het vierde citaat waarin in wordt gegaan op het terugkeren naar de oorspronkelijke situatie. Het teruggaan naar vroeger waarbij menselijke ingrepen worden geïntegreerd als element van de natuur. Om dit toe te lichten zal buiten de kaders van de interviews een voorbeeld worden gegeven.

In het Leenderbos (Limburg) worden kleinschalige akkers aangelegd omheind met houtwalleetjes, waardoor een cultuurhistorisch beeld wordt nagebootst. Op een Geocaching website wordt het gebied als volgt omschreven (Geocaching, 2014):

"Het Leenderbos is veel méér dan bos. Uitgestrekte heidevelden, zandverstuivingen, vennen, moerassen, naald- en loofbossen, houtwallen en oude landbouwgronden wisselen elkaar af. In de jonge Steentijd, vanaf zo'n 7000 jaar geleden, was het klimaat veel milder en was Brabant overdekt met dichte loofbossen. Rond nederzettingen werd het bos gekapt om landbouw te bedrijven. Als de bodem was uitgeput trok men verder en vervielen de verarmde akkers tot heide. In de Bronstijd (vanaf ongeveer 4000 jaar geleden) ging men op die heide schapen houden. Met mest uit de stallen werd uitputting van de akkers voorkomen. Verhuizen was niet langer nodig en de nederzettingen kregen het permanente karakter van een dorp. Duizenden jaren lang veranderde de levenswijze van

de Brabantse boeren nauwelijks. Een boer uit de Bronstijd zou zich snel thuis gevoeld hebben in de Kempen van, pakweg, 1900. Maar de honderdjarige van vandaag heeft in zijn leven het boerenbestaan drastisch zien veranderen. De Bronstijdboer zou zich geen raad weten met dieren die nooit daglicht zien, groenten onder glas en oogsten met GPS-gestuurde landbouwmachines. In en rond het Leenderbos zijn veel oude akkers of 'kampkes', die dateren uit de Middeleeuwen, aan de ruilverkaveling ontsnapt en in de oorspronkelijke staat bewaard gebleven. Sommige kampkes worden zelfs nog bewerkt, andere zijn opgegaan in het bos en de heide en nog slechts herkenbaar aan de omringende houtwallen, die moesten voorkomen dat akkers onderstoven met heidezand en schapen zich te goed deden aan de gewassen. (Geocaching, 2014)"

Dit is op zichzelf een typerend voorbeeld van de wijze waarop de ingrepen van mensen in de natuur te zien mogen zijn, maar dan wel op zo'n manier dat het past binnen de kaders van de arcadische traditie, bij het ideaaltype rurale idylle. Het mag de uitkomst zijn van zijn van eeuwenoude menselijke praktijken, maar we willen geen hedendaagse ingrepen of technologische innovaties zien. Dit citaat heeft een sterk arcadisch karakter, want we willen niet uitdrukkelijk zien dat we met 'GPS-gestuurde landbouwmachines' te werk gaan in dit natuurgebied. Men weet wel dat het gebeurd, maar het terugzien van dit soort menselijk ingrijpen draagt niet bij aan de verbondenheid die we voelen bij het gebied.

4.3 Omgang met huisdieren

In dit hoofdstuk staan persoonlijke ervaringen rondom huisdieren centraal. Het gaat hier om de omgang met gezelschapsdieren in de huiselijke omgeving. De gesprekken raakten vrijwel altijd in een versnelling wanneer dit onderwerp werd aangesneden. Bij elke respondent kwam het houden en verzorgen van huisdieren terug in de leefwereld. Aan de hand van de concepten *meanings*, *competences* en *materials* wordt aan het einde van dit stuk geschetst hoe de sociale praktijken rondom omgang met huisdieren invloed hebben op de opvattingen ten opzichte van grote hoefdieren in het wild.

4.3.1 Meanings

Het zingevingaspect met betrekking tot de omgang met huisdieren leek voor de meeste respondenten een vanzelfsprekende zaak. Zij spraken hierover in termen van 'leuk' en 'altijd al wat mee gehad'. Juist omdat het zo'n vanzelfsprekend onderdeel van de leefwereld is, bleek het in de eerste instantie vaak lastig om dit zingevingaspect te bespreken. Toch zijn een aantal overeenkomstige aspecten gesignaleerd, zoals 'verantwoording' en 'zorg'. Deze vertonen overeenkomsten met de sociale praktijk tuinieren, al is voor het begrip 'interactie' een intensere rol weggelegd binnen deze praktijk. Middels citaten zullen achtereenvolgend de aspecten 'interactie', 'zorg' en 'verantwoordelijkheid' worden toegelicht. Op die manier verkennen we de betekenis die respondenten geven aan deze sociale praktijk. Hieronder staan een aantal citaten die illustreren hoe het interacteren wordt ervaren en gewaardeerd door de respondenten:

"Dat vind ik ook wel omgang met de natuur. Respect hebben voor wat leeft. Dat zijn ook planten natuurlijk, en huisdieren ook. Kijk zo'n huisdier is toch een beetje lid van het gezin, dat is toch heel anders. Daar ga ik op een andere manier mee om, deze zijn dagelijks om me heen." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Ja ik weet het niet, je hebt iets om er elke dag even uit te moeten, dus dat is wel een goede stok achter de deur. En, ik weet niet. Ik vind het gewoon leuke beesten. Je kan er veel mee." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

"Maar wat betreft de cavia; die was leuk, ook wel om de interactie denk ik. Dat het beest op je reageert en dat je kunt aaien. Voor de gezelligheid zal ik maar zeggen." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

"Hiervoor hebben we leuke katten gehad. En als ik zie wat voor kat mijn tante heeft, dan denk ik; katten zijn ook wel heel leuk. Maar wij hebben nu gewoon niet zo'n heel leuke kat. Hij wordt nu wel wat liever nu hij ouder wordt, maar is gewoon nog steeds een beetje apart. Het is niet zo'n knuffelkat." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

In het volgende citaat praat een respondent tegen een kat die op dat moment langsloopt:

"Ja, jullie krijgen zo een stukje worst. Ja, Moortje was er net ook al hè. Hoelaat is het? Oja, het is ook kwart over 11, je hebt gelijk." Kijk, nu komt de kat er ook aan. Kijk nu krijgen ze een worstje en een beetje voer. Zie je dat? Kijk ze weten dat ze een worstje krijgen rond deze tijd. "Hé Moortje, kom eens." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.1]

Het laatste citaat is een voorbeeld van beschreven interactie. Mevrouw was tijdens het interview met haar hond en kat bezig. Natuurlijk is dit slechts een beschrijving van woorden welke maar op summiere wijze het enthousiasme in de situatie op dat moment illustreert. Toch bevat het citaat een kenmerkend element welke het citaat waarde geeft. De verbondenheid, het herkennen van menselijke trekjes, het gevoel hebben dat de dieren iets van onze leefwijze hebben overgenomen, het herkenbare gedrag van dieren in het perspectief van menselijk handelen. Het gevoel dat in de eerste drie citaten wordt omschreven, vindt in het laatste citaat concreet plaats. In het eerste citaat wordt de bijzondere rol die huisdieren binnen het gezin kunnen innemen omschreven. Het dagelijkse en intensieve contact met individuele dieren kan een bijzondere band scheppen. Hiermee lijkt de respondent ook het element 'zorg' te bedoelen. Samen met het gezin zorgt ze voor het dier. In het tweede citaat geeft de respondent aan dat het wandelen met de hond een plezierig motief is om een hond te houden. Maar belangrijker aan dit citaat is dat ze aangeeft veel met het dier te kunnen. Met andere woorden, ze waardeert het gegeven dat interactie met dieren mogelijk is. In het derde citaat vat de respondent de interactie met huisdieren samen als "dat het beest op je reageert en dat je het kunt aaien". Dit lijkt in essentie één van de zingevingaspecten van de omgang met huisdieren. In het volgende citaat heeft een respondent wel eens zwijnen rondom de tuin. Ze onderstreept de interactie die ze ervaart:

"Als ik eraan kom, dat is heel grappig, - want ze staan dan daar allemaal te kijken - en dan kom ik eraan, en dan beginnen al die staartjes te kwispelen. Net als bij gewone varkens in varkensstallen. Als de boer binnenkomt weten ze dat ze te eten krijgen, dan zie je ze ook al die varkensstaartjes kwispelen. Ja heel leuk." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.1]

Een ander aspect dat respondenten sterk lijken te ervaren in de omgang met huisdieren is verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de dieren:

"Kijk, zo'n hond is natuurlijk ook een handenbinder hè. Je hebt hem van kinds af aan bij je. Als je een dier neemt, dan moet je er ook echt voor zijn." – Recreant, Meinweg [2.3.3]

"Mijn man die wilde liever geen beest, want je bent altijd verbonden aan het huis. Je moet altijd zorgen dat iemand oppast. We hebben dus ook jaren niks gehad. Maar toen ineens stond er hier een kat in de tuin en die was of uit de auto gezet of weggelopen. Maar ik dacht ik geef hem maar vast eten. En ik dacht, dan komt hij vanzelf wel weer binnen en dan heb ik een kat. Dus dat gebeurde dan ook, en wie was er gek met de kat: mijn man!" - Vrijwilliger, Veluwe [2.3.3/2.3.4]

De zin "Als je een dier neemt, dan moet je er ook echt voor zijn." is treffend voor de manier waarop de respondenten over hun huisdieren spraken. Dit besef leek sterk aanwezig en zich te vertalen in de dagelijkse zorg waarmee zij over hun dieren waakten. Het volgende citaat is enigszins discutabel voor deze paragraaf omdat het ophangen van vetbolletjes sterk samenhangt met tuinieren. Het gaat hier echter om een edelheertje dat meerdere malen in de tuin van de respondent is geslopen. Omdat het om één terugkomend dier gaat, lijkt de beleving dicht bij de omgang met huisdieren te staan. Het verantwoordelijkheidsaspect komt sterk naar voren in de zin dat de respondent zich zorgen maakt over het welzijn van het dier. De respondent spreekt zich later in het gesprek uit dat ze het dier absoluut niet als een huisdier ziet, het "zijn en blijven wilde dieren".

"Ik had hier allemaal zakjes met pinda's en bolletjes vet opgehangen voor de vogeltjes. Die eet hij ook allemaal op. Ik had een keer een lange sliert gekocht, met allerlei soorten noten erin, en die had ik zo mooi gehangen. Die heeft hij er afgetrokken, maar hij eet dan het netje ook mee op. Dus dat vind ik dan weer heel vervelend, want dan vraag ik me af wat er met dat beest gebeurt als dat netje in die maag terecht komt. Maar hij leeft nog steeds, dus het zal goed gegaan zijn denk ik dan." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.1]

Het voelen van verantwoordelijkheid voor het welzijn van het dier gaat samen met het verzorgen van de dieren. Dit verzorgen begint voor respondenten in termen van het verschaffen van onderdak en voedsel. Door de sterke band die ontstaat, kan het verantwoordelijkheidsgevoel ontwikkelen:

"Onze hond had kanker en toen hebben we hem laten opereren, maar dat gezwel kwam terug. Toen zei de dierenarts dat we hem nog 14 dagen in leven konden houden, maar toen heb ik gezegd dat ze het maar meteen moeten doen. Dat was ook geen leven meer inderdaad, dat was niet leuk. Dat is dan natuurlijk heel triest, want hij stak zijn kop onder mijn arm alsof hij wist wat er ging gebeuren." - Recreant, Meinweg [2.3.3]

"En zeker huisdieren ook, je moet vooral zorgen dat het welzijn van dieren op een bepaald peil blijft. Daar kun je eindeloos over discussiëren wat dat dan is, iedereen gaat er anders mee om. Maar er zijn ook wel een aantal dingen duidelijk waarvan we zeggen: dat zou niet moeten." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

"Ik ben gek op dieren, maar er zijn wel grenzen. Die grenzen zijn heel anders dan bij mensen, voor mij. Als ik een hond zie lopen met een verlamde achterpoot die dan op een karretje rijdt, dan denk ik: dat zou ik niet doen." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Tot op welke hoogte dit zich ontwikkelt is een persoonlijke kwestie, maar dat het dagelijks verzorgen van dieren binnen deze praktijk wordt gewaardeerd is sterk naar voren gekomen in de gesprekken. De elementen zoals ze zijn besproken in deze paragraaf lijken samen vorm te geven aan het zingevingaspect voor de omgang met en het houden van huisdieren.

4.3.2 Competences

Het repertoire aan competenties dat mensen in het vermogen moeten hebben om bij de omgang met huisdieren aspecten als zorg, verantwoordelijkheid en interactie te ervaren bleek voor sommige respondenten een interessant vraagstuk. Zij brachten dit spontaan zelf te sprake:

"Mijn ouders hadden alleen een kat. Zelf wilde ik altijd een hond, dus ik had zoiets van "als ik later groot ben en een huis [heb], dan neem ik een hond. Dat is eigenlijk al van heel kleins af aan, ik was altijd al gek op dieren. We hadden een aantal mensen in de buurt wonen met een hond en ik had een aantal honden die ik dan uitliet, daar kreeg ik dan op een gegeven moment geld voor. Dat was dan mijn baantje, oppassen op kinderen en honden uit laten. Daar is het eigenlijk wel vandaan gekomen. Maar ik denk ook wel, ik ben ervan overtuigd dat dat erin zit, als je niet van dieren houdt dan heb je

dat niet. Dan kunnen je ouders er nog zo gek op zijn, dan accepteer je dat ze er zijn maar dan is dat verlangen om ze zelf ook te hebben niet zo groot. Dat zit er wel gewoon in denk ik." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Enerzijds geeft deze respondent aan dat het verlangen naar het houden van een hond voortkomt uit een sociale praktijk, namelijk het oppassen en uitlaten van honden. Hierin komt het 'leren door te doen' terug. Door concrete zintuiglijke ervaringen in de jeugd die opgedaan werden tijdens het uitlaten van honden, heeft de respondent als het ware geleerd dat het leuk kan zijn om op een individuele manier met dieren om te gaan. Anderzijds geeft de respondent aan dat ook een component van innerlijke persoonlijkheid en karakter een rol speelt in dit vraagstuk. Dit zou nog breder getrokken kunnen worden, de keuze om uiteindelijk ook echt huisdieren te houden hangt met veel verschillende - praktische leefwereld - zaken verband. Niet iedereen heeft daar zin in, wil daar in dezelfde mate en op dezelfde wijze tijd voor vrij maken. Niet iedereen voelt in dezelfde mate de behoefte om gezelschapsdieren te houden. Toch heeft vrijwel iedereen een gevoelsmatige afkeer van dierenmishandeling. Het zijn uitzonderingen op de regel die hier niet afwijzend op reageren. Dit is een gegeven dat vrijwel iedereen bij de geboorte van nature lijkt te bezitten. De gevoelens van zorg, verantwoordelijkheid en interactie zijn aanwezig, maar lijken te moeten worden aangewakkerd zodat we in staat zijn deze gevoelens te vertalen naar een breder perspectief (bijv. huisdieren of genieten van de natuur). Dezelfde respondent geeft in hetzelfde gesprek het volgende aan:

"Ik ben opgegroeid in een flat in Leidschendam. Mijn ouders wonen daar nog steeds. Mijn ouders zijn gek op dieren. We hadden thuis niet echt de ruimte om dieren te houden, maar we gingen wel altijd naar buiten toe. Langs de paardjes fietsen, langs de eendjes en het bos in." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Dit voorbeeld suggereert hoe het leren omgaan en genieten van dieren is aangewakkerd gedurende de jeugd. Hieronder nog een voorbeeld van een andere recreant die op het moment 2 pony's, 4 cavia's en 6 konijnen bezit.

"Ik kwam er vanaf jongs af aan mee in aanraking. Mijn vader had postduiven en zelf had ik konijnen en cavia's. Het zijn gewoon heel lieve en aardige beesten. Ik had konijnen die liepen achter je aan en deden kunstjes. Ik vond het leuk om ermee te spelen." - Recreant, Veluwe [1.3.1]

Op de vraag waarom zij op het moment zoveel huisdieren hield antwoordde zij:

"Mijn kinderen vinden het heel erg leuk en zelf vind ik het ook erg leuk. [...] Mijn interesse ligt bij beesten. Beesten zijn soms aardiger dan mensen." [1.3.1]

Een diepe band met huisdieren als gevolg van het in contact staan met dieren en aangewakkerd enthousiasme gedurende de jeugd. Het handelingsrepertoire aan competenties dat nodig is voor interactie, zorg en verantwoordelijkheid op individueel niveau met dieren bestaat voor een belangrijk deel uit het aanleren van deze sociale vaardigheden in het algemeen. Belangrijk is dat deze aspecten dienen te worden verbonden met de natuur en dieren in het bijzonder. Dit stelt mensen in staat om het houden van huisdieren als positief te ervaren.

4.3.3 Materials en de rol van dieren binnen de praktijk

Het is voor dit hoofdstuk nuttiger om de onderwerpen 'Materials' en 'de rol van dieren' samen te beschouwen. Waar het aspect verantwoordelijkheid een algemeen onderdeel is van de praktijk (dus niet dierafhankelijk), zijn de aspecten interactie en zorg dit wel. Sommige dieren lenen zich beter voor interactie en verbondenheid dan anderen. Vergelijk het houden en verzorgen van een goudvis met het houden en verzorgen van een hond. Sommige respondenten vinden het houden van een konijn of een kat voldoende (waarbij het 'zorgen voor' een voornaam kenmerk is binnen de relatie), waar anderen juist sterk naar een hond verlangen (waarbij het aspect 'interactie' een voornaam aspect is binnen de relatie). Een respondent drukte zich hierover als volgt uit:

"En honden zijn over het algemeen makkelijker aan te halen. We zeggen altijd wel: "De honden hebben een baas, en de katten hebben een bediende". Met een kat daar kan je niet zoveel mee. Die kan je niet sturen." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

De recreant beschrijft hier een eigenschap van huisdieren die ervoor zorgt dat interactie mogelijk is. Huisdieren kunnen gedrag aanleren, 'gestuurd worden', en ook menselijke trekjes overnemen. Dit nodigt uit tot een diepe emotionele band. Deze emotionele betrokkenheid bij het dier kunnen mensen in de bredere context van de leefwereld meenemen en toepassen. Men leert dat relaties met anderen belangrijk zijn. Juist die individuele band met dieren is karakteristiek voor de rol van dieren binnen deze praktijk; het op een individuele wijze kijken naar de omgang met dieren. Huisdieren lenen zich hiervoor. De respondenten ervoeren dit gevoel

voornamelijk bij honden en katten. Dit zijn grote zoogdieren die uitnodigen tot projectie en verbondenheid. Deze dieren hebben iets weg van ons en de respondenten leek dit op heel directe wijze te ervaren:

"Bij mij is het eigenlijk ook dat ik het al vanaf kinds af aan heb meegemaakt. Het is gewoon leuk om erbij te hebben, hij vrolijk je ook op. Hij voelt ook aan wanneer je verdrietig bent. Ik denk dat mensen zonder huisdier minder snel geneigd zijn om de auto te pakken en een groot bos in te gaan. De hond vindt dat ook leuker dan dat je even een rondje om het huis heen loopt." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

"Kijk een hond, een hond is dankbaar als je hem goed verzorgt. Ik heb er heel veel, hoe moet ik het zeggen, plezier aan. En het is ook zo, ik wel, maar als we die hond niet hadden, dan kwam mijn vrouw nog bij wijze van spreken niet de helft buiten." - Recreant, Meinweg [2.3.2]

"Ja, wij hadden thuis kippen, en een varken. Dat gebruikten voor de slacht, dat was vlak na de oorlog. Ik had daar toch wel iets mee, maar dat ging allemaal vanzelf. Om nou te zeggen dat ik een speciale band had met die dieren, dat niet. Het waren geen hond en kat natuurlijk." - Recreant, Meinweg [2.2.1]

"Ik wilde zeggen dat ik een keer heb meegemaakt dat toen ik in Luxemburg was, en toen zag ik ergens in een café een opgezette kat staan. Toen dacht ik; gatverdamme, heeft iemand zijn huisdier opgezet? Wat walgelijk. Maar pas 10 minuten later realiseerde ik me dat dat helemaal geen huisdier was. Dat is hetzelfde als bij ons een opgezette bunzing in de kroeg. Dat is gewoon de wilde kat. Ja, die hebben wij in Nederland niet, alleen op een paar plekjes in Zuid-Limburg wel eens af en toe. Dat is zo'n soort fysieke afkeer, van als iets...[...]. Maar het opzetten stond me tegen. Alsof je een mens opzet." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

In deze citaten omschrijven respondenten de manier waarop huisdieren een bijzondere rol in hun leefwereld innemen. Sommige maken hierin onderscheid tussen landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren en typeren hierin die bijzondere band die met huisdieren ervaren kan worden. In het eerste citaat beschrijft de respondent dat hij in staat is zichzelf te verplaatsen in de omstandigheden waarin dieren verkeren. In dit citaat komt daarnaast naar voren dat respondenten dit ook als wederzijds kunnen ervaren, waarbij de respondent het gevoel heeft dat huisdieren emoties van mensen kunnen herkennen. Dit is een aspect dat binnen de interviews meermaals is teruggekomen. Het vertoont gelijkenissen met de wijze waarop sympathie voor dieren is besproken in het conceptuele raamwerk. De beheerder vat dit gevoel samen in het laatste citaat, waarin de vergelijking wordt gemaakt tussen gevoelens voor mens en huisdier. Zij geeft aan dat het opzetten van een huisdier een andere lading heeft dan het opzetten van een wild dier. Het symboliseert de bijzondere plek die huisdieren kunnen innemen in de leefwereld.

4.3.4 Invloed op het standpunt

De consequenties van de omgang met huisdieren voor het vraagstuk met betrekking tot grote hoefdieren in het wild houden verband met de individuele kijk op dieren die bij de omgang van huisdieren centraal staat. De respondenten bleven binnen de gesprekken niet altijd binnen de kaders van het onderzoek. Deze bredere context gaf echter wel blijk van hun ideeën en inzichten met betrekking tot het vraagstuk en zijn daarom in deze paragraaf meegenomen. Ter illustratie hieronder een aantal opvattingen van respondenten waarbij de zienswijze omtrent omgang met de natuur te herleiden valt naar de omgang met huisdieren (waarin zorg, verantwoordelijkheid en een individuele blik centraal staan):

"En dan zeggen ze "ja, dat komt omdat die mensen in Radio Kootwijk die beesten voeren, en dan kunnen wij geen zwijnen schieten." Nou dan denk ik, dat is toch fijn! Laat die zwijnen maar lekker leven. Kijk wat natuurlijk wel zo is, als je een bepaald leefgebied hebt waar niet genoeg eten is voor die beesten. Als er teveel beesten zijn, dat rekenen ze altijd uit hoeveel varkens, herten en reeën er in zo'n gebied mogen zijn. Want anders dan hebben die beesten niet genoeg eten, en dat kan ik me dan ook wel weer enigszins voorstellen. [...] Die Oostvaardersplassen, dat fokt daar maar aan, en daar is helemaal geen beleid. Je kunt niet denken, ik zet er honderd herten neer en nu zijn er een paar duizend. In hetzelfde gebied, waar ze evenveel moeten eten. Voor die honderd was er eten genoeg, maar voor die duizend niet. Dus hadden ze of moeten zeggen "we schieten er toch een aantal af, omdat het niet anders kan". Hoe vervelend ik dat zelf ook vind of had dan bijgevoerd." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.1]

"Ik ben natuurlijk geen deskundige op dat gebied, maar ik begrijp wel dat niet alle natuur in leven kan worden gehouden. Als er geen afschot is, dan komen er tekorten aan voeding voor de dieren en dan gebeuren er ongelukken. Dat breidt zich natuurlijk snel uit, en het leefgebied is daar niet groot genoeg

voor. Dus het zal wel moeten en als dat op een goede manier gebeurt, dan kan ik me daar wel in vinden.” - Recreant, Veluwe [1.3.3]

“Als je ze als mens teveel inperkt in het zoeken van geschikte leefgebieden dan ben je oorzaak van het lijden, en dan mag je ze van mij ook wel uit hun lijden helpen. Dat gebeurt in de Oostvaardersplassen nu ook hè. Dan heb je wel een bepaalde verantwoordelijkheid, dat vind ik wel ja.” - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

In het eerste citaat redeneert de respondent vanuit een gevoel van zorgplicht voor dieren. De respondent geeft aan dat wij verantwoordelijk zijn en bespreekt dit in praktische termen van voedselvoorziening of preventief afschieten. De gevoelsmatige afkeer van het laten verhongeren van dieren vertoont gelijkenissen met de wijze waarop deze respondent eerder in het gesprek over voedselvoorziening sprak met betrekking tot haar huisdieren. Opvallend is dat zowel in het eerste als in het tweede citaat wel degelijk begrip is voor het afschieten van dieren. Zolang de strekking van het verhaal erop gericht is om dierenleed te voorkomen, mag er worden ingegrepen. De tweede respondent benadrukt hierbij wel dat het hierbij belangrijk is dat het op een ‘goede manier gebeurt’. In het derde citaat gaat de beheerder in op het verantwoordelijkheidsaspect, iets dat ook binnen de omgang met huisdieren centraal staat. Deze beheerder heeft in het gesprek uitvoerig gesproken over de relatie die zij vroeger en tegenwoordig met huisdieren heeft. In het volgende citaat gaat een respondent indirect in op het verwantschap tussen mens en dier:

“Ik vind wel dat als het mogelijk is we te hulp schieten. Ik vind het bijvoorbeeld niks dat ze in de Oostvaardersplassen, daar waar al die paarden zitten, dat ze doen alsof Nederland één grote jungle is en dan wanneer die paarden, wanneer ze naar de knoppen dreigen te gaan, dan doen ze niks “want nee, dat is de natuur”! Dat is iets dat ik niet begrijp. Het is maar een heel klein gebied, die paarden kunnen der eigen niet redden. Als ze een beter gebied wisten, dan waren ze wel gegaan. Zo is het toch? Ze kunnen nergens anders heen. En dan zeggen een paar van die deskundigen: “Dit is nou natuur”. Dan denk ik, dan weet je niks van de natuur af. [...] Wat ik ervan gezien heb op televisie, dat die paarden ook weinig bescherming hebben. Het is één grote kale vlakte. Dan denk ik “ja...ze konden zich ook niet verschuilen”. Ik ben geen deskundige hoor [...] Een dier is ook niet gek, als hij ziet dat hij daar beschutting heeft dan gaat hij niet daar op de open vlakte in de sneeuw en in het ijs staan.” - Recreant, Meinweg [2.3.3]

Deze recreant lijkt op een directe manier te voelen en te begrijpen wat het overleven als wild dier betekent. Dit komt deels voort uit het vermogen van mensen om menselijke eigenschappen te herkennen in het gedrag van dieren. Deze respondent geeft indirect aan in staat te zijn zichzelf te verplaatsen in de omstandigheden waarin dieren verkeren. Dit zijn voorbeelden waarin de manier waarop respondenten binnen deze sociale praktijk omgaan met dieren terugkomt in de wijze waarop de respondenten naar de omgang met dieren in het wild kijken.

4.4 Gidsen in de natuur

De beschrijving van deze sociale praktijk is gebaseerd op de ervaringen van respondenten die deze sociale praktijk actief deel uit laten maken van hun dagelijkse leefwereld. Voor dit onderzoek zijn dit in de meeste gevallen vrijwilligers van Staatsbosbeheer welke op vrijwillige basis gidsen in de natuur. Een natuurgids verzorgt wandelingen in een natuurgebied en heeft kennis van de flora en fauna in dat gebied. Vaak kan de gids het publiek ook iets vertellen over het landschap, de cultuurhistorie en het beheer van het betreffende gebied. In veel gevallen hebben zij een opleiding gevolgd. Meestal worden de wandelingen gegeven aan de hand van een thema zoals: eten-en-gegeten worden, dood-en-leven, wilde dieren etc. Op basis van gesprekken met vier vrijwilligers van Staatsbosbeheer wordt de praktijk in kaart gebracht in termen van *meanings*, *competences* en *materials*.

4.4.1 Meanings

Op basis van de gesprekken zijn een aantal terugkomende thema's geïdentificeerd. Met behulp van citaten zullen deze worden toegelicht. Het eerste thema dat zal worden besproken is de, voor deze praktijk kenmerkende, behoefte van gidsen om hun 'enthousiasme voor de natuur over te brengen'. Dit gevoel zal worden geïllustreerd aan de hand van een tweetal citaten:

"Hoe kinderen daarop reageren tijdens zo'n excursie; dat is zo enthousiast, heel uitbundig. Als ze toevallig een ree tegen komen, dan zijn ze bijna euforisch. Terwijl ze al best wel een aantal keer naar een dierentuin zijn geweest; in de vrije natuur is het toch anders. [...] Het onverwachte, in één keer is het daar. In een dierentuin weet je precies waar alles is. Hier word je er in één keer mee geconfronteerd. Dat is het mooie van de natuur! Dat dingen onverwachts zijn; dat geldt ook voor een plantje dat je maar zelden ziet." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"We zijn daar eens een keer eerder geweest, met 30 wandelaars gelopen, maar diverse mensen nu gaven aan van; weet je nog, daar hebben we toen een ree met een jong zien lopen, weet je dat nog wel? Zo blijft dat in het geheugen gegrift staan van de mensen! Veel andere dingen vergeten ze, maar dit weten ze allemaal. Dat wild heeft zo'n impact op die mensen. Niet enkel bij mij, maar ook onder die wandelaars. [...] Dat vinden ze prachtig. Die vinden dat echt heel fantastisch. Dat geldt ook voor die bronsttochten die we in de herfst doen, dat begeleid ik en dat vind ik heel leuk om te doen, om daar wat over te vertellen en zo. Dat mag ik heel graag doen." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

Dit zijn twee voorbeelden waarin de vrijwilligers expliciet aangeven hoe het delen van natuurbelevissen met geïnteresseerden voor hun bijdraagt aan de sociale praktijk. Dit enthousiasme beleven zij ook wanneer zij alleen wandelen, maar het gegeven dat dit enthousiasme gedeeld wordt voegt iets toe. Een ander terugkomend thema binnen deze praktijk is het gegeven dat de natuur in een ander licht (en enigszins exclusief) kan worden beleefd. Hiermee wordt bedoeld dat het natuurgidsen uitnodigt tot verdergaande kennismaking met natuurlijke elementen dan bijvoorbeeld bij een wandeling het geval is. Een soort intensieve beleving van natuurlijke elementen die bij een 'gewone' wandeling of fietstocht nog wel eens verscholen blijft. Dit wordt in het volgende citaat omschreven. De respondent beschrijft een situatie die zich heeft voorgedaan tijdens een bijscholingscursus, welke hij als waardevol onderdeel van de praktijk ziet:

"Je ziet hier het Meinweggebied en je loopt erdoor en je vindt het prachtig. Je krijgt overal prachtige plaatjes. Maar wat je niet ziet, dat blijft verstoken. Maar met het gidsen en de bijscholingscursussen dan zie je heel vaak dingen die je bewust meemaakt en die geweldig zijn. Om één voorbeeld te noemen, Tom Laan, de bioloog hier, die bekijkt de situatie omtrent adders en die ging met ons naar een poel toe, met een schepnet. We hebben daar eerst een tijdje rondom die poel gestaan, maar je zag gewoon niks. Het was gewoon een dooie poel. En toen had hij zo'n sleepnetje bij zich, daarmee ging hij heel voorzichtig door het water. En daarmee ving hij zowat alle beestjes die hier op de Meinweg voorkomen! Daar gaf hij uitleg over, maar normaal mogen wij dat niet, maar dan leer je dus." [Onderzoeker: Waarom mogen wij dat niet?] "Maar dat is verstoring van de natuur hè." [Onderzoeker: Maar dat doet hij ook?] "Ja, maar dat was voor een les. Om ons op de hoogte te brengen van wat er eigenlijk leeft onder water. Ook al zie je het niet." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

"Wandelen of ook met de mountainbike door het gebied om het gebied toch eigenlijk beter te leren kennen, met de mountainbike betreed je gebieden waar de normale wandelaar niet kan komen. De meeste wandelaars die hier in de zomer komen, die volgende de rode en witte routes. Dat staat dan omschreven en dan voelen ze zich veilig, en dan weten ze waar ze zitten. Wij als gids gaan natuurlijk ook uiteraard de bossen in, maar dan heel andere paden. Niet met mensen, maar alleen om het gebied te leren kennen." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

"Die paden die wij dus proberen te ontdekken, daar gaan we dus nooit met het publiek naar toe. Dat is gewoon voor mijzelf om het gebied te leren kennen, de kortere routes te leren kennen zodat je dus in

kunt korten als je te ver bent gegaan. Maar met het publiek komen we daar niet, dan blijven we in ieder geval op de paden; we gaan dus nooit dwars door het bos heen. Dat is A te gevaarlijk, en daarnaast versturend voor het wild dat daar zit." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

"De herten en alles heb je hier ook, en dit is altijd heel leuk; in september dan heb je de hertenbronnst en dan houden we hier vaak excursies vandaan. En liefst trekken we dan naar het schietterrein Harskamp, want daar voelen die herten zich safe omdat daar niemand mag komen. Hier wordt natuurlijk wel eens gewandeld en gefietst, dus hier heb je wat recreatieverkeer zo 's avonds; dan komen die beesten soms nog wel eens uit de dekking. Maar het beste gebied is eigenlijk daar waar niemand mag komen, en daar gaan we dan naar toe om te horen. Je hoort ze in principe ook wel verder hier op de terreinen hoor en dat is prachtig, dat burlen. Dat geluid kun je op kilometers afstand horen." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

In deze citaten wijzen de respondenten op een exclusieve manier van het beleven van natuurlijke aspecten. Het gidsen brengt in die zin privileges met zich mee. Het derde thema dat terug kwam in alle gesprekken is het 'ontwikkelen van natuurlijke kennis'. Dit kenmerk hangt samen met het vorige thema. De respondenten gaven aan een fascinatie voor natuur te voelen en hier iets mee te willen doen, hier meer over te willen weten. Door middel van cursussen, het voorlopen, vragen die gesteld worden door het publiek en door praktijkervaring in het algemeen kunnen de gidsen de fascinatie blijven voeden met nieuwe wetenswaardigheden. Het beeld met betrekking tot de gebiedskenmerken en de flora en fauna van het gebied wordt zo steeds completer. Dit vertoont raakvlakken met de sociale praktijken omtrent natuurstudie. De respondenten gaven aan dat dit voor hen een belangrijk onderdeel is van deze praktijk. Ook in eerdere citaten in deze paragraaf, bijv. degene met betrekking tot de adderpoel, komt dit zingevingaspect naar voren. Hieronder een ander citaat ter verduidelijking:

"Nou, heel veel kennis: nee. Ik ben geen specialist en dat wil ik ook niet wezen. Maar ik heb wel veel interesse in de breedte, ik hoef niet alle details te kennen dat geloof ik wel. Maar die samenhang en hoe dat zit vind ik wel interessant. [...] Maar als het gaat om de natuur, dat vind ik toch wel intrigerend. Ook die samenhang, dat leer je ook bij die opleidingen en dat vond ik ook interessant om te weten. Daar ga je over lezen, zowel publicaties of wat dan ook. Dat lees ik graag en daar hoor ik anderen over, dat deel ik ook graag met andere mensen. Dat boeit me." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

De eerder genoemde zingevingaspecten zijn karakteristiek voor deze praktijk. Middels een ander citaat, over een ervaring in het buitenland, wil ik echter illustreren dat deze zingevingaspecten samen komen in het gegeven dat de respondenten genieten van de natuur:

"Ik ben heel erg gecharmeerd van vooral roofvogels en aasgieren en zo, en daar kwam ik een keer; ik zag daar een aasgier die kwam naar beneden en er volgden er nog twee, maar ik zag niet wat er was want ze gingen het dal in. En toen ben ik daar naartoe gelopen, daar stond een koe die zich vastgewerkt had in prikkeldraad. Die stond nog wel, maar ze probeerde alle kanten op te komen om daaruit te komen maar dat lukte niet. Die vale gieren die hadden dat in de gaten, en die stonden erom heen klaar om aan te vallen. Maar die koe die kon het afweten met haar horens en ze op afstand te houden. Ze probeerden haar van alle kanten te benaderen. Maar die vliegen zo hoog dat je ze met het blote oog niet kan zien, en telkens kwamen er meer; binnen 20 minuten had ik er 50 geteld. Dat is onvoorstelbaar! Je ziet ze niet, en hup daar komen ze in één keer aan. Ze cirkelen als het waren in een spiraalvorm naar beneden. Die hebben zulke scherpe ogen dat ze vanaf die hoogte (waar wij ze niet eens kunnen zien) toch kunnen zien dat er aas ligt. Dat zijn ervaringen die..." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

Het natuurgidsen nodigt uit tot het verder verkennen en leren kennen van de natuur. In dit voorbeeld beschrijft de respondent een situatie waarin het begrijpen van natuurlijke processen zoals leven en dood centraal staat. De bovenstaande beleving lijkt heel intens, de dieren fascineren hem. De respondent maakt een koppeling tussen hetgeen hij aan kennis bezit (het leefgedrag, de wijze van voedselverzameling, scherpe ogen) en de praktijk (een ontmoeting met aasgieren). Fascinatie, bewondering en het genieten van de natuur kwamen sterk terug in elk gesprek en lijken het bindmiddel te zijn tussen de verschillende zingevingaspecten van deze praktijk.

4.4.2 Competences

De competenties en de kennis ('know how') die men moet bezitten om deze sociale praktijk eigen te maken wordt in deze paragraaf omschreven. Dit begint met enthousiasme voor natuur. De competenties die gepaard gaan met het genieten van- en nieuwsgierigheid voelen voor natuur wordt beschreven in de paragraaf 'wandelen'. De tweede component binnen deze competentie heeft te maken met sociale vaardigheden en didactiek. In de volgende drie citaten onderstrepen de respondenten een aantal vormen van sociale omgang

binnen de praktijk. De respondenten belichten het sociale aspect binnen de praktijk vanuit verschillende invalshoeken. Overeenkomstig en karakteristiek voor deze praktijk zijn de sociale elementen die het gevolg zijn van de gids-publiek verhouding. Deze komen terug in de volgende citaten:

“Maar afgelopen winter had ik dus niet voorgelopen, en ik was dat pad ingeslagen en dat was hopeloos! En dan moet je gaan veranderen, en dan ben je in het donker; dan verander je de route om die mensen toch een aangename avond te bezorgen.” - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

“En als je daar dan ook nog een rolletje in kunt spelen die je zelf fijn vindt; bezig in de natuur, met anderen, samen met anderen, ook met vrijwilligers; nou dat scheidt mij voldoening en dat doe ik graag.” - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

“Maar het kan ook een thema zijn, ik heb er toevallig gisteren één gehad; dood doet leven. Daar gaat het dan om de kadavers en wat dat aantrekt. Op diverse plaatsen in het wild plaatst men nu kadavers voor aaseters en aaskevers. Nou, dat is vaak een hele emotionele excursie. En zeker voor mensen die heel begaan zijn met dieren. Dan zien ze in één keer een dood dier liggen wat eigenlijk al half vergaan is. Vooral voor kinderen is het wel een enorme aanslag op hun emotionele vermogen. Soms, dan kunnen ze dat niet aanzien. Je legt van te voren uit wat de bedoeling is en wat ze dan ook tegenkomen. En als ze dan zeggen dat ze dat niet willen zien, dan spreken we een plaatsje af waar ze dan blijven. Degenen die het wel willen zien, die gaan dan mee naar de plek waar het kadaver ligt.” - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

In het eerste citaat komt een vorm van verantwoordelijkheid naar voren die de gids lijkt te voelen ten opzichte van zijn publiek. Hij is goed op de hoogte van zijn rol en wil zorgen dat mensen een fijne natuurbeleving hebben. Dit leidinggevende aspect is kenmerkend voor de praktijk. Dat dit sociale aspect als waardevol wordt ervaren komt terug in het tweede citaat. Dat dit leidinggevende aspect niet alleen het uitzetten van de route en uitleg geven is, maar ook andere vormen van sociale omgang met zich mee brengt, komt terug in het derde citaat. Hierin wordt een stukje emotionele begeleiding omschreven waarin de respondent zich tactvol diende op te stellen. Sociale vaardigheden stellen de gids in staat om aan te voelen hoe een wandeling verloopt. Niet ieder publiek is hetzelfde en de gids moet in staat zijn aan te voelen hoe en wanneer hij iemand kan enthousiasmeren voor de natuur.

De derde component van het handelingsrepertoire houdt verband met ecologische kennis. Dit is om verschillende redenen van belang. Allereerst is die kennis nuttig omdat de gids met die kennis weet waar hij bijvoorbeeld bepaalde soorten kan vinden. Ten tweede is de kennis van belang omdat de gids dan iets over de natuur kan vertellen. Hieronder een tweetal voorbeelden van de manier waarop gidsen zich die kennis eigen maken en waar die vandaan komt.

“Ik weet het nog wel, vogelboekjes koop je dan en dat vind je interessant en planten... later bij de jeugdbond ik weet niet of dat je wat zegt. [...] En dan word je lid van zo'n natuurclub, daar ben ik ook bij geweest. Dat is natuurlijk helemaal leuk, om de natuur met leeftijdsgenoten mee te maken. Dat heeft ook enorm bijgedragen. Toen al, toen ik 17 was, heb ik de eerste gidsopleiding gedaan, dus werd ik op die leeftijd al natuurgids. Dat geeft aan dat ik op die leeftijd ook al heel erg met natuur bezig was. En op school natuurlijk biologie, dat vond ik een leuk vak en daar was ik goed in. Met mijn leraar biologie kon ik het goed vinden. Al die exacte vakken dat vond ik helemaal niks, maar natuur daarbij merkte ik wel... het geeft aan dat je van jongs af aan iets met de natuur hebt.” [...] Maar ik weet nog wel als jeugdbond dan vind je van alles en nog wat leuk. Dan ging je zaterdag in de wintermaanden naar het water en dan ging je vogels tellen en wat voor soorten; ja, dat vond je interessant. Ik weet ook nog wel dat we muizen gingen vangen, met muizenblikken en zo. Van alles en nog wat, dat vond ik interessant en dat boeide mij. Maar waarom zich dat ontwikkeld heeft dat weet ik niet.” - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

“Zelfstudie, vooral. Het lezen van boeken bijvoorbeeld; ik ben nu nog geabonneerd op natuurhistorie, dat is een maandblad met heel veel gegevens. Ik heb vrij veel gelezen over de natuur. - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

“De procedure eigenlijk bij Staatsbosbeheer is dat wanneer je een tocht aangewezen krijgt, je er een thema aan vast moet hangen, dat thema probeer je eigenlijk uit te leggen en er iets mee te doen in de praktijk. Bovendien wordt dan gesteld dat de twee gidsen van te voren de route gaan bepalen, gaan lopen. En dan ga je dus met twee gidsen het bos in en bekijken wat we gaan doen en wat interessant is. Op een gegeven moment kom je dan tot een eenheid en dan ga je dat lopen” - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.2]

In deze drie citaten komen op verschillende wijze terug hoe ecologische kennis - in de breedste zin van het woord - eigen wordt gemaakt. In het eerste citaat beschrijft de respondent het redelijk nauwkeurig met betrekking tot zijn jeugd. Tijdens die verschillende opleidingselementen (boeken, jeugdclubs, vogeltellingen etc.) leert de gids over bijv. de samenhang tussen natuurlijke processen. Deze kennis stelt hem in staat om bevindingen tijdens een excursie te kunnen uitleggen aan het publiek. Tegelijkertijd lijkt deze kennis zijn nieuwsgierigheid naar natuur aan te wakkeren. In het tweede citaat wordt een meer zelfstandige wijze van kennisopname beschreven. In het derde citaat wordt een praktijkvoorbeeld van kennisopname gegeven: door middel van een voorwandeling wordt op gebiedsniveau bekeken wat er zoal groeit en te zien valt. Dit wijst op kennisopname in de praktijk. Over het algemeen lijkt het bij de gidsen te gaan om een combinatie van deze drie kennisvormen. De gevoerde gesprekken wijzen op een handelingsrepertoire waarbij een samenspel plaatsvindt tussen ecologische kennis, sociale vaardigheden en enthousiasme voor de natuur.

4.4.3 Materials

In de eerste instantie gaat het hierbij om flora en fauna en de natuur als decor. De natuur lijkt in de eerste instantie op dezelfde wijze terug te komen in de praktijk zoals dat het ook bij een wandeling doet. Wanneer we ons echter specifiek richten op dat enthousiasmeren en het leerproces binnen de excursie, dan kunnen we de natuur ook als klaslokaal beschouwen. De *materials* die dan centraal staan binnen deze praktijk zijn de zogenaamde 'studieobjecten' en 'het publiek'. Het voorwandelen en de aanwezige ecologische kennis zorgt er tijdens een excursie voor dat er voldoende 'studieobjecten' aanwezig zijn waar wat over verteld kan worden. Naast decor om van te genieten (want ook het genieten van is essentieel onderdeel van deze praktijk), heeft de natuur dus een tweede functie binnen deze praktijk. Deze 'studieobjecten' kunnen verschillen van een groepje planten, een poel met adders tot een neergelegd zwijn:

"Nou ik begin bij zo'n kadaver eerst met sporen in de omgeving; wat treffen we hier nu aan? Dat kunnen wroetsporen zijn, dat kunnen printafdrukken zijn van poten en dan kun je al aangeven welke aaseter het geweest is. Dan hebben we het hoofdzakelijk over wilde zwijnen, vossen; maar wat je ook ziet is de aaskever, vooral de mestkever heeft dan rond dat kadaver heel veel gaatjes in de grond geboord waarin ze gangen hebben gemaakt en hun eitjes gaan leggen. Er zitten dan wel honderden mestkevers rond zo'n kadaver. [...] Het hangt er ook vanaf hoever de ontbinding is. Soms kun je niet eens meer zien wat het is geweest. Dan trek ik een paar handschoenen aan en ik heb een schepje bij me, en dan vertel ik ze wat voor beest het is. Het zijn hoofdzakelijk aangereden reeën en dassen, soms ook een wild zwijn. Meestal aangereden wild, dat wordt door de stichting ARK! (mensen die wild aangereden hebben kunnen dat doorgeven aan ARK en dat wordt dan opgehaald) en die leggen dat hier in het wild. Zij weten wanneer de excursies plaatsvinden, en zij leggen dan een paar dagen van tevoren het kadaver neer. Want ja, als je een excursie houdt en er is geen kadaver, dan sta je voor joker natuurlijk. - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"We hebben hier ook wildkansels. Kijk hier is heel veel verstoring, dus de wildzichtbaarheid is slecht. Dus om toch de mogelijkheid te bieden, de mensen die hier op de Veluwe zijn willen natuurlijk graag wild zien, nou dan kunnen ze naar wildkansels toe. Je hebt natuurlijk wat trucjes om die zwijnen daar te krijgen; je hebt daar rust, en er zijn weitjes waar een beetje bemest wordt met lekker sappig gras. Die rust is natuurlijk heel belangrijk en dan wordt er nog wat maïs gestrooid. Nou, als je dat een tijdje doet, dat weet je, dan krijg je die zwijnen daar op die plekken. Als mensen daar dan naar toe gaan is het van "Wauw, er lopen wilde zwijnen of herten of reeën daar!" Dat vinden ze prachtig. Die vinden dat echt heel fantastisch." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

Om het publiek nieuwe ervaringen mee te geven, worden hier en daar voorbereidingen getroffen. De natuur wordt enerzijds beleefd in termen van schoonheid, en anderzijds als leerproces waarbij wordt ingezet op de nieuwsgierigheid van het publiek over de werking van de natuur. Door het treffen van voorbereidingen kunnen heel intense ervaringen worden aangeboden aan het publiek in een natuurlijke omgeving. Het decor, die natuurlijke omgeving, voegt wel degelijk iets toe aan de beleving. Aan de ene kant omdat mensen het een prettige omgeving vinden om in te verblijven, maar aan de andere kant ook omdat de beleving tijdens zo'n excursie dan aansluit bij de arcadische traditie: het terugzien van menselijk ingrijpen leidt niet tot meer verbondenheid met diezelfde natuur. We willen niet zien dat de wilde dieren gelokt worden met voer, we willen liever zien hoe de dieren zich in hun natuurlijke omgeving gedragen. We willen het 'eten en gegeten worden'-verhaal begrijpen in een omgeving waarin de hand van de mens niet zichtbaar is. Dit is compleet in lijn met de eerder beschreven aspecten zoals 'vormgeven', waarbij we ook het liefst de indruk wekken dat de natuur zich spontaan ordent. Het gericht zoeken naar- en aanbieden van bepaalde vormen van natuur/natuurlijke processen lijkt daarmee enerzijds te zorgen voor een ander 'gebruik' van het landschap, anderzijds zijn esthetische aspecten nog steeds onderdeel van deze praktijk:

"Maar goed, evengoed hebben we pas nog een wandeling gemaakt met een groep mensen; nou toen hebben we echt genoten van het mooie frisse groen. Alles loopt weer uit, het landschap, de vogels die weer zingen. - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

4.4.4 Rol van dieren binnen de praktijk

Bij zowel natuurgidsen zelf als in de omgang met het publiek spelen dieren een belangrijke rol. Het gaat hierbij enerzijds om esthetische waardering van dieren en anderzijds als 'middel' om verwondering en nieuwsgierigheid te verwekken onder het publiek. Op de vraag wat grote hoefdieren toevoegen aan een natuurgebied als de Veluwe antwoordt een respondent het volgende:

"Ja kijk, je zit hier nu eenmaal in de omstandigheden dat ze er zijn. Als ik een gebied elders ben in het land, dat kan dat soms ook mooi zijn. Ik bedoel waarom zou Drenthe en Brabant niet mooi zijn, en de Veluwe juist wel?" [Onderzoeker: Ik weet niet of dat zo is.] "Nee, ik weet ook niet of dat zo is, maar ik stel dat nu even. Maar toch als ik dan in die gebieden ben... hier zit ik al op de grond te kijken of ik nog prenten of afdrucken zie: "is er nog wild?" En dat je dat hier wel hebt en daar niet. Dat is voor mij... dit is de Veluwe, daar hoort dat wild erbij. Dus als het er niet is, dan zou ik dat wel missen. Maar zoals jongeren; die hebben natuurbelevissen niet zo meegemaakt omdat de kwaliteit van de natuur ook wel achteruit gaat. Ik noem eens wat, de weidevogels en weet ik wat. Maar de oudere, van de jaren 60, die weten nog hoeveel kieviten, grutto's, kemphanen. Als die er niet meer zijn, wat zullen we die missen! Maar ja, als je het niet meegemaakt hebt en je weet het niet, in hoeverre mis je het dan? Ik weet dat niet, missen de mensen straks de natuur? Ik weet het niet. Als je er in bent, en je waardeert het, en opeens is het er niet; ik denk dat je het dan pas helemaal mist. Ik weet het niet, ik vind het een moeilijke vraag. Ik zou het missen in ieder geval, ik vind het een meerwaarde hebben." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

Dit citaat laat zien dat wilde dieren voor de respondent waarde toevoegen aan een natuurgebied, een waarde die hij ook graag aan anderen overbrengt. Het citaat bevat zorgen met betrekking tot natuurbeleving bij de jongere generatie "doordat de kwaliteit van de natuur achteruit gaat" zouden zij niet meer in staat zijn om die natuurbeleving te voelen zoals zij die zelf voelen. De respondent maakt daarin de koppeling tussen het genieten van de natuur en concrete natuurbeleving. Deze gedachte vertoont samenhangt met het zingevingaspect van deze praktijk: wellicht is het één van de motieven om te gidsen. Dieren, en bij uitstek grote hoefdieren, zijn voor zowel gids als publiek heel beleefbare dieren. Ze maken de beleving - net als tijdens een wandeling - intenser, spannender en enigszins onverwachts:

"Soms probeer ik ook geluiden te vangen van wild dat loopt. [...] Op een gegeven moment dan komt dat vanzelf. Je wordt veel alerter. [Onderzoeker: Tijdens iedere wandeling?] Als ik alleen ben wel, maar als je met iemand anders bent dan wordt er gesproken en dan vervaagt dat; het wordt minder. Maar soms dan tijdens een gesprek denk je ineens "hé!" en dan hoor je tijdens een gesprek toch een vogeltje waarvan je denkt; niet een meesje, maar eentje die echt opvalt." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"Je weet wat over het leefgedrag van die beesten, en dat wijkt soms ook wel wat af van wat je weet. En dat is toch iedere keer weer leuk om waar te nemen. Dat is net als bij herten, je weet hoe ze leven; mannen en vrouwen apart, dat ze in roedels leven, over de bronst en iedere keer verbaas je je toch weer. Maar ook als er dingen gebeuren, zoals geweistangen laten vallen. En ook over die wilde zwijnen, vorig jaar zijn er nauwelijks jongen geboren en dit jaar dus wel. Die samenhang tussen voedsel en veel geboortes." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

De vrijwilligers beschrijven wat de aanwezigheid van dieren met hen doet en hoe het de beleving in een natuurgebied verandert. Ze worden alerter, zijn er mee bezig. Enerzijds omdat de dieren zich er zo goed voor lenen om een excursie tot een succes te maken: er valt veel over te vertellen en de belevingswaarde voor het publiek is hoog. Anderzijds, versterkt door een hoeveelheid aan ecologische kennis, blijkt uit elk gesprek dat de aanwezigheid van (grote hoef-) dieren ook voor gidsen een intense natuurbeleving blijft vormen. Daarnaast viel uit de gesprekken op te maken dat ecologische kennis een nieuwe vorm van beleving met zich mee brengt. Er wordt niet meer alleen gesproken in termen van 'mooi', 'imposant' en 'kleurrijk'. De aangeleerde ecologische kennis met betrekking tot de leefwijze van dieren wordt toegepast op- en vergeleken met de praktijk.

4.4.5 Invloed op het standpunt

In de antwoorden op de vraag of we ons op dat moment in echte natuur bevinden, wordt een ander gevoel naar voren gebracht in vergelijking met de tot dusver besproken andere sociale praktijken:

"Nee, nee. Dit is wat meer gecultiveerd. De oorspronkelijke Meinweg, dat waren beuken en eikenbossen. Dat zie je bijna niet meer. Vooral tijdens de mijnbouwindustrie is het [gebied]

aangeplant geweest van dennen voor stuthout. Dat is massaal gedaan. Begin 1900 is dat begonnen. Daarvoor heeft er een gigantische brand plaats gevonden, een gigantische bosbrand. Toen was het gebied nagenoeg boomloos. En toen is het voornamelijk heide geworden. Dan komt de berk als eerste, dat is echt een pionier. Zo ontwikkelt zich dan langzaam maar zeker weer bos. En toen kwam dus de aanplant van dennen. En nu begint men dus weer met aanplanten van beuken, weer terug naar het oorspronkelijke bos." [Onderzoeker: Vindt u dat een goede zaak?] "Ja. Het hoort hier thuis, in dit klimaat. De fauna is daar ook mee gediend." – Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

De respondent geeft aan het gebied niet direct als echte natuur te beschouwen en wijst in de eerste instantie op de historische oorsprong van het gebied: de situatie zoals hij was voordat industriële activiteiten plaatsvonden in het gebied. Het huidige gebied bevat naar zijn idee te weinig elementen van het oorspronkelijke gebied. Bij doorvragen wekt het antwoord van de respondent - welke eerder in het interview heeft aangegeven vooral gecharmeerd te zijn door vogels – echter de indruk dat het verlangen naar de 'oorspronkelijke situatie' voornamelijk als symbolisch moet worden beschouwd. Op de vraag waarom de fauna gediend is bij de oude situatie antwoordt diezelfde respondent bijvoorbeeld als volgt:

"De dieren die er geleefd hebben in deze biotoop die komen dan weer terug." [Onderzoeker: Welke dieren?] "Onder andere een zwarte specht. Dat is er echt één die leeft in de beukenbossen. Nu daar aan de kant van de grens daar staan nog perceeltjes met oude beuken, daar kom je de zwarte specht soms nog wel tegen." – Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

Ook bij andere gidsen valt dit symbolische karakter te herkennen. In het volgende citaat wijst een respondent de Waddenzee aan als oorspronkelijk gebied. De Veluwe voldoet in die zin niet aan de eisen van een 'oorspronkelijk gebied', maar leent zich wel uitstekend voor het geven van mooie excursies:

"Dat is een goede vraag. In Nederland tja, wat is nog echt natuur? Ze zeggen dat je dan op de Waddenzee moet zijn omdat dat één van de weinige plekken is wat nog oorspronkelijk is. Zeker hier op de Veluwe is altijd alles zo erg aangelegd, maar goed, evengoed hebben we pas nog een wandeling gemaakt met een groep mensen; nou toen hebben we echt genoten van het mooie frisse groen." – Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

De gedachte dat de Veluwe is aangelegd lijkt voor de respondent in de eerste instantie een wrange gedachte ("het is niet zo oorspronkelijk als daar op de Waddenzee"), maar tegelijkertijd staat het prettige natuurervaringen niet in de weg. Sterker nog, het introduceren van bepaalde soorten maakt voor hem de beleving nog intenser:

"We zijn zelf een paar jaar geleden naar Yellowstone park geweest, fantastisch als je ziet wat voor beesten rondlopen; dat het ook kan in een gebied zoals hier! Ze willen straks ook Wisenten, maar dat die beesten hier ook rondlopen; dat is toch fantastisch! Ik denk dat de mensen dat mooi vinden. Het is niet voor niets dat het nieuwe wildernisidee... dat is een hype! Een beetje zwaar aangezet, en heel fantastisch; maar op zich het appelleert wel aan wat de mens mooi vindt. Dat ongerepte, dat woeste; dat is toch wel heel mooi, dat heb ik ook wel. [...] Het zou mooi zijn als het zich zoveel mogelijk zou reguleren, dat is zo. Mensen hebben daarin een zorgplicht denk ik, je kunt het niet helemaal zijn gang laten gaan. Dus waar problemen zijn, kijk wat je eraan kunt doen." [Onderzoeker: We hadden het net over lijden.] "Ik heb daar zelf iets minder moeite mee hoor, dus dat er ook dieren omkomen die echt de ruimte hebben; dat is inherent aan het leven. Ik vind het wel moeilijk, het doet me wel iets. Maar ja, we gaan die kant op, en ik kan me daarin wel vinden. Ik vind het wel altijd moeilijk om te zeggen tijdens excursies; "nou, laat die beesten maar omkomen", dat doe je in principe wel. Het is hard, maar zo is wel de natuur." – Vrijwilliger, Veluwe" [1.1.2]

"Ik ga in de maand juni ook altijd mee om tellingen uit te voeren. De Meinweg is berekend door biologen op een 60-tal volwassen zwijnen qua voedselaanbod, op die basis wordt dan ook het beheer gedaan. Alles wat boven die 60 zit wordt afgeschoten, en dat is vaak ook zo; de laatste telling was rond de 170 volwassen zwijnen, dat betekent dus dat ze er een 110 af moeten schieten. Dat lukt meestal niet. [...] We hebben hier geen predators die de zwijnen aan kunnen. Het leefgebied van de zwijnen is vrij beperkt, dichtbevolkt land. Overlast voor de agrarische sector. Dan denk ik toch dat de enige goede oplossing is: afschot. Alhoewel, ik had ook liever gezien dat het anders was. Als er meer leefruimte was voor de dieren, dan had ik ook gezegd: niet." – Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

De elementen uit deze citaten zijn kenmerkend voor de gevoerde gesprekken met vrijwilligers. De opgedane ecologische kennis wordt meegenomen in de beargumentering en zienswijze ten opzichte van omgang met natuur. Met deze kennis in het achterhoofd, waarvan kan worden gesteld dat hij over het algemeen groter is dan die van de gemiddelde recreant, lijken de gidsen enigszins te manoeuvreren tussen opvattingen in termen

van 'niet ingrijpen' en 'oorspronkelijk' en een zienswijze in termen van 'zorgen voor' en 'inrichten en 'vormgeven'.

4.5 Natuurbeheer

Voor dit onderzoek zijn dit in de meeste gevallen beheerders van Staatsbosbeheer welke voor hun beroep bezig zijn met beheer. Dit is een brede praktijk met veel gezichten. Dat wil zeggen, binnen het natuurbeheer werken mensen met diverse specialismen, waarbij het voor deze studie relevant is in hoeverre iemand ook echt daadwerkelijk in contact staat met de natuur (buiten is). Voor dit onderzoek is gesproken met vier natuurbeheerders.

4.5.1 Meanings

In het algemeen zouden we, afhankelijk van de context, verschillende (sub-)doelen kunnen onderscheiden. Binnen natuurbeheer worden deze vaak aangeduid als natuurbeschermingsdoelstellingen met bijbehorende specifieke natuurbeheersmaatregelen. Voor dit onderzoek is het echter relevant om de praktijk te schilderen met een brede kwast waarbij wordt gekeken naar de doelen van de praktijk an sich. Waarom doen mensen aan natuurbeheer? Wat drijft hen? Welk nut heeft het om deze praktijk deel uit te laten maken van de leefwereld? Op basis van de gevoerde interviews zijn een drietal aspecten geïdentificeerd: 'liefde voor-/genieten van natuur', 'beschermen en zorgen voor natuur' en het 'vormgeven van natuur'. Op basis van citaten zullen deze concepten worden omschreven. Zonder al te diep in te gaan op het 'genieten van de natuur' - het onderwerp is eerder in dit rapport naar voren gekomen - lijkt het de basis te zijn van de praktijk. Hoewel het tijdens de gesprekken met de beheerders in alle gevallen niet het eerste aspect was dat naar voren werd gebracht, kwam het sterk naar voren wanneer over (jeugd-) ervaringen werd gepraat. Hieronder een tweetal citaten die ieder op hun eigen manier blijk geven van liefde voor-/genieten van de natuur:

"Je hebt natuurlijk ook een soort passie in dit vak hebben. Kijk, als wij geld hadden willen verdienen dan hadden we dit niet gedaan." – Beheerder, Veluwe [1.1.2]

"Ik vind het leuk om ook gewoon naar buiten te gaan, nieuwe gebieden te leren kennen. Observatie ook een beetje, dat is altijd machtig natuurlijk dat wanneer je ergens bent en je ziet een bijzonder dier of het gedrag van een dier. Het hoeft niet eens een bijzonder dier te zijn, maar gewoon iets meer hoe het beest zich normaal gedraagt." – Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Waar het eerste citaat in vrij algemene termen een soort basisuitgangspunt van natuurbeheer beschrijft, lijkt het tweede citaat meer vorm te geven aan wat die 'passie' met betrekking tot natuur precies inhoudt. Het verkennen, leren en ontdekken van de natuur en het zien van spontaan gedrag van dieren lijkt hierin een prominente rol te hebben. Het genieten van de natuur, wat in grote mate gelijkenissen vertoont met het genieten gedurende een wandeling, lijkt de bron te zijn van het tweede aspect, het willen beschermen en zorgen voor die natuur waarvan genoten wordt:

"Dan krijg je op een gegeven moment een band met de natuur en dan zie je dat de natuur in Nederland allemaal niet teveel geld mag kosten. En als er een snelweg moet worden aangelegd, dan moet de natuur daarvoor wijken. En dan komt die beschermende kant op, dat je het belang ervan in ziet. Je kunt natuurlijk een beroep kiezen wat je wilt, waarmee je vet geld kunt verdienen, grote auto's en vakanties. En wij zitten meer in die dienstverleningsgroep. Je doet het niet voor jezelf, maar voor een ander. En dan is het soms wel eens jammer, dat je het idee hebt van "wij doen het toch goed? Wij zorgen voor de bomen en voor de herten." – Beheerder, Veluwe [1.1.1]

"Dat is het mooie hiervan. Iedereen heeft zijn eigen kennis en kunde en gezamenlijk ga je dan kijken wat het beste is voor ons buiten, onze natuur. Daar heeft iedereen zijn specialiteiten in." – Beheerder, Veluwe [1.1.2]

In het eerste citaat omschrijft de beheerder hoe de connectie met de natuur, zoals hij die in de jeugd ervaren heeft, heeft geleid tot betrokkenheid bij diezelfde natuur. Het citaat omschrijft ook hoe de respondent in begon te zien dat bescherming nodig is wanneer hij op dezelfde manier van die natuur wilde blijven genieten. Aan het einde van dat citaat en ook in het citaat erna wordt ingegaan op het verzorgen van de natuur. In het tweede citaat lijkt de respondent te willen zeggen "je bekijkt wat het beste is voor onze natuur", zodat onze natuur blijft bestaan en wij er van kunnen blijven genieten. Met 'wij' lijken de respondenten niet alleen zichzelf te bedoelen, maar mensen an sich. Dit blijkt uit het gegeven dat de respondenten aangaven het prettig te vinden om het enthousiasme voor natuur met andere mensen te delen. Het eerste citaat wordt afgesloten met de essentie van natuurbescherming: het zorgen voor de natuur in de natuurgebieden. Het volgende citaat wijst erop dat de respondent het betrekken van mensen als essentieel onderdeel ziet van natuurbeheer omdat hun bewustzijn bij kan dragen aan het beschermen van de natuur waarvan hij eerder aangaf zo te genieten.

"De term 'natuur' scheidt de indruk dat het op afstand van ons staat. Maar hé, die boom leeft net zo hard als wij leven. Als je dat tijdens je activiteiten kunt meegeven aan de mensen, dan denk ik dat je al heel veel bereikt hebt. Want als je al een eventuele gedragsverandering wilt bereiken, dat heeft veel meer met bewustwording te maken van dit soort dingen. Je hoeft mensen niet te vertellen wat ze moeten doen om beter te leven. Het is effectiever als mensen wel bewust worden van waar ze staan in de wereld of in het universum. En dat ze op basis daarvan hun keuzes maken, want dat is veel sterker en dat dragen ze ook weer uit naar hun omgeving. Door het gewoon te doen, niet door erover te vertellen maar door het gewoon te doen." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Het derde zingevingaspect dat onderdeel is van deze praktijk vertoont gelijkenissen met de praktijk tuinieren, namelijk de drang naar vormgeven. Dit aspect is heel sterk naar voren gekomen in de gesprekken met de beheerders. Op basis van de volgende citaten beschrijf ik hoe die drang naar vormgeven zich uit binnen deze praktijk:

"Hier zie je bijvoorbeeld een mix van eiken; dit zijn oude eiken die zijn voortgekomen van de bomen die er in de middeleeuwen ook al stonden. Daaromheen is heideachtig terrein. Zoals je ziet zijn overal dennen gekapt. Als je dat niet zou doen, dan zou het hier binnen no-time vol lopen met dennen. Dan zie je naar verloop van tijd niet eens meer het eikenbos. Wat is je referentie, ja ik vind het prachtig. Het ziet er heel natuurlijk uit, maar dat is het niet. Al die eiken hier zijn eeuwen lang gekapt, daardoor hebben ze nu die vorm. Die half-open plek ziet er heel maatschappelijk uit, een beetje in een Engelse landschapsstijl. Misschien kun je dat door begrazing een beetje in stand houden." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

"Op het moment zijn we aan het omvormen; we halen meer exoten weg en willen meer naar een inheemse boomsoort toe. Dat geeft grote kapvlaktes en dat ziet er uit als vernieling, als oorlog. Dat is nu eenmaal zo." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

Deze twee citaten bevatten een component van vormgeven zoals die ook bij het tuinieren naar voren kwam, maar dan op grote schaal. Er wordt heel duidelijk natuur gecreëerd die mooi gevonden wordt. Dat kan op landschapsniveau (we richten een landschap zo in dat het er mooi uit ziet), maar dat kan ook op faunaniveau (we richten een gebied zo in, dat bepaalde soorten - die we mooi/interessant vinden - daar een kans krijgen, met de concrete natuurbeleving tot gevolg). De ecologische component, die binnen de paragraaf competences verder zal worden uitgewerkt, lijkt hier een extra dimensie aan toe te voegen. Namelijk het op die manier vormgeven van de natuur waardoor bepaalde ecologische processen (welke we mooi en interessant vinden) kansen krijgen.

Zowel de drang tot vormgeven als het genieten en zorgen voor de natuur lijken op basis van gesprekken de belangrijkste zingevingaspecten van de praktijk natuurbeheer. Het repertoire met competenties dat men zich eigen moet maken om de praktijk op deze manier te ervaren wordt in de volgende paragraaf omschreven.

4.5.2 Competences

De basiscompetenties rondom het genieten van de natuur en vormgeven en inrichten van natuur kwamen al eerder naar voren in dit rapport. Voor natuurbeheer kunnen we er hier een aantal aan toevoegen. Er volgen nu een aantal citaten die karakteristiek zijn voor de manier waarop jeugdervaringen bijdragen aan de manier waarop van natuur wordt genoten. Het toe-eigenen van concrete zintuiglijke ervaringen kan in die zin worden begrepen als basiscompetentie voor natuurbeheer:

"Eigenlijk was ik al heel vroeg met de natuur bezig, eind basisschool/begin middelbare school zo ongeveer; ik was een natuurliefhebber, dat was aan alle kanten zichtbaar; ik was aan het vogelen, veel buiten. Maar door het IVN, door een IVN-afdeling kwam ik eigenlijk in contact met een echte beheersgroep. Ik kom uit Aalsmeer, daar was een beheersgroep die rietlanden ging maaien als beheersvorm met vrijwilligers. Ik denk dat ik toen 13/14 jaar was, en toen was ik daarmee bezig. Het was een geweldige sfeer. Er was een medewerker van Natuurmonumenten bij en ik dacht; dat wil ik ook. Vanaf dat moment ben ik eigenlijk die richting uit gaan plannen. Dan moet ik dus die opleiding hebben en dan zo en zo. Dat was wel echt meteen al richting beheer." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Op de vraag wat het werken in de rietlanden voor deze respondent zo aantrekkelijk maakte, antwoordde hij als volgt:

"... dat zijn onvergetelijke ervaringen. Op het moment dat je met je laarzen en al door zo'n rietkraag heen zakt tot je middel zo ongeveer. En op die manier ontdekken van; hé, als daar een lisdodde staat, dan moet ik daar omheen gaan. Die ervaringen en ook de hele sfeer erom heen dat is wat het mooi maakt. Wildernis misschien ook wel, buiten zijn." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Dit voorbeeld is typerend voor de manier waarop concrete zintuiglijke natuurervaringen bijdragen aan het genieten van de natuur. Zoals eerder in dit rapport is gesteld wijzen ook andere respondenten dit soort jeugdervaringen aan als eerste vormen van het genieten van de natuur. De respondent beschrijft daarnaast ook het sociale aspect, de goede sfeer in de groep, en enigszins ook dat een betekenisvolle persoon (medewerker Natuurmonumenten) daaraan heeft bijgedragen. Toch heeft zijn 'visie' op de omgang met natuur een flinke omslag gemaakt kijkend naar het heden:

"Dat zou ik willen. Voor de natuur zelf, voor het systeem zelf. Om beter te kunnen zien hoe veerkrachtig het systeem zelf is. [...] Dat je kijkt naar abiotiek, en bekijkt wat je hier, vanuit de bodem en hydrologie, hier nog kunt herstellen." [Onderzoeker: Als ik het verhaal van "natuurlijk evenwicht als uitgangspunt" naast uw eerste beleving met betrekking tot natuur (riet beheren, ingrijpen) plaats, dan zie ik een flinke omslag.] "Ja, dat is een juiste constatering ja. Maar ik ben ook niet tegen beheren, maar in dit gebied liggen er wel kansen voor spontane ontwikkeling." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

We zien hier een omslag in de denkwijze. In de eerste instantie is de respondent enthousiast geworden voor natuurbeheer door heel concrete vormen van het vormgeven en inrichten van de natuur, maar in zijn hedendaagse denkwijze zou hij deze vormen van natuurbeheer liever loslaten (om het systeem zelf aan het werk te zien). We kunnen dit toeschrijven aan de competentie rondom toe-eigenen van ecologische kennis. De zingevingsaspecten in de vorige paragraaf bevatten een voor natuurbeheer karakteristieke component, namelijk de wijze waarop ecologische kennis terugkomt in het verhaal rondom natuurbescherming. Bij de beheerders is een aanzienlijk grotere hoeveelheid ecologische kennis aanwezig in vergelijking met de gemiddelde recreant/bezoeker. Deze ecologische kennis stelt de beheerders enerzijds in staat om de processen te begrijpen die gaande zijn in het gebied en anderzijds om de natuurlijke omstandigheden zo in te richten dat bepaalde vormen van leven (flora en fauna) zich er thuis zullen gaan voelen. Tegelijkertijd stelt het hen ook in staat zich te verwonderen over de samenhang tussen natuurlijke processen. Het volgende citaat illustreert hoe een beheerder dit gevoel ervoer bij het geven van een excursie:

"Als er een deel van het ecosysteem, van de voedselketen wegvalt. Dan stort op den duur de hele boel in, dat merk je nu al heel sterk in Nederland op heel veel gebieden. Ik heb het gevoel dat het niet alleen fysiek is, maar ik weet niet echt hoe ik het anders moet zeggen. Het is een verarming, een verarming van rijkdom aan vormen en kleuren. Ik heb heel veel rondleidingen gegeven aan mensen, echt heel veel toen ik nog boswachter algemeen was. Dan ga je rond met die mensen en dan laat je ze zien van; "goh, kijk daar is dat aan de hand." Dan heb je ook allemaal van die kleine, ik zal maar zeggen, ecosysteempjes; mijten in een blad, de samenlevingsvormen tussen dassen en konijnen; die combinatie, en wat dat dan weer te maken heeft met de struiken die in de omgeving staan. Als je mensen er op wijst, dan zeggen ze altijd van; "goh, ik kom hier nu al zolang, of ik woon hier mijn hele leven al: maar dit heb ik nog nooit gezien. Het is me nog nooit opgevallen." Je gaat heel anders kijken als je meer weet?. Ik denk dat die vorm van verrijking, die zie ik ook in het algemeen wel. Natuurlijk kun je niet alles zien of alles weten." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

Het bezit van ecologische kennis is, naast de competenties rondom het genieten, vormgeven en zorgen voor de natuur een belangrijke competentie binnen deze sociale praktijk.

4.5.3 Materials

De natuur, zoals deze plaats neemt binnen de sociale praktijk, vertoont in termen van 'genieten van natuur' overeenkomsten met eerder besproken praktijken. Ook beheerders geven aan tijdens een bezoek te genieten van landschap als decor. De natuurgebieden Meinweg en Veluwe hebben voor deze respondenten echter meerdere betekenissen, zij zijn verantwoordelijk voor het gebied. Twee respondenten gaven aan dat het de natuurbeleving wel degelijk beïnvloedt:

"Je moet niet vergeten dat we daarnaast ook wel een beetje in die bekende tunnelvisie komen. Kijk, wij lopen heel regelmatig door het bos. Maar wij kijken er niet tegenaan zoals een toerist dat doet. Terwijl wanneer ik in het Sauerland door de bossen loop, dan kan ik de boswachtershoed eindelijk eens afzetten en er op een andere manier naar kijken. Dat is en blijft gewoon heel erg lastig. Je hebt ook bijna andere mensen nodig om van je eigen terrein te kunnen genieten. Andere mensen wijzen je er vaak wel eens op dat ze bij ons op een terrein zijn geweest en daar foto's hebben gemaakt en aangeven dat het daar zo mooi was. Dan denk je bij jezelf wel eens "Oh ja! Oh ja, dat is mooi. Dat is waar ook." Kijk voor ons is het toch gewoon werk, en dat is ook goed denk ik. Het is goed dat je dat een beetje gescheiden houdt van elkaar." - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

"Wat voor mij belangrijk is, dat ik wel vaker buiten zou willen zijn. Omdat ik steeds vaker uit mijn herinnering bepaalde keuzes moet maken. Dat is een risico, en ik moet zien dat ik dat een beetje

terugdring. Dat ik ook zelf de situatie buiten kan zien, niet alleen maar op basis van rapporten en de ervaring van anderen. [...] als ik als recreant door de Meinweg loop, dus buiten werktijd om, dan zijn er altijd dingen waarvan ik zeg "oh, dat moet nog gebeuren en dat ook nog. En oh, daar moet ik nog eens aan denken." Dat hoeft niet per se belastend te zijn. Ik ga ook graag in andere gebieden of andere delen van het land kijken, maar zelfs dan doe je ideeën op. Dat hoort er ook een beetje bij denk ik. Dat zal een bakker ook hebben wanneer hij bij een ander brood eet." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

De natuurbeheerders hebben een groot gebied onder hun hoede, zij voelen een directe verantwoording voor het gebied. De Meinweg en de Veluwe zijn er binnen deze praktijk daarom dan ook niet alleen om van te genieten, de natuurgebieden zijn binnen deze praktijk ook onderwerp van zorg an sich. De beheerders gaven aan verplichtingen rondom het beheer te hebben. Ze hebben in die zin een dusdanig andere relatie met het landschap in vergelijking met recreanten. Daarmee heeft het landschap, het gebied een andere rol binnen deze praktijk. De beheerders zijn verantwoordelijk voor het gebied en gaven daarbij aan binnen de kaders van het beleid van onder andere de Natura2000 en de Ecologische hoofdstructuur te moeten blijven in termen van 'verzorgen' en 'beschermen':

"Het beeld was en is voor een deel heel sterk nog wel; Staatsbosbeheer dat is de organisatie waar niks van mag. [...] Dus wij zijn in hun ogen de rem op alle ontwikkelingen die zij willen. In het verleden is dat ook wel zo geweest, op het moment dat een organisatie een marathon wilde houden door het gebied, dan waren wij de organisatie: nee! Dat kan niet door een Natura2000-gebied. Nu is het voor onszelf ten eerste een vrij ingewikkelde oefening om te zoeken waar onze grenzen zijn, in het: hoever kunnen en willen wij gaan in die hele balans van natuurwaarden beschermen en recreatie, en activiteiten toestaan." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

De laatste zin uit dit citaat illustreert hoe natuur binnen deze sociale praktijk onderwerp is van het maken van ingrijpende keuzes en hoe het beleid sturing geeft aan de manier waarop aspecten als 'zorg' en 'vormgeven' plaats vinden. Tegelijkertijd geeft de beheerder in dit citaat aan daar zelf zoekende in te zijn. In dit geval als het gaat om keuzes met betrekking tot het toelaten van recreatie in het gebied de Meinweg. Ook op de Veluwe werd dit onderstreept. Het geeft aan dat beheerders een relatie met het gebied hebben waarin zij wel degelijk de behoefte voelen om keuzes te maken over het gebied:

"Dat is iets waar we binnen Staatsbosbeheer heel vaak tegenaan lopen: dat je iets wilt in je gebied. Waar je een goed verhaal bij hebt, het is goed voor een beest, of goed voor een toerist. Maar dat je dan intern zoveel schijven af moet lopen: 3 stappen vooruit, 2 achteruit." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

In het volgende citaat is een overeenkomst met tuinieren te vinden. Namelijk het gegeven dat men bij dat inrichten en vormgeven van de natuur niet direct wil worden geconfronteerd met de hand van de mens. Het onderstaande citaat vertoont dan ook gelijkenissen met de eerder besproken respondent die een natuurlijke waterval aanlegde in zijn tuin:

"Jawel, in principe wel, zoveel mogelijk ja. Kijk bijvoorbeeld naar die rasters die om de adderplaats worden geplaatst; ik snap het wel. Maar het is me een doorn in het oog! Dat breekt de beleefbaarheid van het gebied enorm af." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Dit citaat illustreert op heldere wijze dat het terugzien van menselijk handelen (en zeker moderne vormen van ingrijpen, welke niet binnen de arcadische traditie passen) niet bijdragen aan het gevoel van verbondenheid met de natuur. Het is goed denkbaar dat deze respondent een vervanging van rastering met een meer natuurlijk uitzien karakter, hoewel aangelegd door de mens, minder had ervaren als "een doorn in het oog".

In deze paragraaf is een beeld geschetst van de wijze waarop natuur terugkomt in de praktijk, voornamelijk gericht op de verschillen met de voorgaande praktijken. In de volgende paragraaf wordt de rol van dieren, en dan voornamelijk grote hoefdieren verder uitgelicht.

4.5.4 Rol van dieren in de praktijk

Grote hoefdieren vormen binnen het natuurbeheer een belangrijke rol. De aspecten 'zorg dragen', 'verantwoordelijkheid' in relatie tot grote hoefdieren komen binnen deze praktijk dichterbij dan bij de andere praktijken. Ontmoetingen met het wilde zwijn en edelhert zijn frequenter, maar worden volgens de beheerders nog steeds als indrukwekkend ervaren. De vele ontmoetingen doen niet af aan de esthetisch waardering en emotionele beleving van dieren:

"Het blijft bijzonder. [...] Je ziet ze toch verschillende keren per week, nou ja, niet iedere week, en je zou denken dat het dan gewoontjes zou worden. Maar nee, je merkt ook dat collega's tussen de

middag een broodje zitten te eten en over een ontmoeting met een zwijn vertellen. Dat spontane karakter blijft.” - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

“Ik heb bijvoorbeeld wel jonge dassen, waarvan de moeder doodgereden was, op de burcht een tijdje bijgevoerd. Op een gegeven moment was daar ook weer een verkeerslachtoffer van en dat vond ik toen toch wel heel erg. Daar was ik wat meer persoonlijk bij betrokken.” - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

Het wilde zwijn en edelhert zijn als het ware bewoners van het gebied en de beheerders zijn verantwoordelijk voor de leefsituatie en de grootte van de populatie. De dieren worden - anders dan de manier waarop de respondenten binnen de tot dusver besproken praktijken zorg bieden - ook op enigszins zakelijke en praktische wijze benaderd als het gaat om aspecten als 'zorg' en 'verantwoordelijkheid':

“Alleen vanuit het beleid en vanuit het beheer moet je denk ik zakelijk of het zo bekijken dat we een klus te klaren hebben met elkaar en dat doen we zo efficiënt mogelijk. Je kunt blijven discussiëren over het feit of het doel nog wel het juiste doel is. Maar zolang het doel is om de voorjaarsstand hier in dit gebied terug te brengen naar 60 dieren en wij conformeren ons daaraan, en wij conformeren ons aan het provinciale beleid; dan moet daar ook gewoon invulling aan worden gegeven. Ondertussen kun je intern en extern bezig zijn met de vraag of we nog wel slim bezig zijn.” - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

“...daarnaast is het in Nederland zo ook bij wet geregeld; er mogen hier maar zoveel herten voorkomen. En dan kunnen die mensen boos blijven, maar dan zeg ik maar: “ga dan maar naar die ambtenaar in het provinciehuis.” Staatsbosbeheer doet dit niet zelf, niet om geld te verdienen of omdat beesten nodig zijn. Nee, dit is een verplichting en dat geldt ook voor het Gelders Landschap en Natuurmonumenten. Dat geldt eigenlijk voor iedereen die een bos beheert. Die moet voldoen aan die verplichtingen.” - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

“We moeten beestjes afschieten omdat geen natuurlijke predators en vijanden zijn. Met afschot krijg je streefgetallen; draagkrachtmodellen vertellen ons wat er dan zou kunnen lopen.” - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

In deze citaten wordt op praktische wijze gewezen op de verplichtingen die de beheerders hebben ten opzichte van het beleid. De respondent geeft in het eerste citaat aan dat beheerders wel ruimte hebben om over de aspecten 'zorg' en 'verantwoordelijkheid' na te denken en dit binnen de organisatie uiteen te zetten. De dilemma's en keuzes met betrekking tot de omgang van grote hoefdieren waarvoor beheerders komen te staan, geven de dieren een bepalende rol binnen deze praktijk. Doordat de dieren een grote belevingswaarde hebben voor een groot publiek (zie bijv. de rol van dieren binnen het hoofdstuk 'wandelen'), zijn de uitkomsten van die keuzes ingrijpend. Die grote belevingswaarde die de dieren hebben, maakt hen tegelijkertijd tot een groot goed van Staatsbosbeheer:

“Zo is de wildzichtbaarheid een groot goed voor ons, we willen onze gasten toch wat wild kunnen laten zien. - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

“En je hebt haast niet de mogelijkheid, behalve enkele plekken, om ongestoord gedrag te kunnen bekijken. Ga ergens in een hutje zitten, en wacht af tot wat er langs komt. En dan zie je veel meer, dan dat je opzoek gaat naar. Je hebt dan ook vaak meer geduld nodig, maar dat is... dat vind ik toch wel een uitdaging voor de komende tijd. Er is al wel een aanloop mee gedaan; maar om als beheerder voorzieningen te maken waarmee je een groter publiek kennis kunt laten maken met het gedrag van de beesten. Dan denk ik aan forsere observatiepunten dan ergens een wandje of een hutje links of rechts. Nee, dan moet het ook een beetje behoorlijk zijn: waarbij je dan een behoorlijke trefzekerheid hebt om dieren te zien. Dat moet je dan wel een beetje beïnvloeden, maar dat kan dan ook best wel denk ik.” - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

In het tweede citaat komt naar voren hoe de rol van de dieren doorwerkt in de dagelijkse werkzaamheden en activiteiten binnen natuurbeheer. Het belang dat de dieren hebben gekregen binnen deze sociale praktijk is echter niet alleen het gevolg van het gegeven dat het populair is onder bezoekers, de dieren hebben ook voor beheerders een sterke belevingswaarde.

4.5.5 Invloed op het standpunt

De gesprekken suggereren dat het bezit van ecologische kennis een andere kijk op de omgang met dieren met zich meebrengt. Sommige respondenten gaven hier direct blijk van:

"Wij kijken er anders naar, voor ons is dit ons werk. Die emotie, die voelen wij natuurlijk zelf ook wel. Wij vinden het ook prachtig om een beest levend rond te zien lopen, dan wanneer die hier aan een haak in het slachthuis hangt. Dat hebben wij zelf ook wel, maar wij weten waarom we het doen." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

"Ik kan me indenken dat, hoewel ik zelf niet zo leef hoor, maar dat er bepaalde boeddhisten zijn die nog geen mier doodtrappen. Zo leef ik zelf niet hoor, ik sla ook een mug dood. Maar ik kan me er wel iets bij voorstellen, dat je de rijkdom van het leven niet wil aantasten. Alle verschijningsvormen hebben een intrinsieke waarde, en ze hebben allemaal het recht om hier te zijn. Nou zijn wij toevallig de meest dominante soort." [...] "Dat is ook niet de natuur hè. Dat is eten en gegeten worden, dat is daar een heel belangrijk onderdeel van. Oké, dieren spelen af en toe, maar ze zijn vooral bezig met eten of gegeten worden. Prooi zijn of jagen, en voortplanten natuurlijk. Zo ben ik dan ook weer niet, ik denk niet van "God, wat is die natuur toch harmonieus!" - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

"Nee, eerder anti-jacht. Van jongs af aan had ik meer zoiets van "schieten van dieren is zielig". Maar hoe meer ik met mijn beroep bezig was..." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

In het eerste citaat geeft de beheerder aan dat ook hij emotioneel betrokken is bij de omgang met wilde dieren. Anderzijds legt hij uit dat hij in staat is hier op een andere manier naar te kijken. De respondent geeft aan te weten waarom ze binnen het beheer aan afschot doen; hij kent de ecologische noodzaak als het gaat om draagvlak en de capaciteit van zijn gebied. In dat opzicht lijkt deze respondent echter niet veel te verschillen met de geïnterviewde recreanten, welke allen aangaven afschot vanuit praktisch (het voorkomen van lijden bij te weinig voedsel voor grote populaties, aanrijdingen) oogpunt te kunnen begrijpen. In het tweede citaat geeft een respondent aan zelf goed in staat te zijn het proces van leven-en-dood als onderdeel van de natuur te zien. Ook in het derde citaat is een verandering waarneembaar, die de respondent zelf toeschrijft aan het uitoefenen van deze praktijk. Het is goed denkbaar dat het toe-eigenen van ecologische kennis er in grote mate voor heeft gezorgd dat de respondent begrip kan opbrengen voor dit gegeven. Op de vraag waarin de respondent dan onderscheid maakt als het gaat om dierenwelzijn antwoordt de respondent als volgt:

[Onderzoeker: Waarin maakt u dat onderscheid? Ik bedoel over een miertje doen we meestal niet zo moeilijk.] "Soms wel, soms wel. Soms doe ik wel eens moeilijk over een miertje. Er is een prachtig verhaal van Temple Grandin, dat is een Amerikaanse hoogleraar die zelf autistisch is, over hoe een mier zich oriënteert. Dat is toch zo leuk! Ze heeft beschreven hoe een mier zich oriënteert. Die ziet niet in drie dimensies, maar die kijkt tweedimensionaal. [...] Dan probeer je dat voor te stellen, zo'n breintje; dat is toch..." [Onderzoeker: Deze informatie had u eerst niet, maar na het kijken van een documentaire ontstaat er fascinatie voor dit soort kleinere soorten?] "Ja! En soms ook wel als je soorten dingen ziet doen, als je gewoon aan het observeren bent." - Beheerder, Meinweg [2.1.1]

In dit citaat omschrijft de beheerder hoe het toe-eigenen van ecologische kennis doorwerkt in het begrip dat ze kan opbrengen voor, op het eerste gezicht minder aanspreekbare, (kleinere) diersoorten. Ecologische kennis lijkt het standpunt rondom de omgang met dieren echter ook op een andere wijze te beïnvloeden. De wijze waarop het aspect 'natuurlijkheid' wordt begrepen lijkt in grote lijnen samen te hangen met de hoeveelheid aan aanwezige ecologische kennis. Deze is binnen deze praktijk over het algemeen groter in vergelijking met andere praktijken. Het begrip 'natuurlijkheid' wordt dan ook vooral toeschreven aan de mate waarin ecosystemen ongestoord gelaten worden. Met behulp van het volgende citaat wordt dit idee geïllustreerd. In dit citaat vroeg ik de beheerder hoe werd gedacht over verhongeren ten opzichte van afschot, en wat de voorkeur zou hebben binnen het beheer in zijn gebied:

"Moeilijke vraag... In principe zou ik voor verhongeren zijn. Laat de natuur het zelf maar oplossen. Maar daar zijn de voorwaarden die we nu hebben op de Veluwe niet geschikt voor. Dus dat betekent dat je met wegen en dat soort zaken gigaproblemen hebt. En met de landbouwgebieden die er nu nog zijn ook. Dan zou je nog veel meer moeten rasteren en meer eco-passages aanleggen. Als dat uiteindelijk allemaal goed is, en je er dan nog een paar predatoren ertussen zetten. Dan zou je uiteindelijk misschien naar een iets natuurlijker systeem kunnen gaan. "iets" natuurlijker, een natuurlijk systeem krijg je hier niet meer. Dan zou je alle mensen eruit moeten halen. Kijk naar Radio Kootwijk, of nog beter Gerritsflesch. Dat is een heel klein buurtschapje met tien huizen midden in een natuurgebied! Eigenlijk zou je dat soort dingen uit moeten zien te kopen." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

Het citaat geeft weer hoe de respondent invulling geeft aan het begrip 'natuurlijkheid'. Opvallend is dat de respondent aangeeft dit een moeilijke vraag te vinden. Uitgaande van het idee dat een gevoelsmatige natuurlijke reactie (voorkomen van lijden van dieren) gekleurd wordt door een ecologische achtergrond (we moeten dit gebied zo 'natuurlijk' mogelijk houden) lijken hierin tegenstrijdige opvattingen samen te komen, wat lijkt te leiden tot de perceptie van 'een moeilijke vraag'. In het volgende citaat vinden we een ander

praktijkvoorbeeld van de wijze waarop ecologische kennis invloed heeft op het bredere standpunt rondom omgang met de natuur:

“Kijk dit gebied heeft in het Regionaal Strategisch Plan (RSP) een natuurlijk spoor gekregen, terwijl het eigenlijk een cultuurgebied is. De heidegebieden die er zijn, zijn natuurlijk cultuur. Maar deze bossen zijn ook cultuur, 100 jaar geleden was het helemaal kaal. Vanaf de middeleeuwen is 80 tot 90% kaal geweest, het was heide door bomenkap en begrazing. Dus wat is dan je referentie? Als je het loslaat, want dat is eigenlijk het idee (meer integrale begrazing, dat zijn dan de landschapsvormers). Dat ken je natuurlijk wel van Frans Vera, heel boeiend, voor mezelf zou ik het wel een kans willen geven hier. Dat betekent wel dat grote waarden vanuit je Natura2000-bepalingen grotendeels zijn gebonden aan heidesoorten. Als we dat doen, dan moeten we dat heel gedoseerd los laten en over de lange termijn uitsmeren. Het zou best kunnen als je een groot deel van het bos zou omvormen, naar een natuurlijk proces, dus al die dennen eruit, dat er veel minder verdamping is en er veel meer water in het gebied blijft met aanvulmaatregelen. Want normaal gesproken, als je nu niets zou doen dan zou de heide dichtgroeien, met 10-20 jaar is het gewoon weg. Maar de natuurlijke versie van die open terreinen is veen, heeft hoogveenachtige omstandigheden die zichzelf wel open kunnen houden. En daar zou bijvoorbeeld die adder en de heidevogels wel kunnen overleven. Maar zo ver is het nog niet, dus als je het nu loslaat dan verlies je al je heide, dat verdwijnt gewoon.” – Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Op de vraag of dit een kwalijke zaak is antwoordt de respondent als volgt:

“Nou dan kun je niet meer voldoen aan je Natura2000-doelstellingen en dat is wel dwingende verplichting dacht ik.” – Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Hoewel uit het citaat moeilijk is op te maken welke invulling precies wordt gegeven aan het begrip ‘natuurlijk’, laat het citaat zien hoe enthousiasme voor natuurlijke processen, vormgeven en ecologische kennis samen komen in de motivatie voor het maken van keuzes rondom het beheer in het gebied. Verschillende ecologische processen worden genoemd in de argumentatie om bepaalde vormen van natuur kansen te geven. Het voorbeeld schetst, samen met de voorgaande citaten in deze paragraaf, een beeld van de wijze waarop de kenmerken van de sociale praktijk natuurbeheer doorwerken in de zienswijze en beargumentering ten opzichte van de omgang met dieren.

4.6 Faunabeheer

De beschrijving van deze sociale praktijk is gebaseerd op de ervaringen van respondenten die deze sociale praktijk actief deel uit laten maken van hun dagelijkse leefwereld. Voor dit onderzoek is gesproken met twee medewerkers van Staatsbosbeheer welke beide actief zijn als jager. De één doet dit binnen de kaders van zijn functie als jachtopziener, de ander doet dit in de vrije tijd maar is medeverantwoordelijk voor het sturen van de jagers die jagen voor Staatsbosbeheer. Daarnaast zijn ervaringen van de overige respondenten met betrekking tot jacht (bijv. het vergezellen van een jager of jachtervaringen uit de jeugd) meegenomen in dit hoofdstuk.

4.6.1 Meanings

Gedurende de interviews kwam naar voren dat er een verschil is tussen plezierjacht (op o.a. fazant, haas, houtduif, konijn, patrijs en wilde eend), beheer (damhert, edelhert, moeflon, ree en wild zwijn) en schadebestrijding (gans, vos). Deze paragraaf richt zich in de eerste instantie op de betekenis van het afschieten van de diersoorten edelhert en wild zwijn, welke onder de noemer 'beheer' vallen omdat de beheerders aangaven voornamelijk met deze vorm van jacht bezig te zijn. In het volgende citaat komt naar voren dat dit verschil in jachtpraktijken niet altijd wordt gezien:

"En naast dat verhaal is het ook altijd goed om uit te blijven leggen wat het verschil is tussen jacht en een afschotverplichting. De buitenwereld ziet het allemaal als één ding. Zodra je met een geweer een beest doodschiet ben je aan het jagen, maar in Nederland zijn er nog maar vijf beestjes waar je op mag jagen; herten en zwijnen horen daar niet bij. Dat zijn beschermde diersoorten. Dat moeten we nog wel eens benadrukken. Het is de provincie die bepaalt hoeveel beesten er in een bepaald gebied mogen lopen." - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

De faunabeheerder geeft in dit citaat aan dat de 'buitenwereld', binnen dit onderzoek omschreven als de 'recreant', geen onderscheid maakt in de verschillen tussen jacht, beheer en schadebestrijding. Dat de recreant hier moeilijk onderscheid in maakt, lijkt het gevolg te zijn van de overeenkomstige zingevingaspecten en concrete handelingen (het doodschietsen van dieren/een dier uit de populatie nemen) binnen de praktijk. Want hoewel de beheerders aangeven dat zij de sturing omtrent jacht naar zich toe hebben getrokken, lijkt het zingevingaspect rondom jagen an sich onveranderd:

"Ze hoeven ook niet met tegenzin te gaan jagen. Je kunt niet zeggen dat je geen plezier mag hebben in het jagen, mag je dan geen plezier hebben in je hobby? Natuurlijk is dat zo. Alleen vanuit het beleid en vanuit het beheer moet je denk ik zakelijk of het zo bekijken dat we een klus te klaren hebben met elkaar en dat doen we zo efficiënt mogelijk. Je kunt blijven discussiëren over het feit of het doel nog wel het juiste doel is." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

"De jacht zat vooral in de hobbysfeer; het is toch vooral het plezier om je hobby te kunnen uitoefenen. En dan kun je daar hele mooie stoere verhalen van houden, maar eigenlijk is het gewoon zo dat mensen er redelijk wat geld voor moeten betalen en daarom toch een soort jachtgenot voor terug willen hebben. Die zitten dus niet op de stoel van een beheerder die fauna gaat beheren. Die gaan op jacht om daar een stuk gezelligheid, een stuk avontuur, een stuk beleving en spanning te hebben en dat soort zaken. Daar hebben ze die hobby voor. [...] Wij sturen veel meer. Dat jachtplezier hebben ze nog steeds, alleen wel onder de voorwaarden die wij stellen. Wij vliegen het heel bedrijfsmatig aan. Het wordt gestuurd en dat gaat goed." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

In de twee bovenstaande citaten komt het plezieraspect naar voren als overkoepelende waarde van deze praktijk. In het tweede citaat beschrijft de respondent waar dat plezierelement binnen het jagen uit bestaat: in termen van 'gezelligheid', 'avontuur', 'beleving' en 'spanning' wordt uitgelegd hoe het jagen als praktijk wordt ervaren. Met behulp van een aantal citaten zal nu worden geïllustreerd hoe die aspecten zich concreet voordoen binnen de praktijk. Als eerst zullen de aspecten 'avontuur' en 'spanning' worden besproken:

"Heel veel mensen gaan naar het buitenland toe, die hebben een jachtakte in Nederland, maar geen mogelijkheden voor jacht. Die gaan naar Schotland of naar Denemarken en dan gaan ze daar een hert kopen. Dat doe je zo op internet en dan ga je een jachtzaak in en boek je een jachtreis, daar betaal je 3000 euro voor bijvoorbeeld. Dan ga je er naartoe, dan word je ontvangen en meegenomen en dan staat er een hert "schiet hem maar dood". Maar dat is geen jagen, dat is helemaal niks. Ik vind het helemaal niks." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

"Want jij moet dat beestje natuurlijk krijgen. Kijk ik baal er als een stekker van als dat beestje sterker is dan ik, dus ik leer dat." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Jagen lijkt voor bovenstaande respondent meer dan alleen het schieten zelf. Vergelijk het met een visser die in zijn tuinvijver op goudvissen zou vissen, daar zou hij waarschijnlijk geen voldoening uithalen. Ook bij jacht is

dit het geval, daar komen andere zingevingaspecten bij kijken dan alleen de concrete uitvoering van de handelingen an sich. Een deel van deze spanning lijkt te zitten in het alleen op pad gaan, het niet weten wat je tegen zult komen en het onvoorspelbare gedrag van dieren (spontaniteit). Het onvoorspelbare gedrag en de intelligentie van dieren maakt de praktijk uitdagend. Een ander deel lijkt te zitten in de gevoelsmatige verantwoordelijkheid die optreedt wanneer men eenmaal oog in oog met de dieren staat. Ook dit brengt spanning met zich mee:

"En dat is natuurlijk niet zomaar iets, je wilt een levend beest... gaan doden. Als je het op de goede manier doet, dan is dat perfect. Dan schiet je hem gewoon, en dan valt hij om en dat is dat klaar. Maar als jij hem in zijn buik of in zijn bil schiet, dan heb je ellende. Of een looper er af, een been. Dat betekent dat het beest gewoon weg is, en dat is ziek. Dan heb jij een enorm rotgevoel, ik ook. Want ik denk "godverdorrie, dat beest dat lijdt". Dus je hebt best veel druk op je schouders [...] - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Het vorige citaat beschrijft gevoelens van verantwoordelijkheid en zorg die terugkomen binnen de praktijk: het begaan zijn met dieren en willen voorkomen van dierenleed. Tegelijkertijd geeft de beheerder aan ook het nutsaspect voor de samenleving, het voorkomen van wildaanrijdingen - waar zowel mens als dier bij gebaat is -, voor hem een belangrijke drijfveer is:

"Ik mag wel klein wild jagen, als je een jachtakte hebt dan mag je alles doen, maar ik vind grofwild mooier. Dat is ook mijn werk, maar ja, ik heb heel veel respect voor edelherten, wilde zwijnen en reeën. Ik vind het prachtige dieren, maar ik schiet ook beesten dood. Ik zie gewoon dat het nodig is. [...] je hebt wildaanrijdingen die omhoog gaan. Ik zie dus auto's met daarin een moeder met twee kleine kindertjes, waar een hert voor gekomen is, welke total loss is of bijna tegen een boom aan heeft gezeten en waarbij het hert op de grond ligt en moeder en kinderen overstuur zijn. Dan denk ik; "ja, waarom heb ik dat dier nu niet doodgeschoten van te voren?" Ik kan het natuurlijk niet altijd voor zijn, maar ik probeer het wel. Ik zet ook zoveel mogelijk jagers langs de weg heen, dus dat is eigenlijk mijn passie. Jagen vind ik fantastisch, maar ik probeer ook de wildaanrijdingen en de schade naar beneden te brengen doordat ik jaag. [...] Wij hebben hier midden op het bos, op de Hoog-Buurlose Heide, als daar een edelhert loopt dan schiet ik daar nooit op, daar jagen we ook niet op, laat die maar lekker lopen. Die kan geen kwaad doen, die kan niet onder een auto komen. Die staat daar lekker op de hei en mensen kunnen ervan genieten. Die ga ik niet schieten, en jagers ook niet want dan hebben ze een probleem. Loopt hetzelfde beest een dag later langs de weg, ja dan doe ik het wel." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Ook in dit citaat komt de gevoelsmatige reactie om dierenleed te voorkomen naar voren. Men "schiet niet zomaar dieren af", maar plaatst de omstandigheden in een breder perspectief (gevaar voor moeder en kind) en weegt af in hoeverre afschot nodig is. Het citaat wijst verder op een sterke mate van esthetische waardering. Het beleevingsaspect lijkt, net als bij een aantal eerder besproken praktijken, te zitten in het genieten van de natuur en de schoonheid van de dieren:

"Ik heb er ook die hebben wild gezien, maar niet geschoten. Ja dan zeg ik: "het is wel de bedoeling dat als je daar gaat zitten, je ook wat schiet.", waarop zij zeggen "Ja jachttopziener, het was zo mooi. Ik ga over een week nog wel een keer en dan schiet ik er wel één." Dus die genieten daar gewoon van. Anderen genieten er ook van, maar die zeggen niet dat ze er gaan zitten om te kijken: die willen ook wat oogsten." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

In dit citaat legt de beheerder uit dat de jagers die hij aanstuurt in verschillende mate met het echte schieten bezig zijn. Hij onderstreept dat het genieten van de natuur ook een belangrijke waarde is om op pad te gaan als jager zijnde. Tenslotte werd eerder het sociale aspect van jagen genoemd. Hoewel de respondent aangeeft dat er tijdens het jagen zelf weinig interactie plaatsvindt met andere jagers, lijkt het sociale aspect wel degelijk een belangrijke component:

"...op konijnen, fazanten, hazen, patrijzen dan doe je vaak drijfjacht met een gezelschap van 10-20 man. Grofwildjacht, meer de schadebeheerbestrijding dan doe je vaak alleen. Ze komen hier nu denk ik 2 juli bij elkaar. [...] Dan is het even een bakje koffie, een beetje ouwehoeren en dan gaan ze allemaal het bos in, maar ze gaan allemaal alleen ergens naartoe. En dan spreken we af om 10 uur vanavond komen we terug en dan doen we even een drankje en uitwisselen wat we gezien hebben. Sommigen hebben dan een beest geschoten en sommigen niet, maar dan zijn ze wel vaak alleen." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Het alleen zijn tijdens het jagen is voor deze beheerder een essentieel onderdeel van de beleving gedurende de praktijk. Later in het interview kwam dit naar voren als het één zijn met de natuur, als een stuk gebondenheid

en geborgenheid. Het achteraf delen van de ervaringen lijkt echter ook waarde te geven aan de praktijk. Dit sociale aspect lijkt voor te komen uit een vroegere traditie, welke in Duitsland nog steeds onderdeel is van de praktijk. In de volgende twee citaten worden twee van deze tradities omschreven:

“Als daar geschoten is tijdens een jachtdag, dan maak je aan het einde van de dag als jager zijnde een tableau. Dan laat je elkaar zien wat je hebt mogen oogsten. Dan heb je respect voor het geschoten wild. Als je het goed doet, dan wordt er ook op de jachthoorn geblazen en een borrel gedronken. Dat hoort dan zo. Maar hier in Nederland hoef je dat niet bij een plaatselijk café te doen, dan zijn de rapen gaar! Allemaal trammelant.” - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

“Als je je eerste stuk grofwild schiet bij mij, dan doe ik mijn vinger in het zweet [*bloed*] en dan strijk jou langs je hoofd heen. Dat is traditie. Dat zijn dingen, dat is al zo oud. Dat hoort er bij.” - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Op basis van de interviews blijkt de zingeving rondom jacht te bestaan uit een combinatie van esthetische waardering, gevoelens van verbondenheid, verantwoordelijkheid en zorg voor dieren en spanning. Daarnaast lijkt sociale interactie, het delen van ervaringen met betrekking tot die zingevingaspecten een belangrijk onderdeel van deze praktijk.

4.6.2 Competences

Het maatschappelijk debat rondom de jacht op dieren in Nederland heeft geresulteerd in de nodige wet- en regelgeving. Hierin is onder andere wettelijk vast gelegd aan welke voorwaarden moet worden voldaan voordat een persoon mag jagen. In deze paragraaf zal niet te diep worden ingaan op de concrete competenties die hierin naar voren komen. Gedurende cursussen doen aankomende jagers de nodige competenties op (bijv. op het gebied van veiligheid). Deze competenties staan naar het idee van de respondent van het volgende citaat echter niet in verhouding tot hetgeen geleerd moet worden om succesvol te jagen:

“Als je in Nederland, als jij wilt gaan jagen. Dan moet je een jachtakte halen en een diploma halen bij de KNJV (Koninklijke Nederlandse Jagers Vereniging), dan kun je allerlei cursussen gaan doen. Wij stellen hier als eis; de grofwildcursus van het IPC, theorie en praktijk. Dan mag je bij ons komen jagen. Heb je dat niet, dan moet je het gaan halen; daar heb je drie jaar de tijd voor om die cursus te halen. Dan ben je zeg maar van begin tot eind vijf jaar verder en denk je dat je jagen kunt, maar dan kun je er niks van.” - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De respondent schetst op basis van eigen ervaringen waar beginnelingen tegen aan lopen. En waar sommige jagers, aldus deze beheerder tegenaan blijven lopen (“sommige mensen maken telkens dezelfde fout, die leren heel moeilijk.”). Leergierigheid en enthousiasme lijken essentiële aspecten die in het handelingsrepertoire van een jager moeten zitten. Dat enthousiasme lijkt te zijn ontstaan in de jeugd van de respondenten, waarbij zij op jonge leeftijd in aanraking kwamen met de praktijk:

“Ik wist vanaf de tweede klas vanaf de lagere school dat ik boswachter wilde worden. Mijn vader had een eigen schildersbedrijf, maar zijn grote passie was jagen. Ik ging heel vroeg al mee op jacht. En ik had zoiets van; ik vind de natuur wel interessant. Ik heb dus ook nooit de emoties gehad, zoals anderen dat wel hadden. Er zijn een hoop collega's die gek zijn op allerlei vogeltjes, plantjes, mieren etc. Wat dat betreft ben ik ook een beheerder die niet in die emotie zit, niet de beheerder die op soorten zit. Ik zit veel meer aan de technische kant van het gebeuren, exploitatie en organisatie. [...] Maar als klein jongetje zwierf ik al veel, ik ben Veluwenaar. Mijn grote vriend van de lagere school was de zoon van de beheerder van het bos in Loenen waar ik geboren en getogen ben. Dus in onze vrije uurtjes zwierven wij eigenlijk altijd wel door de bossen heen. En we waren daar aan het hutten bouwen en weet ik wat allemaal. Dat vond ik geweldig en ik dacht daar wil ik iets mee gaan doen.” - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

“Ja, dat is een goede vraag. Mijn oom, van mijn vaders kant, die heeft 44 dienstjaren gemaakt op Kroondomein. En daar ging ik als kleine jongen mee mee. Dat was toen natuurlijk nog met de fiets en het paard het bos in. Ik was toen een jaar of 8-9. Als ik van school vrij was, 's ochtend of 's middags, dan ging ik met hem mee het bos in. Hij voerde daar een beetje de wilde zwijnen en hij maakte een raster. Allemaal voor de jachtopziener, hij was gewoon bosarbeider. En van lieverlee kom je dan in contact met de jachtopziener en dan ga je daar is een keer mee mee. Zo ontwikkel je dat. Toen ik een jaar of 16 was, kon ik goed voetballen. Toen kon ik naar Vitesse toe, maar dat heb ik niet gedaan omdat ik het bos aantrekkelijker vond. Dat is een keuze die je dan maakt. Ik wilde in het bos zijn en ik was ook altijd in het bos. Op een gegeven moment word je ouder en dan ga je is een keer met die of met die mee. En dan komt er een vacature vrij... en zo rol je dus het vak in.” - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Deze citaten onderstrepen de rol van een betekenisvolle naaste in het aanleren van de praktijk. Op jonge leeftijd in meegenomen worden tijdens de jacht, waarbij een naaste de ruimte krijgt om zijn enthousiasme over de praktijk te delen. Waarbij de sociale praktijk als het ware toegang krijgt tot de persoonlijke leefwereld. Het struinen door bossen en het spelen in de natuur wijzen op concrete zintuiglijke waarnemingen die vooraf gaan aan de huidige vorm van betrokkenheid. Op vergelijkbare wijze komen dit soort ervaringen, hoewel nu specifiek gericht op omgang met dieren, terug in de jeugd van de volgende niet-jagende recreant. Deze kwam op jonge leeftijd in aanraking met een andere vorm van jacht:

"Ja, we hadden altijd het scoutingclubhuis; dat was in een bosgebied. Wij waren toch met een groepje van 3 of 4, dan hadden wij toch wel altijd de neiging om te stropen. Stiekem werden er door ons wel vallen gezet, en af en toe zat er wel eens een konijntje in. Maar, niet om te doden hoor!" [...] Het spannende was vooral wat er in de val zat. Er waren twee soorten valletjes: strik, dat wilden we niet. Dat vonden toch toen al te pijnlijk eigenlijk. Dat is een soort lus die je maakt van ijzerdraad waarin een konijn of ander klein wild zich in vast loopt. Als je dan niet tijdig erbij bent, dan proberen ze zich vrij te maken en dan lopen ze allerlei verwondingen op. Wij deden het meestal met een paar bakstenen, we zetten ze zo neer met een stokje eronder en dan zo dat hij niet boven op het beest zou vallen, maar zodat hij gevangen zat." – Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

Hoewel deze respondent zelf niet aan jagen doet, gaf hij in het gesprek wel aan begrip te hebben voor de sociale praktijk jagen an sich: hij had er de nodige kennis over, ging wel eens met wildtellingen mee, en kon zich inleven in de opvattingen van jagers. Hoewel deze recreant de sociale praktijk niet zelf is gaan uitvoeren, lijken dit soort concrete ervaringen rondom jacht wel door te werken in het standpunt en het begrijpen van de praktijk. Dit wordt toegelicht in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk. Op basis van de gevoerde gesprekken lijken het dit soort concrete ervaringen te zijn die een beheerder in staat stellen de omgang met dieren, in de vorm van jacht, op te nemen in de leefwereld. In de volgende paragraaf wordt omschreven hoe de natuur als decor onderdeel is van deze praktijk.

4.6.3 Materials en de rol van dieren in de praktijk

Het is voor dit hoofdstuk nuttiger om de onderwerpen 'materials' en 'de rol van dieren' samen te beschouwen, omdat deze veel overeenkomsten vertonen. De natuurlijke omgeving binnen deze praktijk lijkt op de eerste plaats de rol van een esthetisch gewaardeerde plek te vervullen. In dat opzicht lijkt de natuur gelijkenissen te vertonen met de wijze waarop zij zich voordoet binnen de praktijk wandelen. De kenmerken die binnen deze praktijk echter toelichting verdienen zijn autonomie en spontaniteit. Het eigen leven dat wilde dieren leiden, het gegeven dat dieren eigen keuzes kunnen maken zorgt binnen deze praktijk voor een dimensie van spanning die lijkt te verschillen van de eerder besproken praktijken. Bij een wandeling is het spanningselement voornamelijk aanwezig in de zin dat de wandelaar zich afvraagt of een dier zich op spontane wijze laat zien. Wanneer die ontmoeting dan ook echt plaatsvindt, wordt er onder andere genoten van het gegeven dat het dier eigen keuzes maakt en daarbij verschillend gedrag kan laten zien. Binnen het jagen lijkt deze aanschouwing intenser, omdat er ook een zekere mate interactie plaatsvindt. Dat het dier reageert op de bewegingen die een jager maakt, heeft essentiële gevolgen voor het slagen van de jacht:

"Zo is het echt, het geluid van een vogel die ik laat schrikken; een Vlaamse gaai of wat dan ook (*doet het geluid na*), dan gaan daar oortjes omhoog en dan denkt hij "hé, wat is dat", dan moet je al heel voorzichtig zijn. En dan probeer je het nog een keer, maar dan staan ze bijvoorbeeld op en denken "hmm ja, ik weet niet wat dat is. Laat ik maar een stap of eens wat weg doen." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Hoewel deze kenmerken ook in de andere praktijken een zeer belangrijk invloed hebben op de verwondering en waardering van natuur, lijkt het binnen deze praktijk een onderscheidend element te zijn. Autonomie krijgt als het ware een grotere rol. Daarnaast wordt er op andere manier betekenis gegeven aan abiotische natuurlijke elementen:

"Nee, en je moet rekening houden met de wind. Daar begint het al bij. De weersomstandigheden, als het droog is; je moet lopen over blad heen en dat kraakt dan gaat dus niet. Dus met dit weer kun je het beste uit de auto gaan en dan een eindje het bos in gaan, dat dempt alles een beetje. Het heeft dus met heel veel factoren te maken." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De natuur lijkt binnen de jacht, naast een mooi decor, ook een plek waarmee als het ware de uitdaging wordt aangegaan. De wisselende natuurlijke omstandigheden en het eigenzinnige karakter van dieren zorgen ervoor dat alleen een kundig jager er in kan slagen een dier te slim af te zijn.

Tenslotte hebben dieren een bijzondere rol in dit verhaal omdat ze binnen deze praktijk worden doodgeschoten. Iets dat in de eerste instantie niet in lijn lijkt te zijn met het uitgangspunt dat het een gevoelsmatige reactie is

om tegen dierenleed te zijn. In één van de gesprekken beantwoordt een jager de vraag welke ervaringen hem bijbleven en wat zijn meest bijzondere ervaring was binnen het jagen. De respondent antwoordde dat het een situatie was waarbij hij samen met zijn dochter op pad was en waarbij ze een gewond hert tegenkwamen. Ze hebben toen veel moeite moeten doen om het dier op de juiste wijze af te schieten. Omdat het een lang verhaal was, volgt hieronder een gedeelte ter illustratie:

"Hij was dood aan het gaan. Normaal wegen ze 200 kilo, en deze woog nog maar 60 kilo. Hij was totaal vermagerd. Hij had zijn knie en heup gebroken. Dat was weer een beetje aan elkaar gegroeid, maar helemaal verkeerd natuurlijk. Hij had helemaal geen sturing meer. Nou dat moment vergeet ik dus nooit meer. En mijn dochter krijgt dat gewei later. Dat vindt ze reuze mooi, want ze was erbij. [...] Dit is natuurlijk vele malen mooier om zo'n dier uit zijn lijden te verlossen met je eigen dochter, in vergelijking met een drijfjacht waarin je gewoon 10x schiet en er één hebt. [...] Mijn voldoening komt uit het feit dat ik zo'n beestje uit zijn lijden verlos." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De respondent heeft het dier in deze situatie kunnen afschieten en uit zijn lijden kunnen verlossen, wat in lijn is met gevoelsmatige afkeer ten opzichte van het lijden van dieren.

4.6.4 Invloed op het standpunt

Vanuit het oogpunt van de geïnterviewde jagende beheerders lijkt het standpunt rondom de omgang met grote hoefdieren zich te manifesteren vanuit twee gedachten. De eerste heeft betrekking op het zo efficiënt mogelijk jagen om op die manier de populatie te beperken tot het gewenste maximum aantal. In de beargumentering wordt dan een afweging gemaakt tussen landbouwschade, wildaanrijdingen en de wildzichtbaarheid voor het publiek:

"Die wildzichtbaarheid werd echter niet beter door de jachtdruk. Er werd op de verkeerde manier gejaagd. Daarnaast lopen er nogal wat openbare wegen door ons terrein met veel wildaanrijdingen tot gevolg en dat willen we gewoon terugdringen en dat lukte niet via wijze waarop we in het verleden werkten." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

Om die balans vervolgens zo efficiënt mogelijk te bereiken, worden bepaalde maatregelen getroffen:

"Dat heeft te maken met afschotrealisatie. We moeten beestjes afschieten omdat geen natuurlijke predators en vijanden zijn. Met afschot krijg je streefgetallen; draagkrachtmodellen vertellen ons wat er dan zou kunnen lopen. Maar dat werd dus niet gerealiseerd, zeker in de vrouwelijke lijn niet. Er werd niet genoeg geschoten. Mannelijk dat lukte dan wel, want daar zit nog wel een soort trofee aan vast. Bij de varkens zijn dat de tanden en bij de herten zijn dat de geweien. Dat gaf dan meestal nog wel een grotere stimulans. Maar het afschot bij vrouwtjes werd over het algemeen slecht gerealiseerd en dat is problematisch omdat die ook weer voor het nageslacht zorgen. Eigenlijk zou je een geslachtsverhouding één op één moeten hebben, maar dat is sinds jaar en dag niet gerealiseerd." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

"En daarna heb je een periode waarin je veel mast [*eikels en beukennoten*] hebt, en de eikels vallen. Dan krijg je die beesten heel slecht op het voer, dan moet je eigenlijk gewoon rustig aan doen; want dat heeft echt totaal geen zin dan. [...] Het zwartwild [*wilde zwijnen*] wordt gevoerd met een beetje mais, een kilo per plek. En daar komen ze op af, dat zijn zo ongeveer de Bigmacs en de Quarterpounders voor ze. Dan kun je ze goed selecteren en afschieten. [...] Daar kun je biotopen wat verbeteren en plekken wat bemesten zodat je wat rijkere vegetatie krijgt en dan kun je op die manier de dieren ook lokken." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

Opvallend is dat deze (jagende) respondent - faunabeheerder - in de eerste instantie redeneert vanuit het efficiënt afschieten, omdat er dan meer moet worden afgeschoten maar daar als bijkomend argument aan toevoegt dat dit het natuurlijke proces zou verstoren:

"Het is dus geen voedsel om ze in leven te houden, dat doen we dus niet. [...] Kijk ik heb dan wel voorgelegd hoe meer er gevoerd wordt, hoe meer er afgeschoten moet worden. Daarmee verstoort je het natuurlijke proces heel erg." - Beheerder, Veluwe [1.1.2]

De tweede gedachte die het standpunt lijkt te beïnvloeden is het recht op zorg van de dieren in het gebied. Aan een andere jager - jachtopziener - werd gevraagd hoe hij aankeek tegen het recht op zorg versus het recht op verwildering in de Veluwe:

"Dat is een hele moeilijke, met veel vragen en antwoorden. Ik vind dat wij zorg moeten dragen voor de natuur. Daar hoort van alles bij: daar kan een raster bij horen, daar kan een geweer bij horen, daar

kan een faunabeheerder bij horen, maar ook het publiek. Je moet natuurlijk nooit doorslaan en zeggen dat je op dit stuk bosgebied 800 edelherten wilt hebben. Dan kan het publiek wel de beleving hebben dat je er één ziet, maar de boeren die willen dat niet. Dat evenwicht in de natuur... je moet ook als mens proberen en durven in te grijpen. Je kunt niet zeggen van: we laten het maar. Want dan moet je alle rasters weghalen en met alle gevolgen van dien met betrekking tot schade zeggen: "zoek het maar uit." Dat gaat niet. Je moet ergens een soort middenweg nemen waarbij je zorg draagt voor dat stuk, om die en die reden en met zoveel wild. - Beheerder, Veluwe [1.12]

Deze citaten omschrijven hoe de kenmerken van de sociale praktijk rondom afschot op typerende wijze terug te vinden is in het standpunt rondom de omgang met wilde dieren. Enerzijds wordt vanuit praktische wijze geredeneerd vanuit een gedachte die, met efficiënt jagen in het achterhoofd, begrijpelijk is. Anderzijds wordt het zorgaspect wel genoemd, maar voornamelijk om het evenwicht tussen wildzichtbaarheid, landbouwschade en wildaanrijdingen in balans te houden.

5. Twee dwarsdoorsneden en een vergelijkende analyse

In de voorgaande hoofdstukken zijn de sociale praktijken één voor één ontleed. Dit hoofdstuk bevat drie analytische paragrafen waarin op transversale wijze naar de empirische materie wordt gekeken. De eerste twee paragrafen bevatten twee dwarsdoorsneden waarin empirische bevindingen worden gekoppeld aan twee thema's van Staatsbosbeheer. In deze paragrafen worden, middels citaten, onderwerpen behandeld die door alle sociale praktijken heen te vinden zijn. Het hoofdstuk begint met een paragraaf over de wijze waarop cultuurhistorie (met betrekking tot wilde dieren) vorm krijgt in de dagelijkse leefwereld. Dit sluit aan bij de thema's uit het interne werkdocument 'Thuis in de Streek' van Staatsbosbeheer. Vervolgens wordt gekeken naar de onderlinge verschillen met betrekking tot opvattingen over het wilde zwijn en het edelhert. Dit sluit aan bij thema's uit de faunavisie van Staatsbosbeheer. Tenslotte volgt een vergelijkende analyse waarin de verschillende lijnen binnen dit onderzoek worden samengenomen.

5.1 Dwarsdoorsnede: cultuurhistorie

De aanwezigheid van menselijk leven in de Meinweg en de Veluwe gaat ver terug in de tijd (NP De Meinweg, 2014; Groenman-van Waateringe, 1992). Al honderden jaren wonen en werken grote aantallen mensen in en rondom deze gebieden. Daarnaast is er in de gebieden sprake van een intensief en gevarieerd gebruik door recreanten. Het maatschappelijke debat rondom de omgang met grote hoefdieren zoals het edelhert en het wilde zwijn wordt voor een belangrijk deel bepaald door de vraag waar het menselijk gebruik van het gebied strijdig is met het behoud van de Meinweg en de Veluwe als leefgebied voor deze dieren. In de voorgaande hoofdstukken is gekeken naar de invloed van dagelijkse sociale praktijken op de beantwoording van deze vraag. In deze paragraaf staat de vraag centraal welke betekenis cultuurhistorie (traditionele wijze van omgang met dieren en natuur) krijgt in de leefwereld van de respondenten. Met behulp van citaten wordt invulling gegeven aan het begrip. Waar mogelijk zijn de opvattingen gerelateerd aan de streek waarmee zij verband hielden.

Gedurende de gesprekken is het onderwerp cultuurhistorie vanuit een breed perspectief besproken. Respondenten kregen hierdoor de ruimte om zelf invulling te geven aan het begrip. Uiteenlopende thema's kwamen naar voren. Aan de hand van een citaten zijn binnen dit brede perspectief een aantal overeenkomstige trends herkend in termen van 'gerechten en horeca', 'verschuiving binnen jacht' en 'de omgang met landbouwhuisdieren'.

Streekgerechten en horeca

Als eerste zal worden ingegaan op de manier waarop wildtradities rondom voedsel in de Veluwe in stand worden gehouden:

"In de wildrestaurants daar kan wild besteld worden. In Hoog-Soeren en veel plekken heb je dat. Nee, daar heb ik zelf niks mee. Maar, dat bestellen ze gewoon via de poelier. Maar ik vind dat niks, nee." [Onderzoeker: Heeft u het idee dat het nog leeft onder de mensen?] "Nee, nee absoluut niet meer. Vroeger, al die stroperij, dat komt al lang niet meer voor. Dat is allang passé. Maar vroeger toen was het ook een beetje meer wild ook, men stond er wat dichterbij. Dat stropen was natuurlijk ook een beetje inkomsten, dat is allemaal crimineel. Dat gebeurt nu nog heel weinig, daar is ook bijna geen toezicht meer op. Dat hoofdstuk kun je wel echt afsluiten. Kijk, natuurlijk als je in winkeltjes kijkt dan kun je zwienenkeutels kopen, allemaal leuk bedachte dingetjes voor leuke cadeautjes voor in de winkels. Maar dat is een hoop commercie en zo wordt het in stand gehouden. Maar het is niet iets dat leeft onder de bevolking hier, absoluut niet. Commercie, ook restaurants die hier op inspelen zo van; oh je bent op de Veluwe, dus daar hoort ook het eten van wild bij." - Vrijwilliger, Veluwe [1.2.2]

"Die staan wel symbool voor de Veluwe. Hier komen ze natuurlijk voor, dus dat is wel typerend voor de Veluwe. Kijk in het wildseizoen wordt er natuurlijk zowel zwijn als hert aangeboden. En ook bij de bezoekerscentrums zie je ook altijd het hert en het zwijn bij elkaar genoemd, dus dat is wel typisch iets van de Veluwe." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"Niet zo erg. Streektradities om dieren heen? Ik weet wel dat je in sommige periodes wild kunt eten, maar dat heb ik zelf nog nooit gedaan." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

Deze respondenten geven aan hoe voornamelijk het eten van wild door lokale eetgelegenheden in stand lijkt te worden gehouden. Als een delicatessen van de streek, een streekproduct. In het tweede citaat komt daarnaast naar voren dat iets als "typisch van de Veluwe" wordt ervaren omdat het vanuit het bezoekerscentrum zo gebracht wordt. Alle drie de respondenten gaven aan niet het idee te hebben dat andere cultuurhistorische omgangsvormen rondom grote hoefdieren hun weg hebben gevonden naar het heden. Hetgeen deze

respondenten onder cultuurhistorie lijken te verstaan, heeft meer weg van een *created en invented history* (door lokale horeca en bezoekerscentra). Dit beeld lijkt niet volledig te hoeven corresponderen met de ontwikkeling die de streek historisch gezien op cultuurgebied heeft doorgemaakt.

Dit vertoont gelijkenissen met de wijze waarop respondenten het verlangen naar 'de oorspronkelijke situatie' uitspreken. Hierin leken recreanten voornamelijk te verwijzen naar de situatie uit hun vroege jeugd (en daarmee hun eerste concrete zintuiglijke natuurervaringen die hebben bijgedragen aan het genieten van natuur) en leken vrijwilligers en beheerders de oorspronkelijke situatie voornamelijk te koppelen aan het voorkomen van bepaalde flora en fauna. In het volgende citaat stelt de beheerder dan ook dat hetgeen als cultuurhistorisch wordt gezien afhankelijk is van je referentie:

"De heidegebieden die er zijn, zijn natuurlijk cultuur. Maar deze bossen zijn ook cultuur, 100 jaar geleden was het helemaal kaal. Vanaf de middeleeuwen is 80 tot 90% kaal geweest, het was heide door bomenkap en begrazing. Dus wat is dan je referentie?" - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Het begrip "cultuurhistorie" lijkt in de leefwereld van de respondenten wel degelijk betekenis te hebben. De invulling van het begrip lijkt nauw verbonden met de dagelijkse leefwereld en de sociale praktijken, maar niet altijd verband te houden met de historische aard (geografische ontwikkeling, leeftijd, mores, streektradities) van een gebied.

Verschuiving binnen de jacht

Het tweede thema dat in de gesprekken naar voren kwam heeft betrekking op een verschuiving binnen de manier van jagen. Verschillende respondenten gaven aan met drijfjacht (jachttechniek waarbij wild in de richting van jagers werd gedreven) in aanraking te zijn gekomen tijdens de jeugd. Niet altijd in directe zin, maar het stond wel dichtbij in de leefwereld. In de volgende citaten geven zij aan hoe de jacht in de loop van de tijd veranderd is. In dit eerste citaat beschrijft een respondent hoe hij toentertijd tegen deze vorm van jacht aankeek:

"Daar werd 's winters wel gejaagd, en dat konden we dan zien. Dat waren vaak drijfjachten. Dat waren meestal meer vanuit het jachtbeheer, ik weet niet of dat toen al beheer was, maar die jagers hadden hun eigen drijvers en die wisten precies hoe ze dat moesten doen. [...] Dat was de orde van de dag, dat vond ik niet zielig." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

Deze respondent gaf eerder in het gesprek aan zelf vroeger een beetje met stropen bezig te zijn geweest, maar aldus hem op een speelse wijze. Er werden geen dieren gedood, maar alleen gevangen en vervolgens weer vrijgelaten. Later in het gesprek wees hij erop dat afschot via jachtverenigingen zoals het nu gaat prima is en dat er veel regels aan verbonden zijn. Hoewel hij liever zag dat het leefgebied werd uitgebreid, kon hij zich wel in de jacht vinden. De reden waarom gejaagd wordt is naar het idee van deze respondent ook bepalend als het gaat om acceptatie van jacht:

"Als mensen dat voedsel nodig hebben, dan heb ik daar niks op tegen. Als het gaat om stroperij, dan ben ik er wel op tegen. Daar zaten ook stropers tussen die het puur op het financieel gewin zitten. En die zijn er nog. [...] Een stroper kijkt niet of een dier nu uitgestorven raakt of niet, dat maakt hem niet uit. De jager kijkt daar nog wel naar. - Recreant, Meinweg [2.2.1]

Doordat weinig voedsel beschikbaar was in de tweede wereldoorlog werd in de Meinweg gejaagd op wilde zwijnen. Jacht met als doel voedselvoorziening wordt door deze respondent geaccepteerd. Ook bij andere bewoners van de Meinweg werd deze opvattingen onderstreept:

"Ik moet wel zeggen, vroeger in mijn jeugd op de lagere school, maar daar was bijna 1 op de 2 mensen een stroper. Dat was gewoon zo. Toen was de oorlog net voorbij, er was geen geld en de mensen moesten toch eten. Als ze een stukje vlees in de pan wilden wat te duur was, dan haalden ze het uit de natuur. Want hier zat ook genoeg! [...] Dat waren allemaal die ouders hè. In het dorp kent iedereen elkaar. Iedereen wist van elkaar wat de ander deed. Hier zeggen ze altijd, de grootste stropers dat zijn de jagers. Vroeger was dat zo, tegenwoordig niet meer. [...] Je ziet ook dat de jagersvereniging die hier nu nog is, die doen nog heel veel. Er wordt niet lukraak maar wat afgeschoten, dat gebeurde vroeger dikwijls wel. Vroeger was het om te eten, maar dat is allemaal niet meer." - Respondent [2.3.2]

Naast de scheiding die door respondenten gemaakt wordt als het gaat om de behoefte om te jagen, maken deze respondenten ook onderscheid tussen de verschillende lagen in de bevolking. De respondenten maken daarin een verschil tussen jacht in "elitaire kringen" en jacht als voedselvoorziening door de "gewone burger".

Onder de respondenten uit de Meinweg leek dit verschil sterker onderdeel uit te maken van de beschrijvingen over jacht dan onder de Veluwenaren. Een beheerder van de Meinweg onderstreept dit gevoel:

"De jacht hier is ook erg Duits georiënteerd. De jacht is hier meer op benutting en oogsten gericht. Dat is een beetje het Christelijke, je bent rentmeester en je oogst ook uit de natuur." [Onderzoeker: Speelt dat nu nog?] "Ja, jawel zeker. Je ziet hier in Limburg nog steeds een groot CDA bolwerk. Dat zit traditioneel heel erg in de boerenhoek. Dat verandert niet snel. - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Dit correspondeert met het gegeven dat de jachttradities zich in de Veluwe lange tijd voornamelijk alleen binnen rijke families hebben afgespeeld. In de Meinweg werd dit gegeven bij een aantal recreanten wel onderstreept in het vertellen over jacht:

"Nu is het echt iets voor de dwarsdoorsnede van de bevolking." [Onderzoeker: Weet u wanneer die verschuiving heeft plaatsgevonden?] "Nee, maar wat ik wel weet; ik heb bij DSM gewerkt, en ik weet dat de top daar van de directie die hoofdzakelijk bestond uit jagers; daarvan zaten er heel veel bij de jachtvereniging. Dat was dus toch nog een behoorlijke elitaire laag." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"Dat was toch wel voor een gelimiteerd gezelschap. Het was wel voor mensen die daar tijd voor vrij konden maken om een paar keer in de week te gaan jagen. [...] Dat was gewoon voor de fun hoor. Maar ik heb daar verder nooit iets van meegekregen vroeger." - Recreant, Meinweg

Het opvallende is dat het jagen als bestaansrecht (voedsel verzamelen) door deze respondenten anders ontvangen wordt in vergelijking met de jacht binnen de rijkere kringen. Op de Veluwe geven de jagende respondenten aan dit beeld als onwenselijk te beschouwen. Door de sturing meer bij het natuurbeheer te houden, proberen ze dit beeld te veranderen:

"Dus ook een loodgieter hebben wij gewoon die bij ons komt jagen, alleen pas vanaf de helft van het seizoen. Die mag op dat moment alles gaan schieten wat er vrij is; ook een hert, varken of big. Daar hebben we de oplossing voor gezocht, dat het niet alleen voor de elite is. [...] We willen geen schieters, we willen echt puur faunabeheer en dat willen we ook uitstralen naar de buitenwereld; zo doen we het. [...] Het is het enige waarvoor mensen mogen komen. Als we geen afschot meer hebben dan gaan ze naar huis; ze hebben niks geen eigen rechten. Dat vinden ze prima. Dat hele verhaal is te verkopen. Als wij zeggen "1 hert kost 5000 euro", ja, dan is het... ja, dat werkt voor ons wel, maar niet voor de buitenwereld." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De faunabeheerders wijzen daarnaast ook op een verschil in de manier waarop zij hun hobby kunnen uitvoeren. Voor de meeste respondenten leken tradities en cultuurhistorie rondom jacht en omgang met dieren echter geen invloedrijke rol te spelen. Velen hadden hier weinig associaties mee. Een verklaring zou kunnen liggen in het gegeven dat deze respondenten niet per se zijn opgegroeid in de gebieden waarin zij nu woonden/recreëerden. Zeker in deze tijd van komen en gaan, waarin mensen gemakkelijk verhuizen en informatie delen via het internet lijken deze mensen minder vasthoudend als het gaat om streekgebonden tradities.

Omgang met landbouwhuisdieren: toen en nu

Tenslotte is er nog één gevoel dat binnen de kaders van dit hoofdstuk toelichting verdient. Verschillende respondenten hebben het volgende gevoel naar voren gebracht:

"Dat hoorde inderdaad al wel heel erg bij mijn jeugd hoor, heel veel buitenspelen. Maar ja, dat had iedereen wel. Tegenwoordig worden kinderen veel meer bewaakt." - Beheerder, Veluwe [2.2.1]

Het gevoel dat "kinderen tegenwoordig meer worden bewaakt" kunnen we relateren aan een verschil in omgang met dieren. Verschillende respondenten hebben aangegeven vroeger landbouwdieren in de huiselijke omgeving te hebben gehouden:

"Wij hadden thuis kippen, en een varken. Dat gebruikten voor de slacht, dat was vlak na de oorlog. Ik had daar toch wel iets mee, maar dat ging allemaal vanzelf. Om nou te zeggen dat ik een speciale band had met die dieren, dat niet. Het waren geen hond en kat natuurlijk." [Onderzoeker: Hielp u met de verzorging?] "Ja, helpen met voeren en schoonmaken van de kippenhokken. Het was voor mij eigenlijk de normaalste zaak van de wereld. Die kippen slachtte ik zelf al op jonge leeftijd, ongeveer 12-13. [...] We kochten meestal een big bij de boer en die mestten we dan vet tot de slachttijd in november. Meestal hadden we dan in het voorjaar weer een nieuw varken. [Onderzoeker: Heeft u toen wel eens gekeken bij de slacht?] Ja, ik keek altijd. Dat vond ik wel leuk. [...] Vanaf mijn jeugd ben ik in aanraking gekomen met de dood van dieren. Mensen nu, die komen er maar zelden mee in

aanraking. De emoties die dan vrijkomen zijn dan van een hele andere orde denk ik, dan zoals ik ze heb ervaren." - Vrijwilliger, Meinweg [2.2.1]

"Toen ik een jaar of 10 was, toen hadden wij een hond en konijnen, kippen en de hele handel. Daar weet ik ook wel alles van. Het vervelende is dus dat je met kerst ineens een konijn minder had, want dan was het er één van ons zelf. - *lacht*" - Recreant, Meinweg [2.3.3]

"Kijk ik heb zelf wat kippen en af en toe denk ik: ik heb zin in een kippetje. Dan pak ik een bijl en sla ik de kop van het beest af. Mijn kinderen hebben daar dan bijgestaan en als die nu weer ergens komen en iemand slacht een kip of een ander beest. Dan begrijpen ze dat. Maar heb je dat nooit van kinds af aan, en je komt bij je buurman en die slaat de kop van een kip af. Dan zeggen ze "hé zeg! Waar ben jij in godsnaam mee bezig?" Dat is ook weer dat stukje zelfemotie dat rond de opvoeding is ontstaan." [...]Ik gaf je net dat voorbeeld van het slachten van de kippen met mijn kinderen erbij. Ik denk niet dat dat vandaag de dag nog veel voorkomt. Maar denk ook aan het tableau. Het tableau was vroeger in Nederland ook een gewone zaak, dat was het hoogtepunt van de jachtpartij! Nou dat doe je niet. Je zou wel gek zijn. Het verandert wel degelijk. Sterker nog, we komen steeds verder van de natuur te staan. We zitten 's avonds met ons biertje naar natuurfilms te kijken waar de meest afgrijselijke dingen gebeuren; waar kaaimannen in gevecht gaan met een luipaard en waar dat met heel veel bloed en gedoe wordt dat opgegeten. En we zitten daar heerlijk naar te kijken, naar dat beeldscherm. Maar wanneer een beest in Oostvaardersplassen een beest van de honger doodgaat, dan spreken we schande! Dat mag daar in de tropen natuurlijk wel, maar toch niet hier bij ons in Nederland?! Zo leven wij!" - Beheerder, Veluwe [1.1.1]

In al deze citaten komt één en hetzelfde aspect naar voren. De respondenten geven aan dat ze het gevoel hebben dat de samenleving tegenwoordig voorzichtiger is als het gaat om concrete zintuiglijke ervaringen waarvan men het idee heeft dat ze wellicht schokkend kunnen zijn voor kinderen. Het leidt volgens de respondenten tot een onrealistisch beeld over leven-en-dood in de natuur. Het merendeel van de gesproken respondenten gaf aan deze belevenissen wel op kinderen over te brengen. Hieronder een citaat waarin een beheerder omschrijft hoe hij dat doet:

"Ik probeer dat in alle redelijkheid ook over te brengen, zelfs aan mijn eigen kinderen. Niet dat ze meteen wreed zijn, maar mijn eigen dochter roept al vaak: "Ja, zo gaat dat nu eenmaal in de natuur!". Dat vind ik dan wel grappig, zo zeg ik het zelf niet hoor, maar blijkbaar heeft ze het toch zo opgepakt. Laatst nog zo'n verhaal over eekhoorns. Ik heb verteld dat die in de broeiperiode van vogels vooral eieren eten en dan wordt het imago van zo'n eekhoorn ineens heel anders. Daar moet je soms misschien ook wel een beetje bij uitkijken." - Beheerder, Meinweg [2.1.2]

Deze respondent geeft aan daar op voorzichtige wijze mee om te gaan, maar zijn dochter deze ervaringen wel mee te willen geven. Hoewel deze verschuiving rondom het beeld van leven-en-dood onder de respondenten wordt ervaren in de samenleving, geven de respondenten aan hier zelf niet aan deel te nemen. Voor dit hoofdstuk is het belangrijk om te realiseren dat de traditionele, cultuurhistorische wijze van omgang met dieren (inclusief concrete zintuiglijke ervaringen rondom leven-en-dood) volgens respondenten is verschoven naar een voorzichtigere manier van omgang met dieren. Respondenten uit zowel de Meinweg als de Veluwe brachten dit gevoel naar voren in de gesprekken.

5.2 Dwarsdoorsnede: dieren

Hier wordt ingegaan op de verschillen en overeenkomsten die te vinden zijn tussen de waardering van het wilde zwijn en het edelhert. Hebben de respondenten voorkeuren in de waardering van deze dieren? In hoeverre worden deze hiërarchisch gerangschikt? Het thema is gedurende de gesprekken in een brede context besproken (ook andere dieren kwamen aan bod). In de volgende citaten bespreken verschillende respondenten hun voorkeur:

"...grotere dieren vind ik over het algemeen mooi, maar het is lastiger te zeggen welke dieren ik het mooist vind. Ik vind een zwijn bijvoorbeeld niet heel aantrekkelijk, maar ik vind het wel leuk om ze te zien." - Recreant, Veluwe [1.3.2]

In het eerste citaat geeft de respondent aan dat, hoewel ze niet direct in staat is een keuze te maken, de grootte van een dier een belangrijke factor is in de waardering van dieren. Daarnaast geeft ze indirect aan dat de waardering voor haar niet alleen uit aantrekkelijkheid bestaat, want ze waardeert het zien van een wild zwijn wel degelijk op basis van andere prettige associaties die ze hier verder niet toelicht. Deze respondent vervolgt haar verhaal:

"Met veel kleine beestjes, daar heb ik niet zoveel mee. [Onderzoeker: zou je het erg vinden als er geen kleine beestjes zoals miertjes meer zouden zijn?] Dat zou ik wel erg vinden, omdat ik weet dat ze ergens voor dienen. Dus ik vind het niet erg dat ze er zijn, maar als ik ze zie dan ben ik niet heel erg aan het genieten van "hé, ik zie een mier". - Recreant, Veluwe [1.3.2]

De eerste zin is typerend. Ergens "niet zoveel mee hebben" valt, in termen van Fisher, te interpreteren als het ontbreken van voelen van 'verwantschap'. Kleine beestjes lenen zich hier, aldus deze respondent, niet zo goed voor. Opvallend is dat de respondent, ondanks het ontbreken van aansprekendheid op basis van verwantschap, aangeeft dat kleine soorten door haar als belangrijk worden gezien. Ook voor kleinere soorten lijkt deze respondent een zekere mate van verantwoording te voelen, ook deze doen er voor haar toe en dienen ergens voor. De respondent gaf in het gesprek niet aan waarvoor ze naar haar idee precies dienen. Met behulp van Fisher wordt hier later in deze paragraaf verder op ingegaan.

In de volgende citaten vergelijken respondenten het wilde zwijn en het edelhert. De faunabeheerder spreekt over een "varken", maar daarmee bedoelt hij een wild zwijn.

"Als ik kijk naar wild? Dan vind ik het edelhert wel heel erg mooi. Krachtig, ja krachtig he. Mooi dat gewei en de kleur; dat je ze zo tegen de bosrand ziet staan. Imponerende beesten." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

"De naam zegt het al een beetje: "Edel-hert". Edel, mooi, prachtig. Een rank dier, een imposant dier met zijn gewei. Bronzen manen. De vrouwtjes die mooi glad in het haar zitten zeg maar. Of het smerige wilde zwijn, die alles op de kop zet. Zo begint het al een beetje op de verjaardag he: "dat smerige rot zwijn zit weer in m'n mais... maar ik heb ook een mooi edelhert gezien!" Dat zit er denk ik een beetje achter waarom het ene dier interessanter is dan het andere." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De beschrijving van de faunabeheerder over het edelhert heeft veel gelijkenissen met het eerste citaat van de recreant. In deze twee citaten wordt de voorkeur gegeven aan het edelhert. Een edelhert lijkt door zijn verschijning zijn naam eer aan te doen. In de vorige twee citaten werden veelal esthetische eigenschappen onderstreept. De twee respondenten typeren het dier echter ook als imposant en krachtig. Zij lijken hiermee karaktereigenschappen te benoemen. De beheerder spreekt op basis van karaktereigenschappen van de dieren ook zijn voorkeur uit als het gaat om faunabeheer:

"Als ik niet naar de problemen zou kijken, gewoon puur op beheer, dan vind ik het edelhert jagen gewoon veel mooier omdat het veel moeilijker is. Een varken is zo dom, daar loop je zo bij. Dat vind ik dan hè, voor heel veel mensen is dat moeilijk." [...] "Bij een edelhert hoef je dat niet te doen, dat krijg je nooit voor elkaar. Dan zijn ze al lang weg, dat is een veel moeilijker iets. Dus als je die bemachtigt, dan heb je daar veel meer voldoening aan. Maar een wild zwijn, het schot, dat is allemaal hetzelfde. De kunst om bij een edelhert te komen, dat is even anders, dus dan heb ik er meer voldoening aan om dat te doen." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

Bovenstaand respondent legt uit dat het verschil in karakter van dieren ook bijdraagt aan het hebben van voorkeuren in de sociale praktijk faunabeheer. Eerder in het gesprek sprak hij die voorkeur uit ten opzichte van 'klein wild':

"Ik mag wel klein wild jagen, als je een jachtakte hebt dan mag je alles doen, maar ik vind grofwild mooier." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

En hoewel het jagen op grofwild, en bij uitstek het jagen op een edelhert, als mooier wordt ervaren, blijft het echte schieten op een dier een zaak die voor deze beheerder niet dierafhankelijk is:

[Onderzoeker: Is dat erg of zouden we alles gelijk moeten zien?] "Voor mij is alles gelijk. Mijn schot moet goed zitten op het biggetje, de grote zeug, het hert of het hertenkalfje. Voor mij is alles een dier wat leeft, dat moet je met eerbied en respect behandelen. En niet denken van "oh daar staat ie, laten we maar eens schieten en kijken wat er gebeurt." Nee als je dat doet, dan moet je dat goed doen." - Beheerder, Veluwe [1.1.3]

De beheerder maakt op het niveau van grote hoefdieren geen onderscheid en behandelt deze allen met zorg. Een gevoelsmatige afkeer van dierenmishandeling lijkt hoe dan ook van toepassing. De gevoelens van sympathie voor dieren lijken, op basis van het volgende citaat, echter wel sterker te kunnen worden gevoeld bij dieren die waardevol zijn op basis van karakter en gedrag:

"Ik kan amper een vlieg doodslaan, laat staan een biggetje doodschieten." - Recreant, Veluwe [1.3.3]

Dat neemt niet weg dat ook vliegen fascinerend kunnen zijn. Eerder vertelde een respondent hoe de levenswijze van een mier interessant kan worden wanneer je je er in verdiept. Echter, als het gaat om het ervaren van verwantschap, lijken grote hoefdieren zich hier goed voor te lenen. Toch zijn er tussen grote hoefdieren verschillen waar te nemen. Waar bij het wilde zwijn wordt gesproken in termen van 'lief, leuk, soms een beetje dommig en soms ook vervelend (overlast)', wordt over het edelhert gesproken in termen van 'krachtig, imposant, prachtig'.

In de voorgaande citaten beschreven de respondenten de dieren aan de hand van concrete zintuiglijke ervaringen (ontmoetingen met de dieren). In het volgende citaat beschrijft een respondent zijn gedachten over het wilde zwijn en het edelhert welke gebaseerd zijn op basis van cultuurgebonden ideeën. In dit geval op basis van de televisieserie 'Lost' en door de film 'Bambi'. Deze respondent gaf eerder in het gesprek aan beide dieren nog nooit te hebben ontmoet.

"Ik denk dat een edelhert wat rustiger is. Maar ik denk dat die net zo hard wegrennen als een everzwijn. Ik denk dat een everzwijn eerder de confrontatie opzoekt. Ik denk dat een hert eerder vluchtgedrag dan aanvalsgedrag zal vertonen. Een zwijn zal eerder de aanval kiezen. Maar dat kan misschien ook komen door hoe ik de zwijnen en het hert ook eigenlijk ken uit de film. Dat zijn twee verschillende manieren natuurlijk. [Onderzoeker: want hoe ken je het hert dan uit de film?] "Bambi! Er is maar één antwoord mogelijk dan he. En bij het zwijn denk ik aan, ja ik ben hem toevallig net opnieuw aan het kijken, de serie 'Lost'. En het zwijn in 'Lost' is niet bepaald vriendelijk he. Zo maak je eigenlijk simpele associaties. En een hert ziet er ook wat liever uit." - Recreant, Meinweg [2.3.1]

Deze respondent beschrijft hoe hij in gedachten wordt beïnvloed door een set van ideeën die cultureel bepaald zijn. En hoewel hij aangeeft zich bewust te zijn van de oorsprong van die associaties, lijkt het, wel mee te werken in de mate waarin hij sympathie voelt voor beide dieren. Sympathie op basis van een cultureel bepaald beeld lijkt echter heel andere vormen aan te nemen in vergelijking met sympathie gebaseerd op het voelen van verwantschap.

Faunavisie en Fisher

In dit laatste gedeelte van deze paragraaf zal tenslotte gekeken worden of en hoe de empirische data aansluit bij de faunavisie van Staatsbosbeheer. Daarnaast zullen zowel de empirische data als de opvattingen uit de faunavisie gekoppeld worden aan Fisher. De faunavisie van Staatsbosbeheer stelt allereerst dat:

'Fauna erbij hoort en er toe doet'

Op basis van de gesprekken kan inderdaad gesteld worden dat fauna ertoe doet en van groot belang is in de waardering van natuur. Binnen de verschillende diersoorten lijken het wilde zwijn en edelhert hierin een bijzondere rol van betekenis te hebben. Het zijn dieren die bij uitstek tot de verbeelding spreken voor een groot publiek. Ook in de faunavisie wordt dit gegeven onderstreept:

"Een dier vertegenwoordigt zelden alleen een ecologisch element, maar heeft ook een waarde, een verhaal. Deze achterliggende verhalen worden verschillend gekleurd door regionale, culturele verschillen."

In de faunavisie wordt met andere woorden gesteld dat het ecologische element (objectief) veelal wordt gekleurd door culturele tradities (bijv. Bambi) waardoor de dieren betekenis krijgen (subjectief). Fisher (1992) omschrijft het voelen van sympathie voor dieren op basis van dit soort culturele ideeën als volgt:

"Folk sympathy is based on a culturally bound set of ideas about animals. Our own folk wisdom, for example, portrays some animals as noble, others as sneaky - the lion is kingly, the fox is full of tricks."

In dit onderzoek komt naar voren dat deze koppeling met culturele ideeën niet het enige verhaal is dat respondenten lijken te koppelen aan het wilde zwijn en het edelhert. In veruit de meeste gesprekken lijkt *folk sympathy* niet leidend in de manier van denken en redeneren als het gaat om de omgang met het wilde zwijn en het edelhert. Het edelhert en het wilde zwijn lijken in de eerste instantie te worden gewaardeerd op basis van esthetische motieven en karaktereigenschappen die verband houden met het ervaren van verwantschap. Op basis van deze waardering is het mogelijke een bepaalde mate van hiërarchische structuur te herkennen in de waardering van dieren. Respondenten lijken beter in staat sympathie te voelen voor een edelhert in vergelijking met bijvoorbeeld een mier. Fisher omschrijft dit als volgt:

"On the assumption suggested above that sympathy generates a hierarchy of value, it seems reasonable to suggest the following two principles: first, with regard to species value, species are valuable if and only if they have valuable traits (character, mental, behavioral) that we discern through

enlightened empathetic perception; second, with regard to the hierarchy of value, species are more valuable the more closely they approximate to human traits.” - (Fisher, 1992)

Deze gedachte lijkt aan te sluiten op de wijze waarop de respondenten in dit onderzoek over dieren praten. En rechtvaardigt ook waarom respondenten voorkeuren uitspreken ten opzichte van het wilde zwijn en het edelhert. Op basis van dit onderzoek lijkt deze invalshoek hout te snijden en is het goed denkbaar dat het voor burgers moeilijk te begrijpen is waarom de faunavisie stelt dat 'alle dieren in beginsel gelijkwaardig zijn'. Hoewel dit uitgangspunt bij uitstek lijkt te worden gemotiveerd vanuit het "willen zorgen voor natuur", lijkt het niet aan te sluiten bij de manier waarop mensen sympathie voelen voor dieren.

In de faunavisie wordt daarnaast het volgende gesteld:

“Dat betekent dat wij ons beheer inrichten op ecologische gronden, maar met oog voor de mensen die van de natuur willen genieten, en we staan in open verbinding met de samenleving om ons heen. Maar we zijn geen dierentuinbeheerders, we maken geen knuffelnatuur, en we zijn méér dan alleen bosbouwer.”

In deze boodschap lijkt natuur beschermd te worden op basis van argumentatie die in essentie is gebaseerd op ecologische gronden. Hoewel wel wordt gekeken naar binding met de samenleving, lijkt sympathie voor dieren in de argumentatie een ondergeschikte rol te krijgen omdat 'knuffelnatuur' uit den boze is. Er lijkt enerzijds afstand te worden genomen van argumentatie die zijn grondslag vindt in achterliggende verhalen en culturele verschillen, maar anderzijds lijkt er ook afstand te worden genomen van argumentering die betrekking heeft op een morele manier van denken over natuur. In termen van Fisher zou het echter heel plausibel zijn om in de eerste instantie juist die natuur te beschermen waarvoor sympathie gevoeld kan worden (wilde zwijn, edelhert).

Dit wil daarmee niet zeggen dat overige natuur (kleinere beestjes, natuur waarbij we minder sympathie en verwantschap kunnen voelen) daarmee niet beschermd hoeft te worden of door burgers als belangrijk kan worden erkend. In de vorige paragraaf gaf een respondent aan dat zij het wel erg zou vinden, wanneer kleinere soorten er niet meer zouden zijn omdat ze weet dat ze ergens voor dienen. Dit sluit aan bij Fisher:

"On this view, plankton are important because, among other reasons, they provide food for whales. The dung beetle has value, not only by virtue of the biological aesthetics of its design and function, but also because it supports the large animals and herds of the African plains.” - (Fisher, 1992)

In dit citaat komt naar voren dat dieren niet alleen op basis van sympathie worden gewaardeerd (ook esthetische waardering, 'ontzag voor de werking van' spelen een rol). Dit sluit aan bij het citaat waarin een beheerder beschreef hoe ook kleine dieren (mieren) fascinerend kunnen zijn wanneer je een kijkje krijgt in de leefwereld van die soorten. En sluit ook aan bij het volgende citaat van diezelfde beheerder:

“Maar natuurlijk ook in materiële zin; het feit dat bijen, ja honingbijen en wilde bijen het als bestuivers steeds minder goed doen. Dat gaan we merken, dat is zo'n belangrijk deel van een ecosysteem. Dat stort in. Ik vind dat overal waar biodiversiteit beschermd kan worden, daar wil ik me wel voor inzetten dat die ook beschermd wordt.” - Beheerder, Meinweg [2.2.1]

In dit citaat beschrijft deze beheerder dat bepaalde soorten beschermd dienen te worden omdat ecosystemen anders instorten. In termen van Fisher zou het plausibel zijn om hieraan toe te voegen dat ecosystemen instorten waarin soorten leven waarvoor we sympathie voelen. Fisher omschrijft dit uitgangspunt als volgt:

"Sympathy for animals thus explains the harm of extinction for some species, and it also helps to explain the value of the larger ecosystems in which such species have their lives. Indeed, it is the existence of sympathetic animals that creates ecosystems that we care about. - (Fisher, 1992)

Op basis van de gesprekken in dit onderzoek lijkt juist dit een boodschap te zijn waarmee aansluiting kan worden gevonden bij burgers. Een individuele dier-benadering lijkt rationeel gezien ook volledig aan te sluiten bij burgers. Juist omdat gevoelsmatige afkeer voor dieren en zorg voor dieren iets mens-eigens lijkt te zijn, lijkt betrokkenheid bij natuurbescherming aangewakkerd te moeten worden. Deze studie laat zien dat dit in de eerste plaats gebeurt wanneer het beschermen van een minder aansprekende soort wordt gekoppeld aan het beschermen van een soort waarbij mensen verwantschap voelen.

5.3 Een vergelijkende analyse

In deze vergelijkende analyse worden de verschillende thema's en invalshoeken samengenomen en wordt als het ware de balans opgemaakt. Dit samennemen van thema's is relevant omdat de onderzochte sociale praktijken op een aantal vlakken gelijkenissen vertonen. In de onderstaande figuur is komen een aantal van deze thema's samen en is het maatschappelijk debat rondom de omgang met grote hoefdieren schematisch weergegeven.

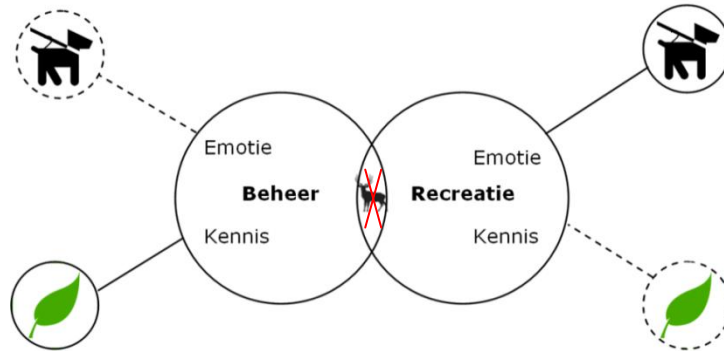


Fig. 2 Schematische weergave van de wijze waarop de kenmerken van sociale praktijken in verhouding staan met de opvattingen rondom de omgang met wilde dieren.

Het schema illustreert twee sociale praktijken waarbinnen conflicterende opvattingen bestaan over de omgang met grote hoefdieren. In dit geval is gekozen voor de praktijken natuurbeheer en natuurrecreatie omdat in het onderzoek met enige regelmaat van een zekere afstand werd gesproken tussen de opvattingen uit deze twee praktijken.

De twee grote bollen symboliseren het geheel aan opvattingen dat zich voordoet binnen de sociale praktijken. Het centrale overlappende gedeelte met het rode kruis symboliseert de bevinding dat de daadwerkelijke controverses rondom de omgang met grote hoefdieren eigenlijk maar een klein deel beslaan van de opvattingen binnen beide sociale praktijken. Hoewel beheerders en recreanten soms aangaven een afstand te ervaren tussen elkaars opvattingen, laat dit onderzoek zien dat er veel overeenkomsten te vinden zijn in zowel natuurbeheer als natuurrecreatie. Zo lijkt een diervriendelijke houding, ondanks de verscheidenheid aan *materials*, *meanings* en *competences* van de praktijken, terug te komen in elke onderzochte sociale praktijk. Dit onderzoek laat zien hoe het zorgen voor dieren in de sociale praktijken op diverse wijze terugkomt: van het aanleggen van een composthoop voor egels bij het tuinieren, tot het op nauwkeurige wijze schieten van een dier (een clean shot, voorkomen van lijden bij dieren) binnen het faunabeheer. Deze opvattingen conflicteren niet en lijken op plausibele wijze naast elkaar te kunnen bestaan.

Binnen de twee sociale praktijken vormen kennis en emotie een geheel aan opvattingen over de gewenste omgang met grote hoefdieren. In het schema is te zien dat deze kennis en emotie zijn verbonden met praktijkspecifieke elementen. Het element dat verbonden is met een gesloten lijn is dominant aanwezig ten opzichte van het element dat verbonden is met de stippellijn. Bij beheer is bijvoorbeeld ecologische kennis dominant aanwezig en speelt de omgang met huisdieren in de opvattingen een ondergeschikte rol. Binnen recreatie nemen huisdieren daarentegen een aanzienlijke rol aan in de vorming van emotie, terwijl ecologische kennis minder nadrukkelijk aanwezig is.

Dwarsverbanden tussen praktijkspecifieke elementen en bredere opvattingen over beheer kwamen in dit onderzoek meermaals terug. Hoewel respondenten dergelijke verbanden niet expliciet uitspraken, kwamen de achterliggende *meanings* van verschillende praktijken in veel gevallen overeen. Zo staan zowel binnen tuinieren als binnen natuurbeheer *meanings* rondom vormgeving centraal. Dit onderzoek suggereert dat zulke gelijkenissen vooraf kunnen gaan aan begrip voor elkaars sociale praktijken en daarin centraal staande opvattingen. De koppeling tussen vormgeving in het tuinieren (waarbij de natuur een 'prachtig', 'geordend' maar 'natuurlijk' karakter mag hebben) en vormgeving in natuurbeheer (waarbij natuur 'zo natuurlijk mogelijk moet zijn', maar wel 'in goede banen mag worden geleid') leek voor respondenten een kleine stap.

Dwarsverbanden tussen praktijkspecifieke elementen en bredere opvattingen over beheer kwamen op gelijke wijze terug in de gevoelsmatige reactie om te zorgen voor wilde dieren. Hoewel beheerders aangaven ook daadwerkelijk zorg te dragen voor de dieren, gaven sommige beheerders aan dit - wanneer de omstandigheden het zouden toelaten - niet te prefereren in verband met het verstoren van 'het natuurlijk proces'. Ecologische argumentatie heeft in dit opzicht een dominante positie verkregen, waardoor de gevoelsmatige reactie van zorg voor dieren voor de buitenwereld onzichtbaar blijft. De controverses rondom de omgang met dieren lijken

namelijk met name verband te houden met dit idee dat zorg voor dieren binnen de sociale praktijken van 'de ander' ontbreekt (in het schema gesymboliseerd door het rode kruis). Dit onderzoek laat, via inzicht in sociale praktijken, echter zien dat de opvattingen van zowel burger als beheerder minder ver uit elkaar liggen dan 'aan de discussietafel' wellicht vaak wordt gesuggereerd en dat zowel beheerders als recreanten bij uitstek bezig zijn met zorg voor dieren.

Zo leek faunabeheer in de vorm van afschot door vrijwel alle respondenten te worden geaccepteerd. Maar alleen wanneer de boodschap verband hield met voorkomen van lijden van dieren en wanneer het 'op een goede manier' gebeurt. Dit viel voor respondenten te begrijpen in termen van 'zorg' en 'verantwoordelijkheid'. Hier valt een dwarsverband te herkennen tussen zorg voor dieren en natuur in de directe leefwereld en zorg voor dieren en natuur in het natuurbeheer. Respondenten leken in hun opvattingen telkens soortgelijke koppelingen te maken tussen dagelijkse sociale praktijken en de omgang met grote hoefdieren in natuurgebieden.

6. Discussie

6.1 Theoretische reflectie

In deze studie zijn emoties en opvattingen onderzocht vanuit de veronderstelling dat ze verbonden zijn met sociale praktijken in de dagelijkse leefwereld. Voor dit onderzoek is gekozen voor de invalshoek van Elizabeth Shove. Ze behandelt sociale praktijken als losstaande entiteiten die voortbewegen (splitsen, vernieuwen) door de maatschappij. Voor de analyse van deze voortbeweging heeft ze sociale praktijken opgedeeld in 'meanings', 'competences' en 'materials'. In deze paragraaf wordt een kritische reflectie gegeven van de bruikbaarheid van deze insteek in het geven van inzicht in de dynamiek van complexe maatschappelijke conflicten rondom grote hoefdieren.

Sociale praktijken als vertrekpunt

Waar 'attitude-behaviour'-gerelateerde theorieën uit gaan van grondhoudingen die voorafgaan aan gedrag, bestudeerd *social practice theory* attitudes als gevolg van deelname aan sociale praktijken. Door sociale praktijken centraal te stellen tijdens de interviews, kregen de respondenten ruimte om over ervaringen te praten die zeer dicht bij hun directe leefwereld staan. Tegelijkertijd stelde het hen in staat om vanuit die concrete ervaringen na te denken over gerelateerde thema's in een breder perspectief (omgang met grote hoefdieren in het natuurbeheer).

Meanings en materials

De indeling van *meanings*, *materials* en *competences* is voor dit onderzoeksdoel plausibel gebleken. Het bleek zeer zinvol om deze, door middel van concrete ervaringen in de directe leefwereld, te bespreken. Echter, doordat dieren binnen het genieten van natuur zodanig als subject worden opgenomen, is het betwistbaar in hoeverre de beschrijving van *materials* (dieren) kan worden gezien als "grotendeels onafhankelijk van de waarnemer." De verwevenheid tussen *meanings* en *materials* leidde er soms toe dat *meanings* zijn opgenomen in de beschrijvingen van de rol van dieren binnen praktijken. Dit gold voor zowel respondenten als de onderzoeker. In Shove's nadruk op de fysieke verschijning van *materials* lijkt deze verwevenheid een minder nadrukkelijke rol te hebben. In natuurgerelateerde sociale praktijken waarin *materials* niet per definitie fysiek aanwezig hoeven te zijn (respondenten waarden een wandeling ook in termen van alertheid en spanning, zonder dat een daadwerkelijke ontmoeting met grote hoefdieren heeft plaats gevonden), is deze verwevenheid bij uitstek onderwerp van analyse.

Cultural atmosphere

Social practice theory behandelt opvattingen van individuen als een proces dat vorm krijgt via een wisselwerking van enerzijds deelname aan sociale praktijken en anderzijds doordat individuen worden blootgesteld aan de culturele atmosfeer waaraan zij leven. De insteek van dit onderzoek lag echter nadrukkelijk op de analyse van sociale praktijken, waardoor zijninvloeden (*culture*) in mindere mate zijn meegenomen in de analyse.

De koppeling tussen sociale praktijken en opvattingen

Doordat met individuele respondenten meerdere sociale praktijken en meerdere opvattingen werden besproken werd niet altijd duidelijk welke opvatting precies voortkwam uit een specifieke natuurgerelateerde sociale praktijk. Om de respondenten toch de ruimte te geven in hun communicatie over natuur, heeft de onderzoeker hierin achteraf als instrument gefungeerd bij de beoordeling van dergelijke dwarsverbanden.

6.2 Onderzoeksproces

In deze paragraaf worden een aantal wendingen besproken die zich hebben voorgedaan tijdens het onderzoeksproces. Deze hebben invloed gehad op de bevindingen. Deze paragraaf beschrijft hoe met deze wendingen is omgegaan.

Selectie van sociale praktijken

In hoeverre de voorselectie van sociale praktijken van invloed is geweest op de sturing en inhoud van de interviews is een eerste relevant thema. Hoewel de onderzoeker heeft ingezet op een aantal praktijken (deze vormde in veel gevallen het startpunt), is ruimte gegeven voor andere praktijken. Het zijn open interviews geweest, waarin mensen alle ruimte kregen om andere onderwerpen naar voren te brengen. Hoewel de insteek van de interviews was gericht op de dagelijkse sociale praktijken en de vertaalslag naar het standpunt ten opzichte van omgang met grote hoefdieren, bleek het voor respondenten lastig om binnen deze kaders te

blijven. Dit doet niet af aan de bevindingen, maar het is belangrijk om te beseffen dat de gedachten omtrent de omgang met zwijnen en het edelhert gepaard gaan met bredere opvattingen en inzichten van natuur.

Conceptualisering van cultuurhistorie

Bij de interviews werd ingezet op cultuurhistorie in de klassieke zin van het woord. Er werd gevraagd naar de streektradities van omgang met dieren en ook naar thema's als geografische ontwikkeling en de culturele oorsprong van het gebied. Gedurende het onderzoeksproces bleek dat dit moeilijk uitvoerbaar was, gezien mensen niet altijd hun hele leven in het betreffende natuurgebied hebben gewoond en dus ook niet zijn opgegroeid met bepaalde vormen van omgang met dieren of culture tradities. De meeste respondenten waren niet bekend met de cultuurhistorische aspecten zoals deze van te voren geconceptualiseerd zijn. Wanneer respondenten invulling gaven aan het begrip cultuurhistorie dan spraken zij voornamelijk over natuurervaringen in de jeugd (en niet over gebiedskenmerken en tradities). Doordat de respondenten op verschillende plekken, anders dan de casusgebieden, zijn opgegroeid was het moeilijk om streekgebonden gewoontes te herkennen in de manier waarop dagelijkse sociale praktijken zich voordeden.

Samenstelling van de onderzoekspopulatie

Een laatste aspect dat hier toelichting verdient is de samenstelling van de onderzoekspopulatie. De respondenten kwamen allen regelmatig in aanraking met de natuur welke onderwerp is van natuurbeheer. Binnen de samenleving zijn er echter ook grote groepen die in de dagelijkse leefwereld vrijwel nooit in aanraking komen met deze natuur. Doordat daarnaast met een relatief kleine onderzoekspopulatie is gewerkt is het noodzakelijk enigszins terughoudend te zijn in de vertaalslag tussen dit onderzoek en het begrijpen van processen rondom natuurbeleving buiten deze doelgroep.

7. Conclusie en aanbevelingen

7.1 Conclusie

In deze paragraaf worden de belangrijkste bevindingen beschreven aan de hand van de deelvragen. Aan het eind van de paragraaf wordt ingegaan op de beantwoording van de hoofdvraag.

- Welke natuur-gerelateerde sociale praktijken staan centraal in de leefwereld van de actoren als het gaat om dagelijkse omgang van met natuur?

In dit onderzoek zijn 6 sociale praktijken geïdentificeerd als meest voorkomende vorm van dagelijkse aanraking met natuur. Voor recreanten betrof dit met name de sociale praktijken wandelen, omgang met huisdieren en tuinieren. Natuurbeheerders en natuurgidsen kwamen daarnaast via natuurbeheer, het gidsen in de natuur en faunabeheer in aanraking met natuur.

- Wat kenmerkt deze sociale praktijken in termen van *meanings*, *competences* en *materials*?

Bij alle sociale praktijken werd in de eerste instantie gesproken over *meanings* in termen van 'het genieten van natuur'. Concrete zintuiglijke ervaringen met betrekking tot geur, kleur, geluid en voeren hierin de boventoon. Meer op de achtergrond lijken hierin ook diepere gevoelens van dankbaarheid, rijkdom, ontzag en verwondering aanwezig. Hoewel het genieten van natuur het uitgangspunt leek te zijn van elke praktijk, kwamen, afhankelijk van de praktijk, ook andere *meanings* naar voren. Zo komt de drang tot het zorgen voor- en het willen vormgeven van natuur terug binnen praktijken als tuinieren en natuurbeheer.

Competences die respondenten in staat stellen te genieten van de natuur bestaan op de eerste plaats uit het opdoen van concrete zintuiglijke ervaring en aanrakingen; door actief deel te nemen aan natuurgerelateerde sociale praktijken. *Meaningful others* (betekenisvolle personen) kunnen in dit leerproces een versterkende werking hebben en als katalysator fungeren.

Dieren, in dit onderzoek beschouwd als *materials*, dragen op fundamentele wijze bij aan het karakter van natuurgerelateerde sociale praktijken. Ze zijn er onderdeel van, ook wanneer er geen directe ontmoeting plaatsvindt. De wetenschap dat een ontmoeting met wild in de natuurlijke omgeving plaats kan vinden, leidt tot gevoelens van verlangen, zorg, alertheid en nieuwsgierigheid bij respondenten. Dit onderstreept het subjectieve karakter dat dieren hebben in de context van natuurgerelateerde sociale praktijken. Dat dieren eigen keuzes maken, zelf bepalen welk gedrag ze laten zien en het gegeven dat de mate van interactie niet van te voren vast staat, geeft dieren een zeer voorname rol binnen de natuurbeleving van de respondenten te geven.

- Hoe verhouden bovenstaande kenmerken zich tot de opvattingen met betrekking tot de omgang met grote hoefdieren in natuurgebieden?

In de context van de onderzochte sociale praktijken, vertonen opvattingen met betrekking tot grote hoefdieren met name neiging tot zorg en het willen beschermen van dieren. Dit kwam sterk naar voren binnen alle sociale praktijken. In dit onderzoek lijken respondenten in de eerste plaats die natuur te willen beschermen die voor hen waarde heeft. Dit betekent niet dat minder aansprekende soorten als onbelangrijk worden gezien. Ook deze soorten verdienen bescherming, maar vanuit het idee dat deze bijdragen aan het welzijn van aansprekende soorten. Dit inzicht wijst op een emotioneel betrokken en individuele kijk op de omgang van deze grote hoefdieren in het wild.

Hoewel binnen de sociale praktijk natuurbeheer in de eerste instantie vanuit ecologische principes lijkt te worden geargumenteed, is ook hier het aspect 'zorgen voor dieren' sterk aanwezig. Deze argumentatie sluit aan bij de belevingswaarden en individuele kijk op de omgang met dieren binnen natuurrecreatie. Binnen het natuurbeheer lijken ecologisch-georiënteerde waarden (we moeten dit gebied zo 'natuurlijk' mogelijk houden, ingrijpen is hier niet gewenst) soms voorrang te krijgen in vergelijking met gevoelsmatige natuurlijke reacties (voorkomen van lijden van dieren).

- Welke betekenis krijgt het begrip cultuurhistorie (traditionele wijze van omgang met dieren en natuur) in de leefwereld van de respondenten?

Respondenten lijken streektradities en cultuurhistorie vooral te ervaren als een *created/invented history*. Zij geven aan dat cultuurhistorie in stand wordt gehouden door lokale horeca en bezoekerscentra, maar lijken dit niet te ervaren als iets dat voor hen speelt in de dagelijkse leefwereld. Wat zij wel als oorspronkelijk ervaren lijkt nauw verbonden te zijn met de sociale praktijken waaraan zij deelnemen, maar niet altijd verband te houden met de historische aard (geografische ontwikkeling, leeftijd, mores, streektradities) van een gebied.

- Welke overeenkomsten en verschillen zijn er te onderscheiden tussen opvattingen met betrekking tot het wilde zwijn en het edelhert?

Beide dieren worden door respondenten omschreven als soorten die ertoe doen en als soorten waarmee men bij uitstek emotionele verwantschap kan ervaren. De respondenten laten daarnaast zien dat (culturele) betekenissen worden toegekend aan grote hoefdieren en dat dieren door hen eerder als subject dan als object worden gezien. Respondenten leken dieren hiërarchisch te waarderen in termen van grootte, aansprekendheid, zeldzaamheid, en de mate waarin zij sympathie voelde voor een dier. Waar bij het wilde zwijn wordt gesproken in termen van 'lief', 'leuk', 'soms een beetje dommig' en soms ook 'vervelend' (overlast), wordt over het edelhert gesproken in termen van 'krachtig', 'imposant', 'prachtig'.

Beantwoording van de hoofdvraag

Hoe kan de samenhang tussen sociale praktijken en de opvattingen van beheerders en recreanten omtrent de omgang met grote hoefdieren beter begrepen en verklaard worden? Met deze vraag in het achterhoofd is het onderzoek uitgevoerd. Deze studie laat zien dat er een continuüm is tussen het beleven van natuur gedurende dagelijkse sociale praktijken (voor recreanten voornamelijk via tuinieren, omgang met huisdieren, wandelen; voor beheerders ook natuurbeheer en faunabeheer) en de beleving en opvattingen rondom de natuur (waaronder grote hoefdieren) in natuurgebieden. Het onderzoek laat zien dat een verzorgende en verantwoordelijke houding voor natuur eerder een uitkomst is van deelname aan natuurgerelateerde sociale praktijken, dan dat een (in beginsel aanwezige) verzorgende en verantwoordelijke houding leidt tot deelname aan natuurbeschermingspraktijken. Deelname aan natuurgerelateerde sociale praktijken stelt mensen in de eerste instantie in staat om te genieten van natuur, maar werkt indirect ook door in aspecten als het beschermen en verzorgen van natuur. Het willen beschermen van natuurgebieden gebeurt omdat beheerders en recreanten dat belangrijk vinden en omdat daar gevoelens en emoties bij betrokken zijn uit dagelijkse sociale praktijken in de directe leefwereld. De onderzochte sociale praktijken laten zien dat emoties heel plausibel zijn in de opvattingen en het redeneren over de sociaalwenselijke omgang met grote hoefdieren in het wild.

7.2 Aanbevelingen voor Staatsbosbeheer

Wat kunnen de actoren leren van elkaars opvattingen? Op welk vlak kunnen zij toenadering vinden om het maatschappelijk debat omtrent de omgang met het wilde zwijn en het edelhert effectiever te laten plaats vinden (d.w.z. gezamenlijk streven naar natuurbescherming)? De beantwoording van deze vragen levert de volgende aanbevelingen op:

- Benadruk het zorgaspect op nadrukkelijke wijze in de argumentatie voor het beschermen van natuur. Integreer het zorgaspect voor individuele dieren, durf het idee van non-interventie los te laten. Blijf hierin reëel: dat een dierenambulance geen goede oplossing is voor het verzorgen van een lijdend edelhert is voor burgers begrijpelijk wanneer dit wordt gemotiveerd vanuit het oogpunt van zorg voor dit individuele dier. Dit onderzoek suggereert echter dat wederzijds begrip zal afnemen wanneer wordt uitgelegd dat een dierenambulance geen goede oplossing is omdat het niet past bij de ecologische waarden of veerkracht van een natuurlijk systeem.
- Koppel de bescherming van minder aansprekende soorten actief aan de bescherming van aansprekende soorten. Durf afstand te nemen van het idee dat alle soorten in beginsel gelijk zijn. Probeer aansluiting te vinden bij burgers door het beschermen van soorten die burgers in de eerste instantie niet zien staan, te koppelen aan soorten die voor hen veel betekenis hebben. Het wilde zwijn en het edelhert lenen zich hier bij uitstek voor.
- Zet in op concrete zintuiglijke natuurervaringen voor recreanten (bij uitstek kinderen). Niet alleen in speelbossen, maar ook in 'grote-mensen-bossen'. Juist omdat spontaniteit zo'n belangrijk goed is, en de meeste intense natuurervaringen veelal worden opgedaan in 'rijke natuur'.
- Laat mensen kennis maken met een breed palet aan natuurfacetten inclusief meer controversiële facetten. Op het moment gebeurt dit al via excursies waarin bijvoorbeeld het thema leven-en-dood in de natuur centraal staat. Maar denk hierbij ook aan de kennismaking (concrete zintuiglijke ervaringen) met faunabeheer.
- Integreer de wijze waarop respondenten invulling geven aan het begrip streekhistorie (*created/invented history*) in een volgende versie van het werkdocument 'Thuis in de streek'. Dit heeft implicaties voor de manier waarop momenteel invulling wordt gegeven aan het idee rondom streken, want wellicht valt er effectiever aansluiting te vinden bij burgers wanneer de leefwereld wordt benaderd via sociale praktijken in plaats van streekhistorie.

7.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

In dit onderzoek is getracht een beeld te schetsen van de effecten van dagelijkse sociale praktijken op de opvattingen ten opzichte van de omgang met grote hoefdieren. Parallel aan de inzichten die zijn opgedaan, doen zich nieuwe vragen voor rondom het thema natuurbeleving.

Virtualisering natuur

Nader onderzoek zou opheldering kunnen geven over de invloed van digitalisering en virtualisering van natuur. Een opkomende generatie groeit op in een wereld waarin beelden van natuur in toenemende mate naar voren komen middels documentaires, en ook initiatieven als 'volg-de-vos' via youtube. Vervolgonderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre mensen in staat zijn deze beleving om te zetten in betrokkenheid bij natuur.

Oorspronkelijkheid

Een thema dat veel terugkwam binnen dit onderzoek houdt verband met de wijze waarop over 'de oorspronkelijke situatie' en 'zoals vroeger' wordt gepraat. Binnen dit onderzoek leek hetgeen onder de oorspronkelijke situatie werd verstaan vaak verband te houden met bepaalde voorkeuren voor natuur (voorkomen van bepaalde soorten). Het vertoont samenhang met de manier waarop over cultuurhistorie wordt gedacht. Vervolgonderzoek zou de relatie tussen voorkeur voor natuur en argumentatie op basis van 'oorspronkelijkheid' beter in beeld kunnen brengen.

8. Literatuurlijst

Literatuur

- Buijs A: Wie spreekt de taal van de natuur? Burgers en deskundigen: verstaan ze elkaar? In: *Inspiratielezing LNV*. 2009.
- Buijs A: Public natures: social representations of nature and local practices: Wageningen Universiteit (Wageningen University); 2009.
- Dubbink W: Doodvriezen op weg naar de hemel, sympathie voor dieren. *Krisis* 1992, 48:19-31.
- Fischer JA: Taking sympathy seriously: A defense of our moral psychology toward animals. 1987.
- Giddens, A: Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. In.: Polity Press; 1989.
- Groenman-van Waateringe W: Palynology and archaeology: the history of a plaggen soil from the Veluwe, The Netherlands. *Review of palaeobotany and palynology* 1992, 73(1):87-98.
- Rubin E: Synsoplevede figurer: studier i psykologisk analyse. Første del.-1915.-xii, 228 pp., ill., tabl: Gyldendal; 1915.
- Schatzki T: The site of the social: A philosophical exploration of the constitution of social life and change. In.: University Park: The Pennsylvania State University Press; 2002.
- Schatzki TR: Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social: Cambridge Univ Press; 1996.
- Schatzki TR: Practices and actions a Wittgensteinian critique of Bourdieu and Giddens. *Philosophy of the social sciences* 1997, 27(3):283-308.
- Shove E: Converging conventions of comfort, cleanliness and convenience. *Journal of Consumer Policy* 2003, 26(4):395-418.
- Shove E, Pantzar M: Consumers, Producers and Practices Understanding the invention and reinvention of Nordic walking. *Journal of consumer culture* 2005, 5(1):43-64.
- Shove E, Pantzar M, Watson M: The dynamics of social practice: everyday life and how it changes: Sage; 2012.
- Spears NE, Mowen JC, Chakraborty G: Symbolic role of animals in print advertising: Content analysis and conceptual development. *Journal of Business Research* 1996, 37(2):87-95.
- Staatsbosbeheer: Thuis in de streek. In.; 2013.
- Staatsbosbeheer: Faunavisie. In.; 2013.
- Strengers Y: Conceptualising everyday practices: composition, reproduction and change. *Carbon Neutral Communities: Melbourne* 2010.
- Van Koppen CSA: Echte natuur: een sociaaltheoretisch onderzoek naar natuurwaardering en natuurbescherming in de moderne samenleving. 2002.
- Warde A: Consumption and theories of practice. *Journal of consumer culture* 2005, 5(2):131-153

Websites

- Quality Caching, Het ontstaan van het Leenderbos 2014*, <http://www.qualitycaching.com/leenderbos.aspx> [bezocht op 15-07-2014]
- Nationaal Park De Meinweg, Cultuurhistorie 2014*, <http://www.np-demeinweg.nl/documents/natuur-en-landschap/cultuurhistorie> [bezocht op 20-07-2014]